
3 1761 07528738 3

William Proudfoot.

UNIVERSITY OF TORONTO
VELUT ARBOR ÆVO

INSTITUTES OF JUSTINIAN

London

HENRY FROWDE

OXFORD UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE

7, PATERNOSTER ROW

THE

INSTITUTES OF JUSTINIAN

EDITED AS

A RECENSION

OF THE INSTITUTES OF GAIUS

BY

THOMAS ERSKINE HOLLAND, D.C.L.

Of Lincoln's Inn, Barrister-at-Law

Chichele Professor of International Law and Diplomacy

and Fellow of All Souls' College, Oxford

Second Edition

Oxford

AT THE CLARENDON PRESS

1881

PREFACE TO THE FIRST EDITION.

The special object of the present edition of the Institutes of Justinian is to shew how far they may fairly be described as a "recension" of the Institutes of Gaius.

It will be found that the method of the two works is identical, and that the proportion of text common to both is very considerable. The compilers of Justinian's Institutes must have gone through a copy of Gaius, striking out what was obsolete, substituting here and there what they thought more suitable passages from other jurists, interpolating in their own words full explanations of recent legal changes, but following throughout the order of the older book, and leaving the language of passages borrowed from it substantially unaltered.

It is, however, by no means easy to trace the differences and resemblances of the two works by turning from one to the other, even when

they are printed in parallel columns. In the present volume such portions of Gaius as were left standing when his Institutes were revised by Tribonian, are printed in a darker type. The section of Gaius where each passage occurs is indicated by a marginal reference; and, in order to maintain the continuity of these references, sections of which no use was made are also indicated in the margin, but are enclosed in brackets. Where passages have been borrowed from other writings of Gaius, or from jurists other than Gaius, their commencement is indicated by a marginal reference to the author and his work; their termination, unless otherwise obvious, by a marginal line. When the borrowed passage occurs in more works than one, more than one reference is given. Lastly, the numerous constitutions referred to in the text have been, as far as possible, identified with laws preserved in the Code and elsewhere.

It is hoped that the present edition of the Institutes, by rendering those portions of the book which are the handiwork of its immediate compilers easily distinguishable from those which are borrowed, but with slight alteration, from writers of the second or third century, and especially from Gaius, may not only prove useful

to the student who wishes to compare the earlier and the later text-book, but may also throw light upon the historical development of Roman law.

Keeping these objects steadily in view, the editor has abstained from obscuring his references to sources, by adding any by way merely of illustration; though it will be found that the references to sources will incidentally give a sufficient clue to the titles of the Digest and Code where each topic is discussed at large. The editor has also abstained from textual criticism; having been content, except where the contrary is stated, to follow the text adopted by Huschke in his admirable editions of the Institutes of Gaius and of Justinian. He has, however, been at considerable pains to elucidate the meaning of the work by improved punctuation, by cross references, and by re-division of paragraphs.

Some information as to the mode in which the Institutes were compiled, and the object which their compilers had in view, is contained in the Introduction.

3, Brick Court, Temple,
January, 1873.

PREFACE TO THE SECOND EDITION.

This edition has been carefully revised throughout, and the opportunity has been taken of collating the extracts from Gaius with the edition of that author published by Huschke in 1878, in which due use has been made of Studemund's apograph of the Verona manuscript.

The woodcut on page 1 represents a *solidus* of the same size in the British Museum. It dates from the earlier years of Justinian's reign, when the Emperor affected those warlike attributes which are so conspicuous in the commencement of the Proem.

Oxford,
August, 1881.

INTRODUCTION.

CONTENTS.

		PAGE
I.	The Circumstances under which the Work was written	ix
II.	Its Object	xii
III.	Its Materials	xiii
IV.	Its Compilers	xxii
V.	Its Place in Legal Study	xxv

I.

The Circumstances under which the Work was written.

THE Institutes cannot be thoroughly understood unless viewed in relation to the sweeping reforms effected by Justinian, both in the sources of the law and in the system of legal education.

Justinian, having become emperor in A.D. 527, took the first step towards these reforms in February 528, by appointing a commission to prepare a Code of the imperial constitutions[1]. The Code

[1] Const. *Haec quae necessario.*

was promulgated and became law, superseding the previous compilations of Gregorianus, Hermogenianus, and Theodosius, in the April of the following year[1].

In December 530 the emperor issued a commission to Tribonian, empowering him to choose his own colleagues from the professoriate and the bar, and with their assistance to form a Digest of the decisions of the jurists[2].

While this work was in progress, and with a view to facilitating it, a series of Constitutions were issued, collectively known as the "L Decisiones," setting at rest certain questions upon which the opinions of the jurists were divided, and expressly abrogating certain doctrines which had become practically obsolete[3].

Justinian subsequently requested the three principal Digest Commissioners to compile a new elementary text-book to be styled "Institutiones[4]."

The Institutes were promulgated on the 21st November, 533[5]; the Digest on the following 16th December[6]; and binding force was given to both works from the 30th December of the same year[7].

[1] *Summa reipublicae.* [2] *Deo auctore.*

[3] Cf. Inst. I. 5. 3, *Cordi* 1. These decisions are only preserved so far as they are incorporated into the Cod. rep. prael. which repeals them.

[4] Such a publication was contemplated when the Digest Commission was first issued. *Deo auctore*, 11.

[5] Inst. Prooem. [6] *Tanta* and *Dedit nobis.*

[7] *Tanta*, 23. *Dedit nobis*, 23.

At the same time (Dec. 16, 533) a Constitution appeared remodelling the whole course of legal study[1].

Justinian had then completed the work which he had proposed to himself. He boasted, with pardonable inaccuracy, that in three years he had condensed the law of Rome into three volumes[2], a change for the better which he likened to the Homeric exchange of:

χρύσεα χαλκείων, ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων[3].

It is of the law as it stood just then that the Institutes present us with the picture in miniature. And it is a picture that has never been redrawn, though the precise state of things which it represented rapidly passed away.

In the very next year a new edition of the Code was published (Nov. 16, 534). It was to operate on the 29th December, repealing the first edition, the L Decisiones, and all other novellae constitutiones[4].

The new Code merely affected the *form* of the law,—the shape in which it was presented to the people; but the novels which followed in rapid succession throughout the reign of Justinian, affected its *matter*,—the very rules of which it consisted. Old principles and ideas were swept away, and great departments of law treated of in the Insti-

[1] *Omnem reipublicae.* [2] *Tanta*, 12.
[3] *Omn. reip.* 11. [4] *Cordi.*

tutes,—notably the rules governing intestate succession, which occupy so large a portion of the Third Book,—were reduced at once to the rank of mere archæology.

The Institutes are, however, none the less instructive to the student of Roman law from the fact of their treating of ideas and practices which disappeared when that law lost all traces of its original idiosyncrasy. And though portions of the work have only this historical interest, the residue has a scientific and practical worth which is quite independent of place or time.

II.

The Object of the Work.

All departments of study, Justinian tells us, need Institutes. "Dubio quidem procul est necesse esse "Institutiones in omnibus studiis primum sibi vindi-"care locum, utpote prima vestigia eius scientiae "mediocriter tradentes[1]."

He speaks elsewhere of the works composed by the ancients which "prima legum argumenta continebant," and were called "Institutiones[2]."

He designs his own to be "totius legitimae scien-"tiae prima elementa[3];" "totius eruditionis funda-"menta atque elementa[4];" *πρῶτα στοιχεῖα τῆς εἰσαγωγῆς*[5]; *μετρίαν εἰσαγωγήν*[6].

[1] *Omn. reip.* pr. [2] *Tanta,* 11. [3] Inst. Prooem. 4.
[4] *Tanta,* 11. [5] *Dedit nobis,* 11. [6] Ibid.

Some such introductory work is necessary because the untrained mind is unfit to grapple with the law at large. "Cum prospeximus quod ad portandam "tantae sapientiae molem non sunt idonei homines "rudes, et qui in primis legum vestibulis stantes "intrare ad arcana eorum properant, et aliam me-"diocrem emendationem praeparandam esse cen-"suimus, ut sub ea colorati, et quasi primitiis omnium "imbuti, possint ad penetralia eorum intrare, et "formam legum pulcherrimam non conniventibus "oculis accipere[1]."

The superiority of the new text-book over its predecessors is to consist not only in its freedom from ambiguities and fables, but also in its authoritative character. Students will thus at the very threshold of their studies have the privilege of reading what has directly emanated from the Emperor[2].

III.

The Materials out of which the Work was composed.

We are told in the Proem to the Institutes that they have been composed: "ex omnibus antiquorum "institutionibus, et praecipue ex commentariis Gaii "nostri, tam institutionum quam rerum cottidiana-"rum aliisque multis commentariis."

[1] *Tanta*, 11. See to the same effect *Deo auctore*, 11; *Dedit nobis*, 11; and Inst. I. 1, 2.

[2] Inst. Prooem 3. Cf. *infra*, p. xxix.

They explain "et quod antea obtinebat, et quod "postea desuetudine inumbratum ab imperiali re-"medio illuminatum est[1]."

Elsewhere[2] we are told that the instructions of the compilers were: "quatenus libris quos veteres "composuerunt, qui prima legum argumenta con-"tinebant, et institutiones vocabantur, separatim "collectis, quidquid ex his utile et aptissimum et "undique sit elimatum, et rebus quae in praesenti "aevo in usu vertuntur consentaneum invenitur, "hoc et capere studeant et quatuor libris reponere; ". . . . . memores etiam nostrarum fiant constitu-"tionum, quas pro emendatione iuris promulga-"vimus; et in confectione institutionum etiam eadem "emendatione ponere non morentur, ut sit mani-"festum et quid antea vacillabat, et quid postea "in stabilitatem redactum est."

And, again[3], they were directed: *προσάγειν ἐκ τῶν τοῖς ἀρχαίοις ἐν εἰσαγωγαῖς συγκειμένων τὰ καιριώτατά τε καὶ κρατοῦντα, καὶ ὁπόσα τοῖς νῦν πολιτευομένοις συμφέρεται πράγμασιν, ταῦτα ἐξελεῖν καὶ ἀθροῖσαι, καὶ εἰς ἡμᾶς ἀγαγεῖν, μεμνῆσθαι δὲ καὶ τῶν ἡμετέρων διατάξεων, ἃς εἰς ἐπανόρθωσιν τῶν ἔμπροσθεν πεποιήμεθα.*

Again, the Institutes are said to be: "ex omni "pene veterum Institutionum corpore elimatas, et "ab omnibus turbidis fontibus in unum liquidum "stagnum conrivatas[4]."

[1] Inst. Prooem. 5, 6. [2] *Tanta*, 11.
[3] *Dedit nobis*, 11. [4] *Omn. reipub.* 2. Cf. *Cordi*, 1.

It will be observed that the sources mentioned are—

(1) The *Institutiones* and *Res Cottidianae* of Gaius.

(2) The works of others of the elder jurists.

(3) The imperial constitutions by which the older law had been amended.

Of these in order.

GAIUS, who is known only by this praenomen, wrote during the reigns of Hadrian, Antoninus Pius, and Marcus Aurelius (A.D. 117–180). There is no ground for supposing him to have been of foreign origin, or to have lived elsewhere than at Rome, though he shews acquaintance with the Greek language and with foreign law.

He belonged to the school of the Cassians. He does not seem to have had the *ius respondendi*, nor were his writings placed on a level with those of the Jurists thus privileged, till this was done by the famous *lex citationum*[1]. His fame was doubtless rather that of a teacher than of a practising lawyer, and his manuals became the received text-books in the regular course of legal study. About fifteen works are attributed to him, of which the following were employed in the compilation of the Institutes of Justinian.

[1] Cod. Theod. I. 4. 3. It must have been this constitution which, *ex post facto*, brought him into the category of authors from whom Justinian directed his Digest to be compiled. *Deo auctore*, 4.

1. *Institutionum* libri iv. With the exception perhaps of Celsus[1], Gaius seems to have been the first to write a methodical introductory work upon law with this title. Before the wonderful discovery of his book at Verona by Niebuhr in 1816, it was known only from citations in the Digest, the Collatio, Boethius and Priscian, and from an epitome of portions of the first three Books contained in the Breviarium of Alaric the Visigoth.

It was obviously drawn upon by Ulpian and other later writers; and, though so much would hardly be inferred from what is said in the Proem to Justinian's Institutes, it supplied that work not only with the bulk of its matter, but also with its plan and method. The Imperial Institutes are in effect a revised edition of those of Gaius, to which they bear much the same relation as do the Commentaries of Serjeant Stephen to those of Sir W. Blackstone. Out of the 901 articles into which the Institutes of Gaius have been divided for convenience of reference, no less than 414 are worked into the Institutes of Justinian. Alterations however of several kinds will be found in almost every paragraph which was thus adopted. Words and phrases are—

(1) *Omitted.*

(2) *Transposed*, so as to bring the sentence more into accordance with the taste of the editors.

[1] *Infra*, p. xix.

(3) *Exchanged* for their equivalents ; e.g. *vel* is written for *aut*, and vice versâ ; *veluti* for *velut* ; the subjunctive for the indicative ; and such expressions as *meus*, *me*, *ego*, are systematically transmuted into *tuus*, *te*, *aliquis*, *Maevius*, etc.

These *exchanges* may be traced in the present edition ; the *omissions* and *transpositions* could not conveniently be indicated.

Book I is used in its own order as material for Justinian's Book I, except that § 20 is used after § 11, § 11 after § 37, and § 184 after § 191.

Of the following sections no use is made :—2, 5, 6, 13–19, 22–35 (*Latini*), 41, 43–47, 54, 57, 66–96, 100, 101, 105, 106, 108–123 (*manus* and *mancipium*), 125, 130, 131, 134–141 (*mancipatio*), 145, 148-154 (*tutores optivi*, etc.), 157, 163, 167–183 (*tutela fiduciaria*, etc.), 188, 190, 192–195, 197. In all 128 out of 200 sections.

Book II is followed by Justinian's Book II, with the following deviations :—§§ 65–79 come after § 11, §§ 138–173 after § 184, §§ 185–190 after § 137, §§ 229–237 after § 245, and §§ 224–228 after § 237 ; §§ 9, 79, 198, 199, 249 are also out of their proper places.

The following sections are not used :—2, 3, 5, 7, 10, 11, 15–29, 31–42, 46, 47, 52–61, 85, 88, 90, 96, 104, 107, 110–114, 116–122, 125, 126, 128, 129, 139–143, 148–151, 159, 160, 164–166, 168, 170–173, 176–178, 187, 190, 193–197, 200, 201, 204–223, 228, 231,

233, 234, 237, 242, 243, 252, 268, 269, 271, 272, 274–289. In all 146 out of 289 sections.

Book III, §§ 1–181, is regularly followed by Justinian's Book III, except that §§ 12, 13, 26, 34, 35–38, 98, 100, 103, 149, 153, 159, 161 are out of place. The sections not used are :—3, 5, 6, 15–25, 28, 30, 34–38, 43–81, 85–87, 93–96, 101, 108, 110–114, 116–118, 123–125, 129–134, 138, 146, 158, 166, 171–175, 178, 180, 181 ; i.e. 96 out of 181 sections.

Book III, §§ 182–225, and Book IV are regularly followed by Justinian's Book IV, except that III, § 214 comes before § 212, and that IV, § 18 comes between §§ 5 and 6, and §§ 61, 62 come before § 52.

The following sections are not used :—III, 191–194, 201, 216; i.e. 6 out of 44 sections: and IV, 10–17, 19–51, 54, 56–60, 63–68, 79–81, 83, 86–88, 91–95, 97, 103–109, 119, 125, 130–137, 140, 141, 145, 146, 151, 152, 155, 162–170, 172, 176–181, 184–187 ; i. e. 110 out of 187.

2. *Rerum Cottidianarum, sive Aureorum* libri vii. The 'Everyday-Book' or 'Golden Treasury,' is known to us only through extracts which occur in the Digest from Books I–III. These, as collected by Hommel, fill seven octavo pages[1].

The work was apparently subsequent in date to the *Institutes* of the same author. Many passages are common to both, and when these are incorporated into Justinian's Institutes, a double reference

[1] Palingenesia librorum Iuris Civilis. Lipsiae, 1767.

has accordingly been given in the margin. The *res cottidianae* rather than the *institutiones* were followed by Justinian's compilers in II, 1.

Forty passages are employed in the Institutes.

3. *Ad legem xii Tabularum* furnishes one passage.

4. *Ad Edictum Provinciale* libri xxxii, thirteen passages.

Extracts from the works of nine jurists besides Gaius are traceable in the Institutes.

1. P. IUVENTIUS CELSUS, son of a jurist of the same name, and, like him, a Proculian, was born about 67 A.D., and, after serving as praetor and consul, became a member of the council of Hadrian, towards the end of whose reign (138) he probably died. The dogmatic rudeness of his style is proverbial.

Besides *Commentarii*, *Quaestiones*, *Epistolae*, and *Digesta*, he wrote, according to the old scholiast on Juvenal (vi. 243), *Institutionum* libri vii.

From his *Digestorum* libri xxxix, two extracts occur in the Institutes.

2. SEXTUS POMPONIUS flourished under Hadrian. About ten works of his are mentioned, of which the libri *Ad Sabinum* supply two passages, and the *Regulae* one passage to the Institutes.

3. CALLISTRATUS was writing as late as the reign of Sept. Severus and Caracalla (198–211). Five of his

works are known to us, of which the *De Cognitionibus* libri vi, furnishes one passage to the Institutes.

4. AEMILIUS PAPINIANUS, the greatest of the jurists, was in office under Marcus Aurelius, and under Sept. Severus rose to the highest judicial post, that of praefectus praetorio. He was probably at York when the emperor died there, 211 A.D. He was shortly afterwards beheaded by order of Caracalla. The *lex citationum*, which gave legal force to all his writings, together with those of Paul, Gaius, Ulpian, and Modestinus, when these jurists were of the same opinion, ordered that when they differed the view supported by Papinian should prevail. No less important was the position assigned to his books in the course of legal study[1]. He is known as the author of six works, of which his *Responsa* furnish three extracts to the Institutes.

5. CLAUDIUS TRYPHONINUS was a member of the council of Sept. Severus, and wrote as late as the time of Caracalla. Two works of his are cited. His *Disputationum* libri xxi supplies one extract to the Institutes.

6. AELIUS MARCIANUS wrote under Caracalla, and after the death of that emperor (217). He is known as the author of eight works. Thirty-three extracts occur in the Institutes from his *Institutionum* libri vii, and one from his *Regularum* libri v. In all thirty-four.

[1] *Infra*, pp. xxix, xxx.

7. DOMITIUS ULPIANUS, a pupil of Papinian, wrote chiefly under Caracalla. He was banished by Elagabalus, but was in high favour with Alexander Severus, who made him praefectus praetorio. This preferment, however, seems to have been unpopular, and may have led to his being assassinated (A.D. 228) by the mutinous soldiery in the presence of the emperor. About one-third of the contents of the Digest are borrowed from the writings of this great jurist, twenty-six of which are known to us by name.

From seven of these, extracts occur in the Institutes, viz. from the *Institutionum* libri ii, nine extracts ; from the *Regulae* four ; from the libri *Ad Edictum*, twelve ; from the libri *Ad Sabinum*, ten ; from the *De omnibus Tribunalibus*, one ; from the *De Excusationibus*, one ; and from the *De lege Iulia et Papia*, one. In all thirty-eight extracts.

8. IULIUS PAULUS, like Ulpian, whom he survived, was a pupil of Papinian, was exiled by Elagabalus, was recalled by Alexander Severus, was made a member of his council, and eventually praefectus praetorio. He probably wrote more than any other jurist, and was certainly the author of more than sixty works. His contributions to the Digest are second in amount only to those of Ulpian. In the Institutes there occur from his *Ad Edictum* libri lxxx, eight extracts ; from the *Regulae*, one ; and from the *Ad Vitellium* libri iv, one.

9. FLORENTINUS is said to have been of the council of Alexander Severus. His only known

work is the *Institutionum* libri xii, from which there are twelve extracts in the Institutes.

There are more than 130 references in the Institutes to the Imperial Constitutions. Of these by far the greater number relate to constitutions of Justinian, especially those which were comprised in the *L Decisiones*.

IV.

The Compilers.

It was probably soon after the appointment of the Digest Commissioners that Justinian requested three of them to prepare the Institutes. These three were—Tribonianus, who, besides being at the head of the commission, was at that time *Quaestor sacri palatii;* Theophilus, professor in the Law School of Constantinople; and Dorotheus, professor in the Law School of Beirût. We are told that Tribonian had the general control of the work: "ad totius operis gubernationem electus[1]," and it is most likely that he left the actual drafting of it in the first instance to his two colleagues.

[1] *Tanta*, 11. In *Dedit nobis*, 11, the phrase is however τῷ καὶ τὴν τῆς ὅλης νομοθεσίας ὑπουργίαν ἐπιτετραμμένῳ, which would include Tribonian's labours on the Code and Digest, as well as on the Institutes. Cf. *Cordi*, 2, "Tribonianum legitimum operis nostri ministrum."

1. TRIBONIANUS was perhaps a native of Pamphylia. Gibbon, who estimates with careful impartiality a character which has been the subject of so much adulation and detraction, says that "his "genius, like that of Bacon, embraced as his own "all the business and knowledge of the age[1]."

He was engaged upon all Justinian's legal reforms, from 528 to 534, during which time he held successively the posts of Quaestor (Lord Chancellor), Magister Officiorum (Secretary of State), and Consul. During the Nika sedition, 532, he was for a short time driven from office. He seems to have been *illustris*[2] (most honourable) throughout his public career, which finally terminated only with his death in 545.

2. THEOPHILUS was employed on the first Code, on the Digest, and on the Institutes. In 528 he is addressed as *clarissimus*. In the following year he had attained the dignity of *illustris*[3]. Throughout the period during which he is known to us, he was one of the professors of law at Constantinople. From the fact that he was not employed on the revised Code, it has been inferred that he died before 534; but a more probable reason for the non-appearance of his name may be, that his whole

1 Decline and Fall, c. 44.

2 The grades of titular dignity established under Constantine, and still in use under Justinian, were *illustris* (most honourable), *spectabilis* (right honourable), *clarissimus* (honourable).

3 *Haec quae necess.; Summa reipub.*

time was occupied in carrying out the revolution which had just been made in the Law Schools of the Empire. He was certainly living in December 533[1].

Whatever may have been the precise share of the preparation of the Institutes taken by him, he certainly wrote a paraphrase of that work in Greek, *Ινστίτουτα Θεοφίλου Αντικένσωρος*, the editio princeps of which is that by Viglius Zuichemus (Basil. 1531; fol.) The best edition is still that of Reitz (Hagae Com. 1751; 2 vols. 4to). The first title of the Institutes is absent in the paraphrase, which superseded the Latin original in the Eastern Empire. Fragments of the lectures delivered by Theophilus upon the earlier portions of the Digest, are apparently preserved in the scholiast on the Basilica. It is therefore probable that he was still living and teaching for several years after the inauguration of the new system of study in 534.

3. DOROTHEUS, a professor in the Law School at Berytus (Beirût)[2], was summoned to Constantinople by Tribonian, "propter eius optimam opinionem et "gloriam[3]," to take part in the formation of the Digest. By 533 he had become *illustris*[4], and held the office of quaestor[5]. He was also employed on the New Code, 534, but during all these labours at the capital retained his professorship at Beirût[6].

[1] *Omn. reipub.* [2] *Infra*, p. xxvi. [3] *Tanta.* [4] Ib. [5] Ib., *Dedit nobis; Cordi.* [6] *Cordi.*

He commented on the Digest, some of his remarks upon which are preserved in the Basilica.

V.

Its Relation to Legal Study.

Three periods may be distinguished in the history of legal study prior to Justinian.

1. During the whole of the republican period the XII Tables were the foundation of legal instruction[1]. The earliest text-book of which there is any mention, the *Tripertita* of Sext. Aelius Catus (B.C. 200) "qui liber veteris iuris incunabula con-"tinet[2]," consisted of the XII Tables, an interpretation, and the legis actio. There were no professed teachers of law, but young men were permitted to be present at the consultations and discussions of practising advocates[3].

2. During the first two centuries of the Empire, the edict seems to have taken the place of the XII Tables as a subject of study[4], and the teaching of law became a distinct profession from that of advocacy and advising clients. Labeo, in the reign of Augustus, passed half the year at Rome with

1 "Discebamus enim pueri xii ut carmen necessarium, quas iam nemo discit." Cic. Leg. ii. 23.

2 Pompon. Dig. i. 2. 47.

3 "Ius civile docere semper pulchrum fuit, hominumque clarissimorum discipulis floruerunt domus." Cic. Orat. 41.

4 "Non ergo a praetoris edicto ut plerique nunc, neque a lege duodecim tabularum ut superiores," &c. Cic. Leg. i. 5.

his pupils, the other half in the country writing treatises[1]; and by the time of Marcus Aurelius we hear of the "stationes (chambers) ius publice do-"centium[2]." The functions and position of these "iuris civilis professores," or "legum doctores," was quite ascertained by the end of the second century[3]. They received fees, for which however they were not allowed to sue; and it is probable that latterly they were admitted to their position by public authority[4].

3. There is no doubt that, as early as the third century, something very much like a University had come into existence at Rome and elsewhere. A constitution of Diocletian and Maximian (circ. 300 A.D.) gives privileges to the "liberalia studia," and especially to the "iuris professio," at Berytus[5], where a school of Roman law is known to have been in existence at least fifty years previously[6].

[1] Dig. i. 2. 47. [2] Aul. Gell. xiii. 13.

[3] Ulp. Dig. L. 13. 5; Modest. Dig. xxvii. 1. 6. 6. Frag. Vat. 150.

[4] Puchta Inst. i. § 103. A constitution of Antoninus Pius, Dig. xxvii. 1, Cod. x. 52. 4, fixed the statutable number of "liberalium studiorum professores" for cities of various classes. [5] Cod. x. 491.

[6] *νόμων παιδευτήριον*, Greg. Thaumat. Orat. paneg. in Orig. 5. The fame of the law school of Berytus in the fourth century is attested by Libanius, Orat. xxvi. In 348 it was destroyed by an earthquake, but early in the sixth century its praises were sung by Nonnus, and Zacharias Mitylenensis, who calls it *μητέρα τῶν νόμων*, describes the architectural splendours of its "auditorium." In the reign of Justinian, who had

Julian (362) forbids any one rashly to undertake the office of teacher, directing that "magistri studiorum doctoresque" shall be appointed by the curiae[1].

Valentinian I. promulgated in 370 a body of statutes for the government of the "liberalia studia" of Rome, which gives much information as to the matriculation of students at the Roman University, their besetting faults, and the annual report which was made to government upon their proficiency. The time for leaving was the twentieth year[2].

Of the fame of the Roman schools, and especially of the law teaching there, there is ample evidence. St. Augustine's friend Alypius went to Rome to study law[3], and Rutilius, early in the fifth century, writes of a

> "Facundus iuvenis, Gallorum nuper ab arvis,
> Missus Romani discere iura fori[4]."

Theodosius II. fixed the professorial staff of the Universities both of Rome and of Constantinople as follows (A.D. 425)[5]:

hailed it as "legum nutrix," it was again ruined by earthquake and fire (554) and its schools were temporarily removed to Sidon. See Agathias, Hist. ii. 15, and generally upon Berytus, Heinecc. Hist. Iuris Civ. i. §§ 361, &c.

[1] Cod. Iust. x. 491.

[2] Cod. Theod. xiv. 9. Cf. xiii. 3, and the erudition collected in the notes of Gothofredus upon these titles.

[3] Aug. Conf. vi. 8.

[4] Itin. i. 209.

[5] Cod. Iust. xi. 18.

For Roman eloquence, there are to be three orators and ten grammarians ; for Greek eloquence, five sophists and ten grammarians ; and to the "magistri" of these "artes," he adds the following "profundioris scientiae atque doctrinae auctores :" viz. one for philosophy, and two "qui iuris ac legum "volumina pandent." The emperor censures those who, "usurpantes sibi nomina magistrorum," go about with trains of pupils. Public lectures are to be given only by those "qui in capitolio prae- "cepti sint docere."

Another Constitution of the same emperor (425) gives the dignity of "comes" to professors after twenty years good service, and regulates the way in which they are to be appointed by the Senate [1].

The course of legal study at this time lasted four years [2].

During the first year students heard lectures upon :

The Institutes of Gaius ; and
Libri singulares *de re uxoria*,
de tutela,
de testamentis,
de legatis,

and they were called "Dupondii."

During the second year they were called "Edic- tales," and were instructed in portions of the *pars*

[1] Cod. Theod. vi. 21, Cod. Iust. xii. 5.
[2] v. *Omnem reip.* 1.

prima of the edict, and of the titles *de iudiciis* and *de rebus.*

During the third year they were called "Papianistae," and heard the titles omitted from the course of the preceding year, and also the *Responsa* of Papinian.

During the fourth year they read Paulus by themselves [1], and had next to commence the study of the Constitutions. They were now styled "Lytae."

4. By a Constitution of A.D. 533, which came into operation in the following year, Justinian reorganised the course of legal study [2].

During the first year the *Institutiones*, and the *prima legum pars* (Dig. i–iv), are to be explained to the students, who are to be called "Iustiniani novi."

The second year is to be devoted to either Dig. v–xi (*de iudiciis*) or Dig. xii–xix (*de rebus*); together with one book from each of the following special subjects:

Dig. xxiii–xxv, *pro dotibus*,
Dig. xxvi, xxvii, *de tut. et cur.*,
Dig. xxviii, xxix, *de testamentis*,
Dig. xxx–xxxvi, *de legatis.*

The name "Edictales" is to be retained.

[1] "Et hinc erat in quartum annum omnis veteris prudentiae finis." (*ubi s.*) It is submitted that this passage is in accordance with the reading of the MSS. in Inst. Prooem, 3; the meaning of both being, that after four years devoted to the edict and the writings of the Jurists, the student had hardly made any acquaintance with the Imperial Constitutions.

[2] *Omnem reipub.*

In the third year whichever of the portions *de rebus* or *de iudiciis* has not been read in the previous year, is to be explained; together with Books xx, xxi, xxii of the Digest. The old name "Papianistae" is still to be borne.

Fourth-year students ("Lytae," as before) are to hear lectures on the omitted books of the special subjects of the second year. Afterwards, with the title "Prolytae," they are to grapple with the Code of Constitutions.

The emperor recognises only three schools of law, those, namely, of Rome (which at the time was in the hands of the Goths[1]), Constantinople, and Berytus. The schools which had been set up at Alexandria, Caesaraea and elsewhere, are to be suppressed[2].

Four law professors of Constantinople, and a like number of Berytus, are mentioned in this constitution. They are all described as "antecessores[3],"

1 The schools of Rome were fostered by the Gothic kings. Theodoric is known to have allotted salaries to the professors there (Epit. Iul. c. 22), and an ordinance of Athalaric is still extant, regulating the duties of the "iuris expositor," as well as of the "grammatici," "doctores eloquentiae," &c. (Cassiodor. Var. ix. 21.)

2 Agathias nevertheless studied law at Alexandria scarcely twenty years after the date of this constitution. Hist. ii. 15.

3 They are otherwise described in the prefatory constitutions to the Code and Digest, by such expressions as *Legum*, or *legitimae scientiae*, *professores*, or *magistri; Legum*, or *iuris*, *in hac urbe doctor; Leges in hac urbe docens; Berytensium legum doctor; Iuris interpres; Legum enarrator.*

and it is remarkable that seven out of the eight had attained the highest grade of court dignity, being described as "illustres."

Shortly afterwards Rome was recovered to the Empire, and Justinian confirmed to the "iurisperiti" and other professors there the salaries which were allowed to them by Theodoric[1]. The new course of study was doubtless introduced into Italy along with the new law-books[2]; Gaius passed into oblivion, and his place was occupied by the Imperial Institutes.

The law studies of the East and West, thus for a time assimilated, soon again have separate histories.

In the East, the new legislation first becomes known only through the medium of Greek translations, and then is superseded altogether. The Code and Digest are transmuted into the *Basilica* of Leo the philosopher (906); while the Institutes give place, first to the *Ecloge* of Leo Isaurus (740), and then to the *Procheiron* (870) and *Epanagoge* (879) of Basil of Macedon and his son Leo[3].

In the West, on the other hand, the compilations of Justinian, in the language in which they were

[1] Epit. Iul. c. 12. [2] Ib., c. 11.

[3] The first and last of these works are printed in the *Collectio librorum iuris Graeco-romani ineditorum.* C. E. Zachariae. Lipsiae, 1852. The second was published by the same editor at Heidelberg in 1837.

TIT.		PAG.
XXIII.	De curatoribus	33
XXIV.	De satisdatione tutorum vel curatorum	34
XXV.	De excusationibus tutorum vel curatorum	36
XXVI.	De suspectis tutoribus et curatoribus	38

LIBER SECUNDUS.

I.	De rerum divisione	41
II.	De rebus incorporalibus	52
III.	De servitutibus	53
IV.	De usufructu	54
V.	De usu et habitatione	55
VI.	De usucapionibus et longi temporis possessionibus	56
VII.	De donationibus	60
VIII.	Quibus alienare licet vel non	63
IX.	Per quas personas nobis adquiritur	65
X.	De testamentis ordinandis	68
XI.	De militari testamento	71
XII.	Quibus non est permissum testamenta facere	73
XIII.	De exheredatione liberorum	75
XIV.	De heredibus instituendis	79
XV.	De vulgari substitutione	82
XVI.	De pupillari substitutione	83
XVII.	Quibus modis testamenta infirmantur	85
XVIII.	De inofficioso testamento	88
XIX.	De heredum qualitate et differentia	89
XX.	De legatis	92
XXI.	De ademptione legatorum	102
XXII.	De lege Falcidia	102
XXIII.	De fideicommissariis hereditatibus	104
XXIV.	De singulis rebus per fideicommissum relictis	110
XXV.	De codicillis	111

LIBER TERTIUS.

TIT.		PAG.
I.	De hereditatibus quae ab intestato deferuntur	113
II.	De legitima adgnatorum successione	120
III.	De senatusconsulto Tertulliano	124
IV.	De senatusconsulto Orphitiano	126
V.	De successione cognatorum	127
VI.	De gradibus cognationis	128
VII.	De successione libertorum	132
VIII.	De adsignatione libertorum	135
IX.	De bonorum possessionibus	136
X.	De adquisitione per adrogationem	139
XI.	De eo cui libertatis causa bona addicuntur	140
XII.	De successionibus sublatis, quae fiebant per bonorum venditionem et ex senatusconsulto Claudiano	142
XIII.	De obligationibus	143
XIV.	Quibus modis re contrahitur obligatio	144
XV.	De verborum obligatione	145
XVI.	De duobus reis stipulandi et promittendi	148
XVII.	De stipulatione servorum	148
XVIII.	De divisione stipulationum	149
XIX.	De inutilibus stipulationibus	150
XX.	De fideiussoribus	155
XXI.	De litterarum obligatione	156
XXII.	De consensu obligatione	157
XXIII.	De emptione et venditione	157
XXIV.	De locatione et conductione	160
XXV.	De societate	163
XXVI.	De mandato	165
XXVII.	De obligationibus quasi ex contractu	168

TIT.		PAG.
XXVIII.	Per quas personas nobis obligatio adquiritur	170
XXIX.	Quibus modis obligatio tollitur	171

LIBER QUARTUS.

I.	De obligationibus quae ex delicto nascuntur	174
II.	Vi bonorum raptorum	180
III.	De lege Aquilia	182
IV.	De iniuriis	186
V.	De obligationibus quae quasi ex delicto nascuntur	189
VI.	De actionibus	190
VII.	Quod cum eo qui in aliena potestate est negotium gestum esse dicitur	202
VIII.	De noxalibus actionibus	206
IX.	Si quadrupes pauperiem fecisse dicetur	207
X.	De his per quos agere possumus	208
XI.	De satisdationibus	209
XII.	De perpetuis et temporalibus actionibus et quae ad heredes vel in heredes transeunt	211
XIII.	De exceptionibus	212
XIV.	De replicationibus	215
XV.	De interdictis	216
XVI.	De poena temere litigantium	220
XVII.	De officio iudicis	222
XVIII.	De publicis iudiciis	224

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESU-CHRISTI.

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS
ALAMANNICUS GOTHICUS FRANCICUS
GERMANICUS ANTICUS ALANICUS
VANDALICUS AFRICANUS PIUS
FELIX INCLYTUS VICTOR AC
TRIUMPHATOR SEMPER
AUGUSTUS

CUPIDAE LEGUM IUVENTUTI.

Pr. Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam, ut utrumque tempus et bellorum et pacis recte possit gubernari et princeps Romanus victor existat non solum in hostilibus proeliis, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellens, et fiat tam iuris religiosissimus quam victis hostibus triumphator.

Quorum utramque viam cum summis vigiliis et summa 1
providentia adnuente Deo perfecimus. et bellicos quidem sudores nostros barbaricae gentes sub iuga nostra deductae cognoscunt et tam Africa quam aliae innumerosae provinciae post tanta temporum spatia nostris victoriis a caelesti numine praestitis iterum dicioni Romanae nostroque additae imperio protestantur. omnes vero populi legibus iam a nobis vel promulgatis vel compositis reguntur. Et cum sacratissimas constitutiones antea confusas 2
in luculentam ereximus consonantiam, tunc nostram extendimus curam et ad immensa prudentiae veteris volumina et opus desperatum, quasi per medium profundum euntes, caelesti favore iam adimplevimus.

Cumque hoc Deo propitio peractum est, Triboniano, 3
viro magnifico, magistro et ex quaestore sacri palatii nostri, nec non Theophilo et Dorotheo, viris illustribus, antecessoribus, quorum omnium sollertiam et legum scientiam et circa nostras iussiones fidem iam ex multis rerum argumentis accepimus, convocatis, specialiter mandavimus ut nostra auctoritate nostrisque suasionibus componant Institutiones: ut liceat vobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis discere, sed ab imperiali splendore appetere, et tam aures quam animae vestrae nihil inutile nihilque perperam positum, sed quod in ipsis rerum optinet argumentis, accipiant, et quod in priore tempore vix post quadriennium prioribus[1] contingebat, ut tunc constitutiones imperatorias legerent, hoc vos a primordio ingrediamini, digni tanto honore tantaque reperti felicitate, ut et initium vobis et finis legum eruditionis a voce principali procedat. Igitur post libros quinquaginta digestorum seu 4
pandectarum, in quos omne ius antiquum collatum est (quos per eundem virum excelsum Tribonianum nec non

[1] *Sic codd. omnes. Huschke:* triennium inferioribus.

ceteros viros illustres et facundissimos confecimus), in hos quattuor libros easdem institutiones partiri iussimus, ut
5 sint totius legitimae scientiae prima elementa. Quibus breviter expositum est et quod antea optinebat et quod postea desuetudine inumbratum ab imperiali remedio illu-
6 minatum est. Quas ex omnibus antiquorum institutionibus et praecipue ex commentariis Gaii nostri tam institutionum quam rerum cottidianarum aliisque multis commentariis compositas cum tres praedicti viri prudentes nobis optulerunt, et legimus et cognovimus et plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodavimus.

7 Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite et vosmet ipsos sic eruditos ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram rem publicam in partibus eius vobis credendis gubernare.

Data undecimo kalendas Decembres Constantinopoli domino nostro Iustiniano perpetuo Augusto tertium consule.

DOMINI NOSTRI IUSTINIANI PERPETUO AUGUSTI

INSTITUTIONUM SIVE ELEMENTORUM

COMPOSITORUM PER TRIBONIANUM VIRUM EXCELSUM IURISQUE DOCTISSIMUM MAGISTRUM ET EX QUAESTORE SACRI PALATII ET THEOPHILUM VIRUM MAGNIFICUM IURIS PERITUM ET ANTECESSOREM HUIUS ALMAE URBIS ET DOROTHEUM VIRUM MAGNIFICUM QUAESTORIUM IURIS PERITUM ET ANTECESSOREM BERYTENSIUM INCLYTAE CIVITATIS.

LIBER PRIMUS.

TIT. I.

DE IUSTITIA ET IURE.

Ulp. Reg. D. i. 1. 10. Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum Pr.
cuique tribuens. Iurisprudentia est diuinarum atque 1
—— humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.

His generaliter cognitis et incipientibus nobis exponere 2
iura populi Romani ita maxime videntur posse tradi commodissime, si primo levi ac simplici, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. alioquin si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi multitudine ac varietate rerum

oneraverimus, duorum alterum aut desertorem studiorum efficiemus aut cum magno labore eius, saepe etiam cum diffidentia, quae plerumque iuvenes avertit, serius ad id perducemus ad quod leniore via ductus sine magno labore et sine ulla diffidentia maturius perduci potuisset.

3 Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere. Ulp. Reg. D. i. 1. 10.
4 Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Ulp. Inst. D. i. 1. 1. publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem pertinet. dicendum est igitur de iure privato, quod tripertitum est; collectum est enim ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

TIT. II.

DE IURE NATURALI, GENTIUM ET CIVILI.

Pr. Ius naturale est quod natura omnia animalia docuit. Ulp. Inst. *ib.* nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur. hinc descendit maris atque feminae coniugatio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio et educatio: videmus etenim cetera quoque animalia istius iuris peritia censeri.

1 Ius autem civile vel gentium ita dividitur: omnes populi qui legibus et moribus reguntur partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: Gaii Inst. i. § 1. nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis: quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes

gentes utuntur. et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. quae singula qualia sunt, suis locis proponemus.

[G. i. § 2.] Sed ius quidem civile ex unaquaque civitate appellatur, 2
veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis vel Draconis leges appellare ius civile Atheniensium, non erraverit. sic enim et ius quo populus Romanus utitur ius civile Romanorum appellamus, vel ius Quiritium, quo Quirites utuntur; Romani enim a Quirino Quirites appellantur. sed quotiens non addimus, cuius sit civitatis, nostrum ius significamus: sicuti cum poetam dicimus nec addimus nomen, subauditur apud Graecos egregius Homerus, apud nos Vergilius.

Ius autem gentium omni humano generi commune est. nam usu exigente et humanis necessitatibus gentes humanae quaedam sibi constituerunt: bella etenim orta sunt et captivitates secutae et servitutes, quae sunt iuri naturali contrariae (iure enim naturali ab initio omnes homines liberi nascebantur); ex hoc iure gentium et omnes paene contractus introducti sunt, ut emptio venditio, locatio conductio, societas, depositum, mutuum, et alii innumerabiles.

Ulp. Inst. D. i. 1. 6. Constat autem ius nostrum aut ex scripto aut ex non 3
scripto, ut apud Graecos: *τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι.*

Scriptum ius est lex, plebiscita, senatusconsulta, principum placita, magistratuum edicta, responsa pruden-
G. i. § 3. tium. **Lex est quod populus** Romanus senatorio 4
magistratu interrogante, veluti consule, **constituebat. plebiscitum est, quod plebs** plebeio magistratu interrogante, veluti tribuno, **constituebat. plebs autem a populo eo differt** quo species a genere: nam **appellatione populi universi cives significantur, connume-**

ratis etiam patriciis et senatoribus: **plebis autem
appellatione sine patriciis** et senatoribus **ceteri cives
significantur.** sed et **plebiscita, lege Hortensia lata,**
5 **non minus** valere quam leges coeperunt. **Senatuscon-** G. i. § 4.
sultum est quod senatus iubet atque constituit.
nam cum auctus est populus Romanus in eum modum [§§ 5, 6.]
ut difficile sit in unum eum convocari legis sanciendae
causa, aequum visum est senatum vice populi consuli.
6 Sed et quod principi placuit legis habet vigorem, cum Ulp. Inst. D. i. 4. 1.
lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et
in eum omne suum imperium et potestatem concessit.
quodcumque igitur imperator per epistulam constituit
vel cognoscens decrevit vel edicto praecepit, legem esse
constat: hae sunt quae constitutiones appellantur. plane
ex his quaedam sunt personales, quae nec ad exemplum
trahuntur, quoniam non hoc princeps vult: nam quod
alicui ob merita indulsit, vel si cui poenam irrogavit, vel
si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur. ——
aliae autem, cum generales sunt, omnes procul dubio
7 tenent. Praetorum quoque edicta non modicam iuris
optinent auctoritatem. haec etiam ius honorarium sole-
mus appellare, quod qui honorem gerunt, id est magis-
tratus, auctoritatem huic iuri dederunt. proponebant et
aediles curules edictum de quibusdam casibus, quod edic-
8 tum iuris honorarii portio est. **Responsa prudentium** G. i. § 7.
**sunt sententiae et opiniones eorum quibus per-
missum** erat **iura condere.** nam antiquitus institutum
erat ut essent qui iura publice interpretarentur, quibus a
Caesare ius respondendi datum est, qui iurisconsulti ap-
pellabantur. **quorum omnium sententiae** et opiniones
eam auctoritatem tenebant ut iudici recedere a responso
eorum non liceret, ut est constitutum[1].

[1] e.g. Cod. Theod. I. 4.

Ex non scripto ius venit quod usus comprobavit. nam 9
diuturni mores consensu utentium comprobati legem imitantur.

Et non ineleganter in duas species ius civile distributum 10
videtur. nam origo eius ab institutis duarum civitatium, Athenarum scilicet et Lacedaemonis, fluxisse videtur: in his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedaemonii quidem magis ea quae pro legibus observarent memoriae mandarent, Athenienses vero ea quae in legibus scripta reprehendissent custodirent.

Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes 11
peraeque servantur, divina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent: ea vero quae ipsa sibi quaeque civitas constituit, saepe mutari solent vel tacito consensu populi vel alia postea lege lata.

G. i. § 8. **Omne autem ius quo utimur vel ad personas** 12
pertinet vel ad res vel ad actiones. ac prius de personis videamus. nam parum est ius nosse, si personae, quarum causa statutum est, ignorentur.

TIT. III.

DE IURE PERSONARUM.

§ 9. **Summa** itaque **divisio de iure personarum haec** Pr.
est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi.

Flor. Inst. D. i. 5. 4. Et libertas quidem est, ex qua etiam liberi vocantur, natu- 1
ralis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid aut vi aut iure prohibetur. Servitus autem est constitutio iuris 2
gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subicitur. Servi autem ex eo appellati sunt, quod imperatores 3
captivos vendere iubent ac per hoc servare nec occidere solent: qui etiam mancipia dicti sunt, quod ab hostibus manu capiuntur. Servi autem aut nascuntur aut fiunt. 4

Marc. Inst. D. i. 5. 5. nascuntur ex ancillis nostris: fiunt aut iure gentium, id

est ex captivitate, aut iure civili, veluti cum homo liber maior viginti annis ad pretium participandum sese venumdari passus est. In servorum condicione nulla differentia G. i. § 10. est. in **liberis** multae differentiae sunt : aut enim **ingenui** sunt aut **libertini.**

TIT. IV.

DE INGENUIS.

Pr. **Ingenuus** is est **qui** statim ut **natus** est **liber** est, § 11. sive ex duobus ingenuis matrimonio editus, sive ex libertinis, sive ex altero libertino, altero ingenuo. sed et si quis ex matre libera nascatur, patre servo, ingenuus nihilo minus nascitur : quemadmodum qui ex matre libera et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore quo Marc. Inst. D. i. 5. 5. nascitur, licet ancilla conceperit. et ex contrario si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit eum qui nascitur liberum nasci, quia non debet calamitas matris ei nocere qui in utero est. ex his et illud quaesitum est, si ancilla praegnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta peperit, liberum an servum pariat? et Marcellus probat, liberum nasci: sufficit enim ei qui in ventre est liberam matrem vel medio tempore habuisse: quod et
1 verum est. Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit illi in servitute fuisse et postea manumissum esse: saepissime enim constitutum est[1], natalibus non officere manumissionem.

TIT. V.

DE LIBERTINIS.

Pr. **Libertini** sunt **qui ex iusta servitute manumissi** G. i. § 11. **sunt.** manumissio autem est datio libertatis : nam quamdiu Ulp. Inst. D. i. 1. 4.

[1] e.g. C. vii. 14. 2.

quis in servitute est, manui et potestati suppositus est,
et manumissus liberatur potestate. quae res a iure gen-
tium originem sumpsit, utpote cum iure naturali omnes
liberi nascerentur nec esset nota manumissio, cum servitus
esset incognita: sed posteaquam iure gentium servitus
invasit, secutum est beneficium manumissionis. et cum
uno naturali nomine homines appellaremur, iure gentium
tria genera hominum esse coeperunt, liberi et his contra-
rium servi et tertium genus libertini, qui desierant esse
servi. Multis autem modis manumissio procedit: aut 1
enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis ecclesiis aut
vindicta aut inter amicos aut per epistulam aut per testa-
mentum aut aliam quamlibet ultimam voluntatem. sed
et aliis multis modis libertas servo competere potest, qui
tam ex veteribus quam nostris constitutionibus introducti
G. i. § 20. sunt[1]. **Servi** vero a dominis **semper manumitti solent,** 2
adeo ut vel in transitu manumittantur, veluti cum
praetor aut proconsul aut praeses **in balneum vel in**
theatrum eat.

§ 12. **Libertinorum** autem status **tripertitus** antea fuerat: nam 3
qui manumittebantur, modo maiorem et iustam libertatem
consequebantur et fiebant **cives Romani,** modo minorem
et **Latini** ex lege Iunia Norbana fiebant, modo inferiorem
et fiebant ex lege Aelia Sentia **dediticiorum numero.**
sed dediticiorum quidem pessima condicio iam ex multis
temporibus in desuetudinem abiit, Latinorum vero nomen
[§§ 13-19.] non frequentabatur: ideoque nostra pietas, omnia augere
et in meliorem statum reducere desiderans, in duabus con-
stitutionibus[2] hoc emendavit et in pristinum statum re-
duxit, quia et a primis urbis Romae cunabulis una atque
simplex libertas competebat, id est eadem quam habebat
manumissor, nisi quod scilicet libertinus sit qui manu-

[1] C. vii. 6. 1. [2] C. vii. 5 & 6.

mittitur, licet manumissor ingenuus sit. et dediticios quidem per constitutionem[1] expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones, per quas, suggerente nobis Triboniano, viro excelso, quaestore, antiqui iuris altercationes placavimus: Latinos autem Iunianos et omnem quae circa eos fuerat observantiam alia constitutione[2] per eiusdem quaestoris suggestionem correximus, quae inter imperiales radiat sanctiones, et omnes libertos, nullo nec aetatis manumissi nec dominii manumissoris nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti antea observabatur, civitate Romana donavimus: multis additis modis, per quos possit libertas servis cum civitate Romana, quae sola in praesenti est, praestari. [G. i. §§ 22-35.]

TIT. VI.

QUI QUIBUS EX CAUSIS MANUMITTERE NON POSSUNT.

Pr. **Non tamen cuicunque volenti manumittere licet.** § 36.
nam is qui in fraudem creditorum manumittit § 37.
nihil agit, quia lex Aelia Sentia impedit libertatem.
1 Licet autem **domino qui solvendo non est testamento** § 21.
servum suum cum **libertate heredem** instituere, ut fiat liber heresque ei solus et necessarius, si modo nemo alius ex eo testamento heres extiterit, aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is qui scriptus est qualibet ex causa heres non extiterit. idque eadem lege Aelia Sentia provisum est, et recte: valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines, quibus alius heres extaturus non esset, vel servum suum necessarium heredem habeant, qui satisfacturus

[1] C. vii. 5. [2] C. vii. 6.

esset creditoribus, aut, hoc eo non faciente, creditores res hereditarias servi nomine vendant, nec iniuria defunctus afficiatur. Idemque iuris est et si sine libertate 2
servus heres institutus est. quod nostra constitutio[1] non solum in domino qui solvendo non est, sed generaliter constituit, nova humanitatis ratione, ut ex ipsa scriptura institutionis etiam libertas ei competere videatur, cum non est verisimile, eum quem heredem sibi elegit, si praetermiserit libertatis dationem, servum remanere voluisse et
G. Cottid. neminem sibi heredem fore. In fraudem autem creditorum 3
D. xl. 9. 10. manumittere videtur qui vel iam eo tempore quo manumittit solvendo non est, vel qui datis libertatibus desiturus est
—— solvendo esse. praevaluisse tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuit, non impediri libertatem,
Id. *ib.* quamvis bona eius creditoribus non sufficiant: saepe enim de facultatibus suis amplius quam in his est sperant ho-
—— mines. itaque tunc intellegimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditores, id est et consilio manumittentis et ipsa re, eo quod bona non suffectura sunt creditoribus.

G. i. § 38. **Eadem lege** Aelia Sentia **domino minori annis viginti non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium iusta causa manumissionis** 4
§ 39. **adprobata** fuerit **manumissi. Iustae autem manumissionis causae sunt, veluti si quis patrem aut matrem** aut filium filiamve aut fratrem sororemve naturales **aut paedagogum,** nutricem, educatorem aut alumnum alumnamve **aut collactaneum manumittat,** aut servum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii causa, dum tamen intra sex menses uxor ducatur, nisi iusta causa impediat, et qui manumittitur procuratoris habendi gratia, ne minor septem et decem annis manu- 5

[1] C. vi. 27. 5.

6 mittatur. Semel autem causa adprobata, sive vera sive falsa sit, non retractatur.

7 **Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus sit, eveniebat ut qui quattuordecim annos aetatis expleverit, licet testamentum facere possit et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen, si adhuc minor sit annis viginti, libertatem servo dare non poterat.** quod non erat ferendum, si is, cui totorum bonorum in testamento dispositio data erat, uni servo libertatem dare non permittebatur. quare nos similiter ei quemadmodum alias res ita et servos suos in ultima voluntate disponere, quemadmodum voluerit, permittimus, ut et libertatem eis possit praestare. sed cum libertas inaestimabilis est et propter hoc ante vicesimum aetatis annum antiquitas libertatem servo dari prohibebat: ideo nos, mediam quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare servo suo concedimus, nisi septimum et decimum annum impleverit et octavum decimum tetigerit. cum enim antiquitas huiusmodi aetati et pro aliis postulare concessit, cur non etiam sui iudicii stabilitas ita eos adiuvare credatur, ut et ad libertates dandas servis suis possint provenire. G. i. § 40. [§ 41.]

TIT. VII.

DE LEGE FURIA CANINIA SUBLATA.

Lege Furia Caninia certus modus constitutus erat in servis testamento manumittendis. quam quasi libertatibus impedientem et quodammodo invidam tollendam esse censuimus[1], cum satis fuerat inhumanum, vivos § 42.

[1] C. vii. 3.

quidem licentiam habere totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertati, morientibus
[G. i. §§ 43-47.] autem huiusmodi licentiam adimere.

TIT. VIII.

DE HIS QUI SUI VEL ALIENI IURIS SUNT.

§ 48. Sequitur de iure personarum alia divisio. nam Pr.
quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno
§ 49. iuri subiectae sunt: rursus earum quae alieno iuri
subiectae sunt, aliae in potestate parentum, aliae in
§ 50. potestate dominorum sunt. videamus itaque de his
quae alieno iuri subiectae sunt: nam si cognoverimus quae istae personae sint, simul intellegemus
§ 51. quae sui iuris sunt. ac prius dispiciamus de his qui
in potestate dominorum sunt.

§ 52. In potestate itaque dominorum sunt servi. quae 1
quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus, dominis in servos vitae necisque potestatem esse, et quodcumque per servum adquiritur id domino adquiri-
§ 53. tur. Sed hoc tempore nullis hominibus qui sub 2
imperio nostro sunt licet sine causa legibus cognita et supra modum in servos suos saevire. nam ex constitutione divi Pii Antonini qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri iubetur quam qui servum alienum occiderit. sed et maior asperitas dominorum eiusdem principis constitutione coercetur. nam consultus a quibusdam praesidibus provinciarum de his servis qui ad aedem sacram vel ad statuas principum confugiunt, praecepit, ut si intolerabilis videatur dominorum saevitia, cogantur servos bonis condicionibus vendere, ut pretium dominis

daretur: et recte; expedit enim rei publicae, ne quis re sua male utatur. cuius rescripti ad Aelium Marcianum emissi verba haec sunt: "Dominorum quidem potestatem "in suos servos illibatam esse oportet nec cuiquam homi-"num ius suum detrahi. sed dominorum interest, ne aux- [G. i. § 54.] "ilium contra saevitiam vel famem vel intolerabilem "iniuriam denegetur his qui iuste deprecantur. ideoque "cognosce de querellis eorum qui ex familia Iulii Sabini "ad statuam confugerunt, et si vel durius habitos quam "aequum est, vel infami iniuria affectos cognoveris, veniri "iube, ita ut in potestatem domini non revertantur. qui "Sabinus, si meae constitutioni fraudem fecerit, sciet, me "admissum severius exsecuturum."

TIT. IX.

DE PATRIA POTESTATE.

Pr. **In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex** § 55.
1 **iustis nuptiis procreaverimus.** Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, individuam
2 consuetudinem vitae continens. **Ius** autem potestatis quod in liberos habemus **proprium est civium Romanorum: nulli enim alii sunt homines qui talem in liberos habeant potestatem qualem nos habemus.**
3 Qui igitur ex te et uxore tua nascitur, in tua potestate est: Ulp. Inst. D. i. 6. 4. item qui ex filio tuo et uxore eius nascitur, id est nepos tuus et neptis, aeque in tua sunt potestate, et pronepos et proneptis et deinceps ceteri. qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris eius. ——

TIT. X.

DE NUPTIIS.

G. i. § 56. **Iustas autem nuptias inter se cives Romani contra-** Pr.
hunt, qui secundum praecepta legum coeunt, masculi quidem puberes, feminae autem viripotentes, sive patresfamilias sint sive filiifamilias, dum tamen filiifamilias et consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. nam hoc fieri debere et civilis et naturalis ratio suadet in tantum ut iussum parentis praecedere debeat. unde quaesitum est, an furiosi filia nubere aut furiosi filius uxorem ducere possit? cumque super filio variabatur, nostra processit decisio[1], qua permissum est ad exemplum filiae
[§ 57.] furiosi filium quoque posse et sine patris interventu matrimonium sibi copulare secundum datum ex constitutione modum.

§ 58. **Ergo non omnes nobis uxores ducere licet: nam** 1
§ 59. **quarundam nuptiis abstinendum est: inter eas enim personas quae parentum liberorumve locum inter se optinent nuptiae contrahi non possunt, veluti inter patrem et filiam vel avum et neptem vel matrem et filium vel aviam et nepotem et usque ad infinitum: et si tales personae inter se coierunt, nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. et haec adeo ita sunt ut, quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse coeperint, non possint inter se matrimonio iungi, in tantum ut etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat: itaque eam quae tibi per adoptionem filia aut neptis**

[1] C. v. 4. 25.

esse coeperit, non poteris uxorem ducere, quamvis eam emancipaveris.

2 Inter eas quoque personas, quae ex transverso gradu cognationis iunguntur, est quaedam similis observatio, sed non tanta. sane enim inter fratrem sororemque nuptiae prohibitae sunt, sive ab eodem patre eademque matre nati fuerint, sive ex alterutro eorum. sed si qua per adoptionem soror tibi esse coeperit, quamdiu quidem constat adoptio sane inter te et eam nuptiae consistere non possunt: cum vero per emancipationem adoptio dissoluta sit, poteris eam uxorem ducere: sed et si tu emancipatus fueris, nihil est impedimento nuptiis. et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam suam emancipare: et si quis velit nurum adoptare, debere eum ante filium emancipare. G. i. § 60. § 61. G. ad E. pr. D. xxii. 2. 17.

3 **Fratris** vel sororis **filiam uxorem ducere** non **licet.** sed nec neptem fratris vel sororis ducere quis potest, quamvis quarto gradu sint. cuius enim filiam uxorem ducere non licet, eius neque neptem permittitur. eius vero mulieris quam pater tuus adoptavit filiam non videris impediri uxorem ducere, quia neque naturali neque civili iure tibi coniungitur. G. i. § 62.

4 Duorum autem fratrum vel sororum liberi vel fratris et sororis iungi possunt.

5 **Item amitam,** licet adoptivam, **uxorem ducere non licet,** item **materteram,** quia parentum loco habentur. qua ratione verum est, magnam quoque amitam et materteram magnam prohiberi uxorem ducere.

6 Adfinitatis quoque veneratione quarundam nuptiis abstinere necesse est. ut ecce privignam aut nurum uxorem ducere non licet, quia utraeque filiae loco sunt. quod scilicet ita accipi debet, si **fuit nurus aut privigna**: nam **si adhuc** nurus est, id est si adhuc nupta est filio tuo, **alia ratione** uxorem eam ducere **non poteris, quia eadem duobus nupta esse non potest**: item si adhuc privigna § 63.

tua est, id est si mater eius tibi nupta est, ideo eam uxo-
rem ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore
habere non licet. Socrum quoque et novercam prohibitum 7
est uxorem ducere, quia matris loco sunt. quod et ipsum
dissoluta demum adfinitate procedit: alioquin si adhuc
noverca est, id est si adhuc patri tuo nupta est, communi
iure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta esse
non potest: item si adhuc socrus est, id est si adhuc filia
eius tibi nupta est, ideo impediuntur nuptiae, quia duas
uxores habere non potes. Mariti tamen filius ex alia 8
uxore et uxoris filia ex alio marito, vel contra, matrimo-
nium recte contrahunt, licet habeant fratrem sororemve ex
Ulp. ad S. D. xxiii. 2. 12. matrimonio postea contracto natos. Si uxor tua post 9
divortium ex alio filiam procreaverit, haec non est quidem
privigna tua, sed Iulianus huiusmodi nuptiis abstinere
debere ait: nam nec sponsam filii nurum esse nec patris
sponsam novercam esse, rectius tamen et iure facturos eos,
qui huiusmodi nuptiis se abstinuerint. Illud certum est, 10
serviles quoque cognationes impedimento esse nuptiis, si
forte pater et filia aut frater et soror manumissi fuerint.
Sunt et aliae personae quae propter diversas rationes 11
nuptias contrahere prohibentur quas in libris digestorum
seu pandectarum ex veteri iure collectarum enumerari per-
misimus[1].

G. i. § 64. Si adversus ea quae diximus aliqui coierint, nec vir 12
nec uxor nec nuptiae nec matrimonium nec dos intellegi-
tur. **itaque ii qui ex eo coitu nascuntur in potestate
patris non sunt, sed tales sunt, quantum ad patriam
potestatem pertinet, quales sunt ii quos mater vulgo
concepit. nam nec hi patrem habere intelleguntur,
cum his etiam incertus est: unde solent filii spurii
appellari, vel a Graeca voce quasi σποράδην concepti,**

[1] D. xxiii. 2. 44.

vel quasi sine patre filii. sequitur ergo, ut et dissoluto tali coitu nec dotis exactioni locus sit. qui autem prohibitas nuptias coeunt et alias poenas patiuntur, quae sacris constitutionibus continentur[1].

13 **Aliquando autem evenit, ut liberi quidem statim ut nati sunt in potestate parentum non fiant, postea** G. i. § 65.
autem **redigantur in potestatem.** qualis est is qui dum naturalis fuerat postea curiae datus potestati patris subicitur. nec non is qui a muliere libera procreatus, cuius matrimonium minime legibus interdictum fuerat sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione[2], dotalibus instrumentis compositis, in potestate patris efficitur: quod et alii si ex eodem matrimonio non[3] fuerint procreati, similiter nostra constitutio[4] praebuit [§§ 66-96.]

TIT. XI.

DE ADOPTIONIBUS.

Pr. **Non solum tamen naturales liberi, secundum ea quae diximus, in potestate nostra sunt, verum etiam** § 97.
1 **ii quos adoptamus. Adoptio autem duobus modis** § 98.
fit, aut principali rescripto **aut imperio magistratus.**
imperatoris **auctoritate adoptamus eos** easve, **qui** § 99.
quaeve **sui iuris sunt. quae species adoptionis dicitur adrogatio. imperio magistratus adoptamus eos** easve **qui** quaeve **in potestate parentium sunt, sive primum gradum liberorum optineant, qualis est filius filia, sive inferiorem, qualis est nepos**
2 **neptis, pronepos proneptis.** Sed hodie ex nostra constitutione[5], cum filiusfamilias a patre naturali extraneae personae in adoptionem datur, iura potestatis naturalis [§§ 100-101.]

[1] C. v. 5. [2] C. v. 27. 10. [3] non *in codd. omittitur.*
[4] C. v. 27. 11. [5] C. viii. 47. 10.

patris minime dissolvuntur nec quidquam ad patrem adoptivum transit nec in potestate eius est, licet ab intestato iura successionis ei a nobis tributa sunt. si vero pater naturalis non extraneo, sed avo filii sui materno, vel, si ipse pater naturalis fuerit emancipatus, etiam paterno, vel proavo simili modo paterno vel materno, filium suum dederit in adoptionem: in hoc casu quia in unam personam concurrunt et naturalia et adoptionis iura, manet stabile ius patris adoptivi, et naturali vinculo copulatum et legitimo adoptionis modo constrictum, ut et in familia
G. i. § 102. et in potestate huiusmodi patris adoptivi sit. Cum autem 3
impubes per principale rescriptum adrogatur, causa cognita adrogatio permittitur et exquiritur **causa** adrogationis, an honesta sit expediatque pupillo, et **cum quibusdam condicionibus** adrogatio fit, id est ut caveat adrogator personae publicae, hoc est tabulario, si intra pubertatem pupillus decesserit, restituturum se bona illis qui, si adoptio facta non esset, ad successionem eius venturi essent. item non alias emancipare eos potest adrogator, nisi causa cognita digni emancipatione fuerint et tunc sua bona eis reddat. sed et si decedens pater eum exheredaverit vel vivus sine iusta causa eum emancipaverit, iubetur quartam partem ei suorum bonorum relinquere, videlicet praeter bona quae ad patrem adoptivum transtulit et quorum commodum ei adquisivit postea.
Minorem natu non posse maiorem adoptare placet: adop- 4
tio enim naturam imitatur et pro monstro est ut maior sit filius quam pater. debet itaque is qui sibi per adrogationem vel adoptionem filium facit, plena pubertate, id est
decem et octo annis praecedere. Licet autem et in locum 5
nepotis vel neptis vel in locum pronepotis vel proneptis vel deinceps adoptare, quamvis filium quis non habeat.
Et tam filium alienum quis in locum nepotis potest adop- 6
tare, quam nepotem in locum filii. Sed si quis nepotis 7

loco adoptet, vel quasi ex eo filio quem habet iam adopta-
tum, vel quasi ex illo quem naturalem in sua potestate
habet: in eo casu et filius consentire debet, ne ei invito
suus heres adgnascatur. sed ex contrario si avus ex filio
nepotem dat in adoptionem, non est necesse filium consen-
8 tire. In plurimis autem causis adsimilatur is qui adop-
tatus vel adrogatus est, ei qui ex legitimo matrimonio
natus est. et ideo si quis per imperatorem sive apud
praetorem vel apud praesidem provinciae non extraneum
9 adoptaverit, potest eundem alii in adoptionem dare. Sed
et **illud utriusque adoptionis commune est, quod et** G. i. § 103.
hi qui generare non possunt, quales sunt spadones,
10 **adoptare possunt**, castrati autem non possunt. **Feminae** § 104.
quoque **adoptare non possunt, quia nec naturales**
liberos in potestate sua habent: sed ex indulgentia
principis ad solatium liberorum amissorum adoptare pos- [§§ 105, 106.]
11 sunt. Illud **proprium est illius adoptionis quae per** § 107.
sacrum oraculum fit, **quod is qui liberos in potestate**
habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse
potestati adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius [§§ 108-123.]
in eiusdem fiunt potestate tamquam nepotes. sic
enim et divus Augustus non ante Tiberium adoptavit,
quam is Germanicum adoptavit: ut protinus adoptione
12 facta incipiat Germanicus Augusti nepos esse. Apud
Catonem bene scriptum refert antiquitas, servi si a domino
adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. unde et nos
eruditi in nostra constitutione[1] etiam eum servum quem
dominus actis intervenientibus filium suum nominaverit
liberum esse constituimus, licet hoc ad ius filii accipien-
dum ei non sufficit.

[1] C. vii. 6. 1, 10.

TIT. XII.

QUIBUS MODIS IUS POTESTATIS SOLVITUR.

G. i. § 124. Videamus nunc, quibus modis ii qui alieno iuri Pr.
[§ 125.] subiecti sunt eo iure liberantur. et quidem servi
§ 126. quemadmodum potestate liberantur, ex his intellegere possumus quae de servis manumittendis superius exposuimus.

§ 127. Hi vero qui in potestate parentis sunt mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc distinctionem recipit. nam mortuo patre sane omnimodo filii filiaeve sui iuris efficiuntur. mortuo vero avo non omnimodo nepotes neptesque sui iuris fiunt, sed ita si post mortem avi in potestatem patris sui recasuri non sunt: itaque si moriente avo pater eorum et vivit et in potestate patris sui est, tunc post obitum avi in potestate patris sui fiunt: si vero is quo tempore avus moritur aut iam mortuus est aut exiit de potestate patris, tunc hi, quia in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt.

§ 128. Cum autem is qui ob aliquod maleficium in insu- 1
lam deportatur civitatem amittit, sequitur ut, quia eo modo ex numero civium Romanorum tollitur, perinde acsi mortuo eo desinant liberi in potestate eius esse. pari ratione et si is qui in potestate parentis sit in insulam deportatus fuerit, desinit in potestate parentis esse. sed si ex indulgentia principali restituti
Marc. Inst. D. xlviii. 22. 4. fuerint, per omnia pristinum statum recipiunt. Relegati 2
autem patres in insulam in potestate sua liberos retinent: et e contrario liberi relegati in potestate parentum remanent. Poenae servus effectus filios in potestate habere 3
desinit. servi autem poenae efficiuntur, qui in metallum damnantur et qui bestiis subiciuntur.

4 Filiusfamilias si militaverit, vel si senator vel consul fuerit factus, manet in patris potestate. militia enim vel consularia dignitas patris potestate filium non liberat. sed ex constitutione nostra[1] summa patriciatus dignitas illico ab imperialibus codicillis praestitis a patria potestate liberat. quis enim patiatur patrem quidem posse per emancipationis modum suae potestatis nexibus filium relaxare, imperatoriam autem celsitudinem non valere eum quem sibi patrem elegit ab aliena eximere potestate?

5 **Si ab hostibus captus fuerit parens, quamvis servus** G. i. § 129.
hostium fiat, tamen pendet ius liberorum propter ius postliminii: quia hi qui ab hostibus capti sunt si reversi fuerint, omnia pristina iura recipiunt. idcirco **reversus** et **liberos habebit in potestate,** quia postliminium fingit eum qui captus est semper in civitate fuisse: si vero ibi decesserit, exinde, ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse videtur. **ipse quoque filius neposve si ab hostibus captus fuerit, similiter dicimus propter ius postliminii** ius quoque **potestatis parentis in suspenso esse.** dictum est autem postliminium a limine et post, et eum qui ab hostibus captus in fines nostros postea pervenit postliminio reversum recte dicimus. nam limina [§§ 130-131.]
sicut in domibus finem quendam faciunt, sic et imperii finem limen esse veteres voluerunt. hinc et limes dictus est quasi finis quidam et terminus. ab eo postliminium dictum, quia eodem limine revertebatur quo amissus erat. sed et qui victis hostibus recuperatur, postliminio rediisse Flor. Inst. D. xlix 15. 26.
existimatur.

6 **Praeterea emancipatione** quoque **desinunt liberi in potestate parentum esse. sed** ea emancipatio antea quidem vel per antiquam legis observationem procedebat, quae per imaginarias venditiones et intercedentes manumissiones G. i. § 132.

[1] C. xii. 3. 5.

celebrabatur, vel ex imperiali rescripto[1]. nostra autem pro-
videntia et hoc in melius per constitutionem[2] reformavit, ut,
fictione pristina explosa, recta via apud competentes iudices
vel magistratus parentes intrent et filios suos vel filias vel
nepotes vel neptes ac deinceps sua manu dimitterent. et
tunc ex edicto praetoris in huius filii vel filiae, nepotis vel
neptis, bonis, qui vel quae a parente manumissus vel manu-
missa fuerit, eadem iura praestantur parenti quae tribuuntur
patrono in bonis liberti: et praeterea si impubes sit filius
vel filia vel ceteri, ipse parens ex manumissione tutelam
G. i. § 133. eius nanciscitur. Admonendi autem sumus, liberum 7
esse arbitrium ei qui filium et ex eo nepotem vel
neptem in potestate habebit, filium quidem de potes-
tate dimittere, nepotem vero vel neptem retinere: et
ex diverso filium quidem in potestate retinere, ne-
potem vero vel neptem manumittere (eadem et de
pronepote vel pronepte dicta esse intellegantur), vel
omnes sui iuris efficere. Sed et si pater filium, quem 8
in potestate habet, avo vel proavo naturali secundum
nostras constitutiones[3] super his habitas in adoptionem
dederit, id est si hoc ipsum, actis intervenientibus, apud
competentem iudicem manifestavit, praesente eo qui ad-
optatur, et non contradicente nec non eo qui adoptat,
[§§ 134-141.] solvitur quidem ius potestatis patris naturalis, transit
autem in huiusmodi parentem adoptivum, in cuius per-
sona adoptionem plenissimam esse antea diximus. Illud 9
autem scire oportet, quod, si nurus tua ex filio tuo con-
ceperit et filium postea emancipaveris vel in adoptionem
dederis praegnante nuru tua, nihilo minus quod ex ea
nascitur, in potestate tua nascitur: quod si post emanci-
pationem vel adoptionem fuerit conceptum, patris sui
Marc. Reg. D. i. 7. 31. emancipati vel avi adoptivi potestati subicitur: et quod 10

[1] C. viii. 49. 5. [2] C. viii. 49. 6. [3] C. viii. 48. 10 & 11.

neque naturales liberi neque adoptivi ullo paene modo possunt cogere parentem de potestate sua eos dimittere.

TIT. XIII.

DE TUTELIS.

Pr. **Transeamus nunc ad aliam divisionem. nam ex his personis quae in potestate non sunt, quaedam vel in tutela sunt vel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. videamus igitur** de his **quae in tutela vel in curatione sunt : ita enim intellegemus ceteras personas, quae neutro iure tenentur. ac prius dispi-** G. i. § 142. § 143.
1 **ciamus de his quae in tutela sunt.** Est autem tutela, ut Servius definivit, ius ac potestas in capite libero ad tuendum eum qui propter aetatem se defendere nequit, Paul. ad ed. D. xxvi. 1. 1.
2 iure civili data ac permissa. Tutores autem sunt qui eam vim ac potestatem habent, exque re ipsa nomen ceperunt itaque appellantur tutores quasi tuitores atque defensores,
3 sicut aeditui dicuntur, qui aedes tuentur. **Permissum est itaque parentibus, liberis** impuberibus, **quos in potestate habent, testamento tutores dare. et hoc** in filio filiaque omnimodo procedit; **nepotibus** tamen **neptibusque ita demum** parentes **possunt testamento tutores dare, si post mortem eorum in patris sui potestatem non sint recasuri. itaque si filius tuus mortis tuae tempore in potestate** tua **sit, nepotes ex eo non poterunt testamento** tuo **tutorem habere, quamvis in potestate tua fuerint ; scilicet quia mor-** G. i. § 144. [§ 145.] § 146.
4 **tuo te in patris sui potestatem** recasuri sunt. **Cum autem in compluribus aliis causis postumi pro iam natis habentur, et in hac causa placuit non minus postumis quam iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut, si vivis** parentibus § 147.

nascerentur, sui et in potestate eorum fierent. Sed
[§§ 148-154.] si emancipato filio tutor a patre testamento datus fuerit, 5
confirmandus est ex sententia praesidis omnimodo, id est
sine inquisitione.

TIT. XIV.

QUI DARI TUTORES TESTAMENTO POSSUNT.

Dari autem potest tutor non solum paterfamilias, sed Pr.
etiam filiusfamilias. Sed et servus proprius testamento 1
cum libertate recte tutor dari potest. sed sciendum est,
eum et sine libertate tutorem datum tacite et libertatem
directam accepisse videri et per hoc recte tutorem esse.
plane si per errorem quasi liber tutor datus sit, aliud
dicendum est. servus autem alienus pure inutiliter datur
testamento tutor: sed ita CUM LIBER ERIT utiliter datur.
proprius autem servus inutiliter eo modo datur tutor.
Furiosus vel minor viginti quinque annis tutor testamento 2
datus tutor erit cum compos mentis aut maior viginti
quinque annis fuerit factus.

Ad certum tempus vel ex certo tempore vel sub con- 3
dicione vel ante heredis institutionem posse dari tutorem
Marc. Inst. D. xxvi. 2. 14. non dubitatur. Certae autem rei vel causae tutor dari 4
non potest, quia personae, non causae vel rei datur.

Ulp. ad Sab. D. xxvi. 2. 5. Si quis "filiabus" suis vel "filiis" tutores dederit, etiam 5
postumae vel postumo videtur dedisse, quia filii vel filiae
—— appellatione et postumus et postuma continentur. quid,
Ulp. ad Sab. D. xxvi. 2. 6. si nepotes sint, an appellatione filiorum et ipsis tutores
dati sunt? dicendum est, ut ipsis quoque dati videantur,
si modo "liberos" dixit. ceterum si "filios," non contine-
buntur: aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. plane
si "postumis" dederit, tam filii postumi quam ceteri liberi
—— continebuntur.

TIT. XV.

DE LEGITIMA ADGNATORUM TUTELA.

Pr. Quibus autem testamento tutor datus non sit his ex lege duodecim tabularum adgnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. Sunt autem adgnati per virilis sexus cognationem coniuncti, quasi a patre cognati, veluti frater eodem patre natus, fratris filius neposve ex eo, item patruus et patrui filius neposve ex eo. at qui per feminini sexus personas cognatione iunguntur non sunt adgnati, sed alias naturali iure cognati. itaque amitae tuae filius non est tibi adgnatus, sed cognatus (et invicem scilicet tu illi eodem iure coniungeris), quia qui nascuntur patris non matris familiam sequuntur. G. i. § 155.
1 qui vocantur legitimi. § 156.
2 Quod autem lex ab intestato vocat ad tutelam adgnatos, non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is qui poterat tutores dare, sed si quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit. quod tunc quoque accidere intellegitur, cum is qui datus est tutor, vivo testatore decesserit. [§ 157.]
3 Sed adgnationis quidem ius omnibus modis capitis deminutione plerumque perimitur: nam adgnatio iuris est nomen. cognationis vero ius non omnibus modis commutatur, quia civilis ratio civilia quidem iura corrumpere potest, naturalia vero non utique. § 158.

TIT. XVI.

DE CAPITIS MINUTIONE.

Pr. Est autem capitis deminutio prioris status commutatio, eaque tribus modis accidit: nam aut maxima § 159.

est capitis deminutio aut minor, quam quidam mediam vocant, aut minima.

G. i § 160. Maxima est capitis deminutio, cum aliquis simul 1
et civitatem et libertatem amittit. quod accidit in
his qui servi poenae efficiuntur atrocitate sententiae, vel
liberti ut ingrati circa patronos condemnati, vel qui ad
pretium participandum se venumdari passi sunt.

§ 161. Minor sive media est capitis deminutio, cum civitas 2
quidem amittitur, libertas vero retinetur. quod ac-
cidit ei cui aqua et igni interdictum fuerit, vel ei
qui in insulam deportatus est.

§ 162. Minima capitis deminutio est, cum et civitas et 3
libertas retinetur, sed status hominis commutatur.
quod accidit in his qui, cum sui iuris fuerunt, coepe-
runt alieno iuri subiecti esse, vel contra. Servus autem 4
manumissus capite non minuitur, quia nullum caput ha-
buit. Quibus autem dignitas magis quam status permuta- 5
tur, capite non minuuntur: et ideo senatu motos capite
[§ 163.] non minui constat. Quod autem dictum est, manere cog- 6
nationis ius et post capitis deminutionem, hoc ita est, si
minima capitis deminutio interveniat: manet enim cogna-
tio. nam si maxima capitis deminutio incurrat, ius quoque
cognationis perit, ut puta servitute alicuius cognati, et ne
quidem, si manumissus fuerit, recipit cognationem. sed et
si in insulam deportatus quis sit, cognatio solvitur.

§ 164. Cum autem ad adgnatos tutela pertineat, non simul 7
ad omnes pertinet, sed ad eos tantum qui proximiore
gradu sunt, vel, si eiusdem gradus sint, ad omnes.

TIT. XVII.

DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA.

§ 165. Ex eadem lege duodecim tabularum libertorum
et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum

pertinet, quae et ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim ea lege de hac tutela cavetur, sed quia perinde accepta est per interpretationem atque si verbis legis introducta esset. eo enim ipso, quod hereditates libertorum libertarumque, si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos liberosve eorum pertinere, crediderunt veteres, voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, cum et adgnatos, quos ad hereditatem vocat, eosdem et tutores esse iussit et quia plerumque, ubi successionis est emolumentum, ibi et tutelae onus esse debet. ideo autem diximus plerumque, quia, si a femina impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, cum alius est tutor.

TIT. XVIII.

DE LEGITIMA PARENTUM TUTELA.

Exemplo patronorum recepta est et alia tutela, quae et ipsa legitima vocatur. nam si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio, et deinceps, impuberes emancipaverit, legitimus eorum tutor erit. G. i. § 166.

TIT. XIX.

DE FIDUCIARIA TUTELA.

Est et alia tutela, quae fiduciaria appellatur. nam si parens filium vel filiam, nepotem vel neptem, et deinceps, impuberes manumiserit, legitimam nanciscitur eorum tutelam: quo defuncto, si liberi virilis sexus extant, fiduciarii tutores filiorum suorum vel fratris vel sororis et ceterorum efficiuntur. atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque eius legitimi sunt tutores: quoniam filius quidem § 166. [§§ 167-183.]

defuncti, si non esset a vivo patre emancipatus, post obitum eius sui iuris efficeretur nec in fratrum potestatem recideret ideoque nec in tutelam, libertus autem si servus mansisset, utique eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset. ita tamen ii ad tutelam vocantur, si perfectae aetatis sint. quod nostra constitutio[1] generaliter in omnibus tutelis et curationibus observari praecepit.

TIT. XX.

DE ATILIANO TUTORE, VEL EO QUI EX LEGE IULIA ET TITIA DABATUR.

G. i. § 185. **Si cui nullus omnino tutor** fuerat, **ei dabatur in** Pr.
urbe quidem **Roma a praetore urbano et maiore parte tribunorum plebis** tutor **ex lege Atilia, in provinciis vero a praesidibus provinciarum ex lege**
§ 186. **Iulia et Titia.** Sed **et si testamento tutor sub con-** 1
dicione aut die certo datus fuerat, **quamdiu condicio aut dies pendebat,** ex iisdem legibus **tutor dari poterat. item si pure datus** fuerat, **quamdiu nemo** ex testamento **heres existebat, tamdiu ex iisdem legibus tutor petendus** erat, **qui desinebat tutor esse,** si condicio existeret aut dies veniret aut heres existeret.
§ 187. **Ab hostibus quoque tutore capto, ex his legibus** 2
tutor petebatur, **qui desinebat** esse **tutor, si is qui captus** erat **in civitatem reversus fuerat: nam reversus** recipiebat **tutelam iure postliminii.** Sed ex 3
his legibus pupillis tutores desierunt dari, posteaquam primo consules pupillis utriusque sexus tutores ex inquisi-

[1] C. v. 30. 5.

tione dare coeperunt, deinde praetores ex constitutionibus. nam supra scriptis legibus neque de cautione a tutoribus exigenda rem salvam pupillis fore, neque de compellendis tutoribus ad tutelae administrationem quidquam cavetur.
4 Sed hoc iure utimur, ut Romae quidem praefectus urbis vel praetor secundum suam iurisdictionem, in provinciis autem praesides ex inquisitione tutores crearent, vel magistratus iussu praesidum, si non sint magnae pupilli facul-
5 tates. Nos autem per constitutionem nostram[1] et huius- [G. i. § 188.]
modi difficultates hominum resecantes nec exspectata iussione praesidum, disposuimus, si facultas pupilli vel adulti usque ad quingentos solidos valeat, defensores civitatum (una cum eiusdem civitatis religiosissimo antistite vel apud alias publicas personas) vel magistratus, vel iuridicum Alexandrinae civitatis tutores vel curatores creare, legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam praestanda, videlicet eorum periculo qui eam accipiant.
6 **Impuberes** autem **in tutela esse naturali** iure **con-** § 189.
veniens est, ut is qui perfectae aetatis non sit [§ 190.]
7 **alterius tutela regatur.** Cum igitur **pupillorum pu-** § 191.
pillarumque **tutores negotia** gerunt, **post pubertatem tutelae iudicio rationem reddunt.**

TIT. XXI.

DE AUCTORITATE TUTORUM.

Pr. Auctoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdam non est necessaria. ut ecce si quid dari sibi stipulentur, non est necessaria tutoris auctoritas: quod si aliis pupilli promittant, necessaria est:

[1] C. i. 4. 30.

[G. i. §§ 192-195.] namque placuit, meliorem quidem suam condicionem licere eis facere etiam sine tutoris auctoritate, deteriorem vero non aliter quam tutore auctore. unde in his causis ex quibus mutuae obligationes nascuntur, in emptionibus venditionibus, locationibus conductionibus, mandatis, depositis, si tutoris auctoritas non interveniat, ipsi quidem qui cum his contrahunt obligantur, at invicem pupilli non obligantur.

G. ad E. pr. D. xxvi. 8. 9. 1 Neque tamen hereditatem adire neque bonorum possessionem petere neque hereditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt nisi tutoris auctoritate, quamvis lucrosa sit neque ullum damnum habeat.

2 Tutor autem statim in ipso negotio praesens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimaverit. post tempus vero aut per epistulam interposita auctoritas nihil agit.

G. i. § 184. 3 **Si inter tutorem pupillumve** iudicium **agendum** sit, **quia ipse tutor in rem suam auctor esse non** potest, non **praetorius tutor,** ut olim, **constituitur,** sed curator in locum eius datur, quo interveniente iudicium peragitur et eo peracto curator esse desinit.

TIT. XXII.

QUIBUS MODIS TUTELA FINITUR.

§ 196. Pr. Pupilli pupillaeque cum **puberes esse coeperint, tutela liberantur. pubertatem autem** veteres **quidem** non solum ex annis, sed etiam ex **habitu corporis** in masculis aestimari volebant. nostra autem maiestas dignum esse castitate temporum nostrorum bene putavit, quod in feminis et antiquis impudicum esse visum est, id est inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere: et ideo sancta constitutione promulgata [1]

[1] C. v. 60. 3.

pubertatem in masculis post quartum decimum annum completum illico initium accipere disposuimus, antiquitatis normam in femininis personis bene positam suo ordine relinquentes, ut post duodecimum annum completum viri-
1 potentes esse credantur. Item finitur tutela, si adrogati sint adhuc impuberes vel deportati: item si in servitutem pupillus redigatur, ut ingratus a patrono, vel ab hostibus
2 fuerit captus. Sed et si usque ad certam condicionem Ulp. ad Sab. D. xxvi. 1. 14.
datus sit testamento, aeque evenit, ut desinat esse tutor
3 existente condicione. Simili modo finitur tutela morte ——
4 vel tutorum vel pupillorum. Sed et capitis deminutione tutoris, per quam libertas vel civitas eius amittitur, omnis tutela perit. minima autem capitis deminutione tutoris, veluti si se in adoptionem dederit. legitima tantum tutela perit, ceterae non pereunt. sed pupilli et pupillae capitis [G. i. § 197.]
5 deminutio, licet minima sit, omnes tutelas tollit. Praeterea qui ad certum tempus testamento dantur tutores,
6 finito eo, deponunt tutelam. Desinunt autem esse tutores, qui vel removentur a tutela ob id quod suspecti visi sunt, vel ex iusta causa sese excusant et onus administrandae tutelae deponunt secundum ea quae inferius proponemus[1].

TIT. XXIII.

DE CURATORIBUS.

Pr. Masculi puberes et feminae viripotentes usque ad vicesimum quintum annum completum curatores accipiunt; qui licet puberes sint, adhuc tamen huius aetatis sunt, ut
1 negotia sua tueri non possint. Dantur autem curatores ab iisdem magistratibus a quibus et tutores. sed curator testamento non datur, sed datus confirmatur decreto prae-
2 toris vel praesidis. Item inviti adulescentes curatores non

[1] Titt. 25, 26.

accipiunt praeterquam in litem: curator enim et ad certam causam dari potest. Furiosi quoque et prodigi, licet 3
maiores viginti quinque annis sint, tamen in curatione sunt adgnatorum ex lege duodecim tabularum. sed solent Romae praefectus urbis vel praetor et in provinciis
G. i. § 198. praesides ex inquisitione eis dare curatores. Sed et 4
mente captis et surdis et mutis et qui morbo perpetuo laborant, quia rebus suis superesse non possunt, curatores dandi sunt. Interdum autem et pupilli curatores acci- 5
Tryph. Disp. D. xxvi. 2. 27. piunt, ut puta si legitimus tutor non sit idoneus, quia habenti tutorem tutor dari non potest. item si testamento datus tutor vel a praetore vel a praeside idoneus non sit ad administrationem nec tamen fraudulenter negotia administrat, solet ei curator adiungi. item in locum tutorum qui non in perpetuum sed ad tempus a tutela excusantur solent curatores dari.

Quodsi tutor adversa valetudine vel alia necessitate 6
impeditur, quo minus negotia pupilli administrare possit, et pupillus vel absit vel infans sit, quem velit actorem periculo ipsius praetor, vel qui provinciae praeerit, decreto constituet.

TIT. XXIV.

DE SATISDATIONE TUTORUM VEL CURATORUM.

G. i. § 199. **Ne tamen pupillorum** pupillarumve **et eorum qui** Pr.
quaeve in curatione sunt negotia a tutoribus curatoribusve consumantur vel deminuantur, curat praetor, ut et tutores et curatores eo nomine satisdent.
§ 200. **sed hoc non est perpetuum: nam tutores testamento dati satisdare non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est: item ex inquisitione tutores vel curatores dati satisdatione non**

1 onerantur, quia idonei electi sunt. Sed et si ex testamento vel inquisitione duo pluresve dati fuerint, potest unus offerre satis de indemnitate pupilli vel adulescentis et contutori vel concuratori praeferri, ut solus administret, vel ut contutor satis offerens praeponatur ei et ipse solus administret. itaque per se non potest petere satis a contutore vel concuratore suo, sed offerre debet, ut electionem det contutori suo, utrum velit satis accipere an satis dare. quodsi nemo eorum satis offerat si quidem adscriptum fuerit a testatore, quis gerat, ille gerere debet: quodsi non fuerit adscriptum, quem maior pars elegerit, ipse gerere debet, ut edicto praetoris cavetur. sin autem ipsi tutores dissenserint circa eligendum eum vel eos qui gerere debent, praetor partes suas interponere debet. idem et in pluribus ex inquisitione datis probandum est, id est ut maior pars eligere possit, per quem administratio fieret. Finis Gaii Comm. I.

2 Sciendum autem est, non solum tutores vel curatores pupillis et adultis ceterisque personis ex administratione teneri, sed etiam in eos qui satisdationem accipiunt subsidiariam actionem esse, quae ultimum eis praesidium possit afferre. subsidiaria autem actio datur in eos qui vel omnino a tutoribus vel curatoribus satisdari non curaverint aut non idonee passi essent caveri. quae quidem tam ex prudentium responsis quam ex constitutionibus impe-
3 rialibus et in heredes eorum extenditur. Quibus constitutionibus et illud exprimitur, ut, nisi caveant tutores vel
4 curatores, pignoribus captis coerceantur. Neque autem praefectus urbis neque praetor neque praeses provinciae neque quis alius cui tutores dandi ius est, hac actione tenebitur: sed hi tantummodo qui satisdationem exigere solent.

TIT. XXV.

DE EXCUSATIONIBUS TUTORUM VEL CURATORUM.

Excusantur autem tutores vel curatores variis ex causis: Pr. plerumque autem propter liberos, sive in potestate sint sive emancipati. si enim tres liberos quis superstites Romae habeat vel in Italia quattuor vel in provinciis quinque, a tutela vel cura possunt excusari exemplo ceterorum munerum: nam et tutelam et curam placuit publicum munus esse. sed adoptivi liberi non prosunt, in adoptionem autem dati naturali patri prosunt. item nepotes ex filio prosunt, ut in locum patris succedant: ex filia non prosunt. filii autem superstites tantum ad tutelae vel curae
Ulp. J. P. D. xxvii. 1. 18. muneris excusationem prosunt: defuncti non prosunt. sed si in bello amissi sunt, quaesitum est, an prosint. et constat, eos solos prodesse qui in acie amittuntur: hi enim, quia pro re publica ceciderunt, in perpetuum per gloriam vivere intelleguntur.
1 Item divus Marcus in semestribus rescripsit, eum qui res fisci administrat a tutela vel cura, quamdiu administrat, excusari posse.
2 Item qui rei publicae causa absunt, a tutela et cura excusantur. sed et si fuerunt tutores vel curatores, deinde rei publicae causa abesse coeperunt, a tutela et cura excusantur, quatenus rei publicae causa absunt. et interea curator loco eorum datur. qui si reversi fuerint, recipiunt onus tutelae nec anni habent vacationem, ut Papinianus responsorum libro quinto scripsit: nam hoc spatium habent ad novas tutelas vocati.
3 Et qui potestatem aliquam habent excusare se possunt, ut divus Marcus rescripsit, sed coeptam tutelam deserere non
Marc. Inst. D. xxvii. 1. 21. possunt.
4 Item propter litem, quam cum pupillo vel adulto tutor vel curator habet, excusare se nemo potest: nisi forte

5 de omnibus bonis vel hereditate controversia sit. Item
tria onera tutelae non affectatae vel curae praestant vaca-
tionem, quamdiu administrantur: ut tamen plurium pupil-
lorum tutela vel cura eorundem bonorum, veluti fratrum,
6 pro una computetur. Sed et propter paupertatem excusa- Ulp. Excus. D. xxvii. 1. 7.
tionem tribui tam divi fratres quam per se divus Marcus
rescripsit, si quis imparem se oneri iniuncto possit docere.
7 Item propter adversam valetudinem, propter quam nec suis
quidem negotiis interesse potest, excusatio locum habet.
8 Similiter eum qui litteras nesciret excusandum esse divus
Pius rescripsit: quamvis et imperiti litterarum possunt ad
9 administrationem negotiorum sufficere. Item si propter
inimicitiam aliquem testamento tutorem pater dederit, hoc
ipsum praestat ei excusationem: sicut per contrarium non
excusantur qui se tutelam patri pupillorum administra-
10 turos promiserunt. Non esse autem admittendam excusa-
tionem eius qui hoc solo utitur, quod ignotus patri pupil-
11 lorum sit, divi fratres rescripserunt. Inimicitiae, quas
quis cum patre pupillorum vel adultorum exercuit, si capi-
tales fuerunt nec reconciliatio intervenit, a tutela solent
12 excusare. Item si quis status controversiam a pupillorum
13 patre passus est, excusatur a tutela. Item maior septua-
ginta annis a tutela vel cura se potest excusare. minores
autem viginti et quinque annis olim quidem excusabantur:
a nostra autem constitutione[1] prohibentur ad tutelam vel
curam aspirare, adeo ut nec excusatione opus fiat. qua
constitutione cavetur, ut nec pupillus ad legitimam tute-
lam vocetur nec adultus: cum erat incivile, eos qui alieno
auxilio in rebus suis administrandis egere noscuntur et sub
14 aliis reguntur, aliorum tutelam vel curam subire. Idem et
in milite observandum est, ut nec volens ad tutelae munus
15 admittatur[2]. Item Romae grammatici, rhetores et medici

[1] C. v. 34. 5. [2] C. v. 34. 4.

et qui in patria sua id exercent et intra numerum sunt, a tutela vel cura habent vacationem.

Marc. Inst. D. xxvii. 1. 21.

Qui autem se vult excusare, si plures habeat excusa- 16
tiones et de quibusdam non probaverit, aliis uti intra tempora non prohibetur. qui excusare se volunt, non appellant: sed intra dies quinquaginta continuos, ex quo cognoverunt, excusare se debent (cuiuscumque generis sunt, id est qualitercumque dati fuerint tutores), si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco ubi tutores dati sunt: si vero ultra centesimum habitant, dinumeratione facta viginti millium diurnorum et amplius triginta dierum. quod tamen, ut Scaevola dicebat, sic debet computari, ne minus sint quam quinquaginta dies. Datus autem tutor ad uni- 17
versum patrimonium datus esse creditur. Qui tutelam 18
alicuius gessit, invitus curator eiusdem fieri non compellitur, in tantum ut, licet pater qui testamento tutorem dederit adiecit, se eundem curatorem dare, tamen invitum eum curam suscipere non cogendum, divi Severus et Antoninus rescripserunt. Iidem rescripserunt, maritum uxori 19
suae curatorem datum excusare se posse, licet se immisceat.
Si quis autem falsis allegationibus excusationem tutelae 20
meruit, non est liberatus onere tutelae.

TIT. XXVI.

DE SUSPECTIS TUTORIBUS ET CURATORIBUS.

Ulp. ad Ed. D. xxvi. 10. 1.

Sciendum est suspecti crimen e lege duodecim tabu- Pr.
larum descendere. Datum est autem ius removendi sus- 1
pectos tutores Romae praetori et in provinciis praesidibus earum et legato proconsulis. Ostendimus, qui possunt de 2
suspecto cognoscere: nunc videamus, qui suspecti fieri possunt. et quidem omnes tutores possunt, sive testamentarii sint sive alterius generis tutores. quare et si

Id. *ib.*

legitimus sit tutor, accusari poterit. quid si patronus? adhuc idem erit dicendum: dummodo meminerimus, famae patroni parcendum, licet ut suspectus remotus
3 fuerit. Consequens est ut videamus, qui possint suspectos postulare. et sciendum est, quasi publicam esse hanc actionem, hoc est omnibus patere. quin immo et mulieres admittuntur ex rescripto divorum Severi et Antonini, sed hae solae, quae pietatis necessitudine ductae ad hoc procedunt, ut puta mater: nutrix quoque et avia possunt, potest et soror: sed et si qua mulier fuerit, cuius praetor propensam in pietatem mentem intellexerit, non sexus verecundiam egredientem sed pietate productam, non continere
4 iniuriam pupillorum, admittit eam ad accusationem. Impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare: puberes autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere: et ita divi Severus et Antoninus
5 rescripserunt. Suspectus est autem et qui non ex fide tutelam gerit, licet solvendo est, ut Iulianus quoque scripsit. sed et antequam incipiat gerere tutelam tutor, posse eum quasi suspectum removeri, idem Iulianus scripsit, et
6 secundum eum constitutum est. Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, famosus est: si ob culpam, non ae-
7 que. Si quis autem suspectus postulatur, quoad cognitio finiatur interdicitur ei administratio, ut Papiniano visum
8 est. Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit posteaque tutor vel curator decesserit, extinguitur cognitio suspecti.
9 Si quis tutor copiam sui non faciat ut alimenta pupillo decernantur, cavetur epistula divorum Severi et Antonini. ut in possessionem bonorum eius pupillus mittatur: et quae mora deteriora futura sunt, dato curatore distrahi iubentur. ergo ut suspectus removeri poterit qui non
10 praestat alimenta. Sed si quis praesens negat propter inopiam alimenta posse decerni, si hoc per mendacium dicat, remittendum eum esse ad praefectum urbis puniendum

placuit, sicut ille remittitur qui data pecunia ministerium tutelae redemit.

Ulp. de o. Tr. D. xxvi. 10. 2.

11 Libertus quoque, si fraudulenter gessisse tutelam filiorum vel nepotum patroni probetur, ad praefectum urbis remittitur puniendus.

Call. Cogn. D. xxvi. 10. 6.

12 Novissime sciendum est, eos qui fraudulenter tutelam vel curam administrant, etiamsi satis offerant, removendos a tutela, quia satisdatio propositum tutoris malevolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatem praestat.

Ulp. ad Ed. D. xxvi. 10. 8.

13 Suspectum enim eum putamus qui moribus talis est ut suspectus sit: enimvero tutor vel curator, quamvis pauper est, fidelis tamen et diligens, removendus non est quasi suspectus.

LIBER SECUNDUS.

TIT. I.

DE RERUM DIVISIONE.

Pr. Superiore libro de iure personarum exposuimus: modo videamus de rebus[1]. quae vel in nostro patrimonio vel extra nostrum patrimonium habentur. quaedam enim naturali iure communia sunt omnium, quaedam publica, quaedam universitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum, quae variis ex causis cuique adquiruntur, sicut ex subiectis apparebit. Gaii Inst. ii. § 1. Marc. Inst. D. i. 8. 2. [G. ii. §§ 2, 3.]

1 Et quidem naturali iure communia sunt omnium haec: aer et aqua profluens et mare et per hoc litora maris. nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur, dum tamen villis et monumentis et aedificiis abstineat, quia non sunt iuris gentium, sicut et mare. Marc. Inst. D. i. 8. 2. Marc. Inst. D. i. 8. 4.

2 Flumina autem omnia et portus publica sunt: ideoque ius piscandi omnibus commune est in portibus fluminibus-
3 que. Est autem litus maris, quatenus hibernus fluctus maxi-
4 mus excurrit. Riparum quoque usus publicus est iuris gentium sicut ipsius fluminis: itaque navem ad eas appellere, funes ex arboribus ibi natis religare, onus aliquid in his reponere cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare. sed proprietas earum illorum est quorum praediis haerent: qua de causa arbores quoque in iisdem natae G. Cottid. D. i. 8. 5.

[1] Lib. II., Lib. III. tt. 1–12.

eorundem sunt. Litorum quoque usus publicus iuris gentium est, sicut ipsius maris: et ob id quibuslibet liberum est, casam ibi imponere, in qua se recipiant, sicut retia siccare et ex mare deducere. proprietas autem eorum potest intellegi nullius esse, sed eiusdem iuris esse cuius et mare, et quae subiacent mari terra vel harena. 5

Marc. Inst. D. i. 8. 6. Universitatis sunt, non singulorum, veluti quae in civitatibus sunt theatra, stadia et similia et si qua alia sunt communia civitatium. 6

G. ii. §§ 4, 9. Nullius autem sunt **res sacrae et religiosae** et sanctae: **quod enim divini iuris est, id nullius in bonis est.** 7

Sacra sunt, quae rite et per pontifices **Deo consecrata sunt,** veluti aedes sacrae et dona quae rite ad ministerium Dei dedicata sunt, quae etiam per nostram constitutionem[1] alienari et obligari prohibuimus, excepta causa redemptionis captivorum. si quis vero auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. locus autem, in quo sacrae aedes aedificatae sunt, etiam diruto aedificio, adhuc sacer manet, ut et Papinianus scripsit. 8 [§ 5.] Marc. Inst. D. i. 8. 6.

G. ii. § 6. **Religiosum** locum unusquisque sua **voluntate facit,** dum **mortuum infert in locum** suum. in communem autem locum purum invito socio inferre non licet: in commune vero sepulcrum etiam invitis ceteris licet inferre. item si alienus ususfructus est, proprietarium placet, nisi consentiente usufructuario, locum religiosum non facere. in alienum locum, concedente domino, licet inferre: et licet postea ratum habuerit quam illatus est mortuus, tamen religiosus locus fit. 9 [§ 7.]

Sanctae quoque res, veluti muri et portae, quodammodo divini iuris sunt et ideo nullius in bonis sunt. ideo autem muros sanctos dicimus, quia poena capitis constituta sit in eos qui aliquid in muros deliquerint. ideo et legum eas partes 10 § 8. [§§ 10, 11.]

[1] C. i. 2. 21.

quibus poenas constituimus adversus eos qui contra leges fecerint sanctiones vocamus.

11 Singulorum autem hominum multis modis res fiunt: quarundam enim rerum dominium nanciscimur iure naturali, quod, sicut diximus, appellatur ius gentium, quarundam iure civili. commodius est itaque a vetustiore iure incipere[1]. palam est autem, vetustius esse naturale ius, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit: civilia enim iura tunc coeperunt esse, cum et civitates condi et magistratus creari et leges scribi coeperunt.

G. Cottid. D. xli. 1. 1.

G. ii. § 65.

12 Ferae igitur bestiae et volucres et pisces, id est **omnia** animalia **quae** in **terra mari caelo** nascuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt: quod enim **ante nullius** est id **naturali ratione** occupanti conceditur. nec interest, feras bestias et volucres utrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno: plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia, potest a domino, si is providerit, prohiberi, ne ingrediatur. quidquid autem eorum ceperis, **eo usque tuum esse intellegitur, donec** tua **custodia coercetur: cum vero evaserit custodiam** tuam **et in naturalem libertatem se receperit**, tuum esse **desinit** et **rursus occupantis fit. naturalem autem libertatem recipere intellegitur, cum** vel **oculos tuos** effugerit vel ita sit **in**
13 **conspectu** tuo, ut **difficilis sit eius persecutio**. Illud quaesitum est, an, si fera bestia ita vulnerata sit ut capi possit, statim tua esse intellegatur. quibusdam placuit, statim tuam esse et eo usque tuam videri, donec eam persequaris; quodsi desieris persequi, desinere tuam esse et rursus fieri occupantis. alii non aliter putaverunt tuam esse, quam si ceperis. sed posteriorem sententiam nos

§ 66.

G. Cottid. D. xli. 1. 3.

G. ii. § 67.

G. Cottid. D. xli. 1. 5.

[1] §§ 12–48.

confirmamus, quia multa accidere solent, ut eam non
G. Cottid. D. xli. 1. 5. capias. Apium quoque natura fera est. itaque quae in 14
arbore tua consederint, antequam a te alveo includantur,
non magis tuae esse intelleguntur, quam volucres quae in
tua arbore nidum fecerint: ideoque si alius eas incluserit,
is earum dominus erit. favos quoque si quos hae fecerint,
quilibet eximere potest. plane integra re, si provideris
ingredientem in fundum tuum, potes eum iure prohibere,
ne ingrediatur. examen quod ex alveo tuo evolaverit eo
usque tuum esse intellegitur donec in conspectu tuo est
nec difficilis eius persecutio est: alioquin occupantis fit.
G. Cottid. D. xli. 1. 5. Pavonum et columbarum fera natura est. nec ad rem 15
pertinet, quod ex consuetudine avolare et revolare solent:
G. ii. § 68. nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse
naturam: cervos quoque ita quidam mansuetos habent,
ut in silvas ire et redire soleant, quorum et ipsorum
feram esse naturam nemo negat. in his autem animalibus,
quae ex consuetudine abire et redire solent, talis
regula comprobata est, ut eo usque tua esse intellegantur,
donec animum revertendi habeant: nam si revertendi
animum habere desierint, etiam tua esse desinunt et
fiunt occupantium. revertendi autem animum videntur desinere habere, cum revertendi consuetudinem deseruerint. Gallinarum et anserum non est fera 16
G. Cottid. D. xli. 1. 5. natura idque ex eo possumus intellegere, quod aliae sunt
gallinae quas feras vocamus, item alii anseres quos feros
appellamus. ideoque si anseres tui aut gallinae tuae aliquo casu turbati turbataeve evolaverint, licet conspectum
tuum effugerint, quocumque tamen loco sint, tui tuaeve
esse intelleguntur: et qui lucrandi animo ea animalia
retinet, furtum committere intellegitur.

G. Cottid. D. xli. 1. 5. Item ea quae ex hostibus capimus iure gentium 17
statim nostra fiunt: adeo quidem, ut et liberi homines
G. ii. § 69. in servitutem nostram deducantur, qui tamen, si evaserint

nostram potestatem et ad suos reversi fuerint, pristinum
statum recipiunt.
18 Item lapilli gemmae et cetera quae in litore inveniuntur, Flor. Inst.
iure naturali statim inventoris fiunt. D. i. 8. 3.
19 Item ea quae ex animalibus dominio tuo subiectis nata Flor. Inst.
sunt eodem iure tibi adquiruntur. D. xli. 1. 3.
20 Praeterea **quod per alluvionem** agro tuo flumen **ad-** G. ii. § 70.
iecit, iure gentium tibi adquiritur. est autem alluvio G. Cottid.
incrementum latens. **per alluvionem autem id videtur** D. xli. 1. 7.
adici, quod ita paulatim adicitur ut intellegere **non**
possis, quantum quoquo momento temporis adicia-
21 **tur.** Quodsi vis fluminis **partem aliquam ex tuo** G. ii. § 71.
praedio detraxerit **et** vicini **praedio appulerit,** palam
est eam **tuam permanere.** plane si longiore tempore
fundo vicini haeserit, arboresque quas secum traxerit in
eum fundum radices egerint, ex eo tempore videntur vicini
22 fundo adquisitae esse. **Insula** quae in mari nata est, § 72.
quod raro accidit, occupantis fit: nullius enim esse credi-
tur. at **in flumine nata,** quod frequenter accidit, si qui-
dem mediam partem fluminis teneat, **communis est**
eorum qui ab utraque parte fluminis prope ripam
praedia possident, pro modo latitudinis cuiusque fundi,
quae latitudo prope ripam sit. quodsi alteri parti proxi-
mior **sit, eorum** est tantum, **qui ab ea parte** prope
ripam praedia possident. quodsi aliqua parte divisum ——
flumen, deinde infra unitum agrum alicuius in formam
insulae redegerit, eiusdem permanet is ager cuius et
23 fuerat. Quodsi naturali alveo in universum derelicto alia G. Cottid.
parte fluere coeperit, prior quidem alveus eorum est qui D. xli. 1. 7.
prope ripam eius praedia possident, pro modo scilicet
latitudinis cuiusque agri, quae latitudo prope ripam sit;
novus autem alveus eius iuris esse incipit, cuius et ipsum
flumen, id est publici. quodsi post aliquod tempus ad
priorem alveum reversum fuerit flumen, rursus novus

alveus eorum esse incipit qui prope ripam eius praedia
G. Cottid. possident. Alia sane causa est, si cuius totus ager inun- 24
D. xli. 1. 7. datus fuerit. neque enim inundatio speciem fundi commutat et ob id, si recesserit aqua, palam est eum fundum eius manere cuius et fuit.

G. Cottid. D. xli. 1. 7. Cum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo, 25
G. ii. § 79. quaeri solet, quis eorum naturali ratione dominus sit, utrum is qui fecerit, an ille potius qui materiae dominus fuerit: ut ecce si quis ex alienis uvis aut olivis aut spicis vinum aut oleum aut frumentum fecerit, aut ex alieno auro vel argento vel aere vas aliquod fecerit, vel ex alieno vino et melle mulsum miscuerit, vel ex alienis medicamentis emplastrum aut collyrium composuerit, vel ex aliena lana vestimentum fecerit, vel ex alienis tabulis navem vel armarium vel subsellium fabricaverit. et post multas Sabinianorum et Proculianorum ambiguitates placuit media sententia existimantium, si ea species ad materiam reduci possit, eum videri dominum esse qui materiae dominus fuerat; si non possit reduci, eum potius intellegi dominum qui fecerit: ut ecce vas conflatum potest ad rudem massam aeris vel argenti vel auri reduci, vinum autem aut oleum aut frumentum ad uvas et olivas et spicas reverti non potest, ac ne mulsum quidem ad vinum et mel resolvi potest. quodsi partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quisque, velut ex suo vino et alieno melle mulsum aut ex suis et alienis medicamentis emplastrum aut collyrium aut ex sua et aliena lana vestimentum fecerit, dubitandum non est, hoc casu eum esse dominum qui fecerit: cum non solum operam suam dedit, sed et partem eiusdem materiae
praestavit. Si tamen alienam purpuram quis intexuit suo 26
vestimento, licet pretiosior est purpura, accessionis vice
G. ii. § 79. cedit vestimento: et qui dominus fuit purpurae, adversus eum qui subripuit habet furti actionem et condic-

tionem, sive ipse est qui vestimentum fecit, sive alius. nam extinctae res licet vindicari non possint, condici tamen a furibus et a quibusdam aliis posses-
27 soribus possunt. Si duorum materiae ex voluntate dominorum confusae sint, totum id corpus quod ex confusione fit utriusque commune est, veluti si qui vina sua confuderint aut massas argenti vel auri conflaverint. sed si diversae materiae sint et ob id propria species facta sit, forte ex vino et melle mulsum aut ex auro et argento electrum, idem iuris est: nam et eo casu communem esse speciem non dubitatur. quodsi fortuitu et non voluntate dominorum confusae fuerint vel diversae materiae vel quae G. Cottid. D. xli. 1. 7.
28 eiusdem generis sunt, idem iuris esse placuit. Quodsi frumentum Titii tuo frumento mixtum fuerit, si quidem ex voluntate vestra, commune erit, quia singula corpora, id est singula grana, quae cuiusque propria fuerunt ex consensu vestro communicata sunt. quodsi casu id mixtum fuerit, vel Titius id miscuerit sine voluntate tua, non videtur commune esse, quia singula corpora in sua substantia durant nec magis istis casibus commune fit frumentum quam grex communis esse intellegitur, si pecora Titii tuis pecoribus mixta fuerint: sed si ab alterutro vestrum id totum frumentum retineatur, in rem quidem actio pro modo frumenti cuiusque competit, arbitrio autem iudicis continetur, ut is aestimet, quale cuiusque frumentum fuerit. ——
29 Cum in suo solo aliquis aliena materia aedificaverit, ipse dominus intellegitur aedificii, quia omne quod inaedificatur solo cedit. nec tamen ideo is qui materiae dominus fuerat desinit eius dominus esse: sed tantisper neque vindicare eam potest neque ad exhibendum de ea re agere propter legem duodecim tabularum, qua cavetur, ne quis tignum alienum aedibus suis iniunctum eximere cogatur, sed duplum pro eo praestat per actionem quae vocatur de tigno iuncto (appellatione autem tigni omnis G. Cottid. D. xli. 1. 7, G. ii. § 73.

materia significatur ex qua aedificia fiunt): quod ideo
provisum est, ne aedificia rescindi necesse sit. sed si
aliqua ex causa dirutum sit aedificium, poterit materiae
dominus, si non fuerit duplum iam consecutus, tunc eam
vindicare et ad exhibendum agere. Ex diverso si quis in 30
alieno solo sua materia domum aedificaverit, illius fit
domus, cuius et solum est. sed hoc casu materiae domi-
nus proprietatem eius amittit, quia voluntate eius alienata
intellegitur, utique si non ignorabat, in alieno solo se aedi-
ficare: et ideo, licet diruta sit domus, vindicare materiam
non poterit. certe illud constat, si in possessione consti-
tuto aedificatore, soli dominus petat domum suam esse,
nec solvat pretium materiae et mercedes fabrorum, posse
eum per exceptionem doli mali repelli, utique si bonae
fidei possessor fuit qui aedificasset: nam scienti, alienum
esse solum, potest culpa obici, quod temere aedificaverit
G. ii. § 74. in eo solo quod intellegeret alienum esse. Si Titius 31
alienam plantam in suo solo posuerit, ipsius erit: et ex
diverso si Titius suam plantam in Maevii solo posuerit,
Maevii planta erit, si modo utroque casu radices egerit.
antequam autem radices egerit, eius permanet cuius et
fuerat. adeo autem ex eo ex quo radices agit planta pro-
prietas eius commutatur, ut, si vicini arborem ita terra
Titii presserit ut in eius fundum radices ageret, Titii effici
arborem dicamus: rationem etenim non permittere, ut
alterius arbor esse intellegatur quam cuius in fundum
radices egisset. et ideo prope confinium arbor posita si
—— etiam in vicini fundum radices egerit, communis fit. Qua 32
G. Cottid. D. xli. 1. 9. ratione autem plantae quae terra coalescunt solo cedunt,
eadem ratione frumenta quoque, quae sata sunt, solo
G. ii. § 75. cedere intelleguntur. ceterum sicut is qui in alieno solo
§ 76. aedificaverit si ab eo dominus petat aedificium, defendi
potest per exceptionem doli mali, secundum ea quae
diximus: ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse potest

is qui alienum fundum sua impensa bona fide consevit.
33 Litterae quoque, licet aureae sint, perinde chartis membranisque cedunt acsi solo cedere solent ea quae inaedificantur aut inseruntur: ideoque si in chartis membranisve tuis carmen vel historiam vel orationem Titius scripserit, huius corporis non Titius, sed tu dominus esse videberis. sed si a Titio petas, tuos libros tuasve membranas esse, nec impensam scripturae solvere paratus sis, poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, utique si bona fide earum chartarum membranarumve possessionem nanctus est. Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putant tabulam picturae cedere: aliis videtur pictura, qualiscumque sit, tabulae cedere. sed nobis videtur melius esse, tabulam picturae cedere: ridiculum est enim picturam Apellis vel Parrhasii in accessionem vilissimae tabulae cedere. unde si a domino tabulae, imaginem possidente, is qui pinxit eam petat, nec solvat pretium tabulae, poterit per exceptionem doli mali summoveri: at si is qui pinxit possideat, consequens est ut utilis actio domino tabulae adversus eum detur, quo casu, si non solvat impensam picturae, poterit per exceptionem doli mali repelli, utique si bona fide possessor fuerit ille qui picturam imposuit. illud enim palam est, quod, sive is qui pinxit subripuit tabulas sive alius, competit domino tabularum furti actio.

G. ii. § 77. — 34 — § 78.

35 Si quis a non domino, quem dominum esse crederet, bona fide fundum emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa aeque bona fide acceperit: naturali ratione placuit, fructus quos percepit eius esse pro cultura et cura. et ideo si postea dominus supervenerit et fundum vindicet, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. ei vero qui sciens alienum fundum possederit non idem concessum est. itaque cum fundo etiam fructus, licet consumpti

sint, cogitur restituere. Is ad quem ususfructus fundi 36
pertinet non aliter fructuum dominus efficitur, quam si eos
ipse perceperit. et ideo licet maturis fructibus, nondum
tamen perceptis, decesserit, ad heredem eius non pertinent,
sed domino proprietatis adquiruntur. eadem fere et de
G. Cottid. colono dicuntur. In pecudum fructu etiam fetus est, 37
D. xxii. 1. 28. sicuti lac et pilus et lana: itaque agni et haedi et vituli et
equuli statim naturali iure dominii sunt fructuarii. partus
vero ancillae in fructu non est, itaque ad dominum pro-
prietatis pertinet: absurdum enim videbatur hominem in
fructu esse, cum omnes fructus rerum natura hominum
—— gratia comparavit. Sed si gregis usumfructum quis ha- 38
beat, in locum demortuorum capitum ex fetu fructuarius
summittere debet, ut et Iuliano visum est, et in vinearum
demortuarum vel arborum locum alias debet substituere.
recte enim colere debet et quasi bonus paterfamilias uti.

Thesauros, quos quis in suo loco invenerit, divus Ha- 39
drianus, naturalem aequitatem secutus, ei concessit qui
invenerit. idemque statuit, si quis in sacro aut in reli-
gioso loco fortuito casu invenerit. at si quis in alieno
loco non data ad hoc opera sed fortuitu invenerit, dimi-
dium domino soli concessit. et convenienter, si quis in
Caesaris loco invenerit, dimidium inventoris, dimidium
Caesaris esse statuit. cui conveniens est et si quis in
publico loco vel fiscali invenerit, dimidium ipsius esse,
dimidium fisci vel civitatis.

G. Cottid. Per traditionem quoque iure naturali res nobis adqui- 40
D. xli. 1. 9. runtur: nihil enim tam conveniens est naturali aequitati,
quam voluntatem domini, volentis rem suam in alium
—— transferre, ratam haberi. et ideo cuiuscumque generis sit
corporalis res, tradi potest et a domino tradita alienatur.
itaque stipendiaria quoque et tributaria praedia eodem
modo alienantur. vocantur autem stipendiaria et tribu-
taria praedia quae in provinciis sunt, inter quae nec non

Italica praedia ex nostra constitutione[1] nulla differentia
41 est. Sed si quidem ex causa donationis aut dotis aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur: venditae vero et traditae non aliter emptori adquiruntur, quam si is venditori pretium solverit vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato. quod cavetur quidem etiam lege duodecim tabularum: tamen recte dicitur et iure gentium, id est iure naturali, id effici. sed et si is qui vendidit fidem emptoris secutus fuerit,
42 dicendum est, statim rem emptoris fieri. Nihil autem G. Cottid. D. xli. 1. 9.
interest, utrum ipse dominus tradat alicui rem, an volun-
43 tate eius alius. Qua ratione, si cui libera negotiorum administratio a domino permissa fuerit isque ex his negotiis rem vendiderit et tradiderit, facit eam accipientis.
44 Interdum etiam sine traditione nuda voluntas sufficit domini ad rem transferendam, veluti si rem, quam tibi aliquis commodavit aut locavit aut apud te deposuit, vendiderit tibi aut donaverit. quamvis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit, eo tamen ipso, quod patitur tuam esse, statim adquiritur tibi proprietas perinde ac si eo
45 nomine tradita fuisset. Item si quis merces in horreo depositas vendiderit, simul atque claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorem.
46 Hoc amplius interdum et in incertam personam collocata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce praetores vel consules qui missilia iactant in vulgus ignorant quid eorum quisque excepturus sit, et tamen, quia volunt quod quisque exceperit eius esse, statim eum dominum
47 efficiunt. Qua ratione verius esse videtur et si rem pro derelicto a domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici. pro derelicto autem habetur quod dominus ea mente abiecerit ut id rerum suarum esse nollet, —

[1] C. vii. 25. 31.

G. Cottid. D. xli. 1. 9. ideoque statim dominus esse desinit. Alia causa est earum rerum quae in tempestate maris levandae navis causa eiciuntur. hae enim dominorum permanent, quia palam est, eas non eo animo eici quo quis eas habere non vult, sed quo magis cum ipsa navi periculum maris effugiat: qua de causa si quis eas fluctibus expulsas vel etiam in ipso mari nactus lucrandi animo abstulerit, furtum committit. nec longe discedere videntur ab his quae de rheda currente, non intellegentibus dominis, cadunt. 48

TIT. II.

DE REBUS INCORPORALIBUS.

G. ii. § 12. Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. Pr.
§ 13. Corporales eae sunt quae sui natura tangi possunt: veluti fundus, homo, vestis, aurum, 1
§ 14. argentum et denique aliae res innumerabiles. Incorporales autem sunt quae tangi non possunt. qualia sunt ea quae in iure consistunt: sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus qui ex fundo percipiuntur corporales sunt, et id quod ex aliqua obligatione nobis debetur plerumque corporale est, [§§ 14 *a*-29.] veluti fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius hereditatis et ipsum ius utendifruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. 2
Eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae et servitutes vocantur. 3

TIT. III.

DE SERVITUTIBUS.

Pr. Rusticorum praediorum iura sunt haec: iter, actus, via, aquae ductus. iter est ius eundi, ambulandi homini, non etiam iumentum agendi vel vehiculum: actus est ius agendi vel iumentum vel vehiculum. itaque qui iter habet, actum non habet; qui actum habet, et iter habet eoque uti potest etiam sine iumento. via est ius eundi et agendi et ambulandi: nam et iter et actum in se via continet. aquae ductus est ius aquae ducendae per fundum alienum. Ulp. Inst. D. viii. 3. 1.

1 Praediorum urbanorum sunt servitutes quae aedificiis inhaerent, ideo urbanorum praediorum dictae quoniam aedificia omnia urbana praedia appellantur, etsi in villa aedificata sunt. item praediorum urbanorum servitutes sunt hae: ut vicinus onera vicini sustineat: ut in parietem eius liceat vicino tignum immittere: ut stillicidium vel flumen recipiat quis in aedes suas vel in aream, vel non recipiat: et ne altius tollat quis aedes suas, ne luminibus vicini officiatur.

2 In rusticorum praediorum servitutibus quidam computari recte putant aquae haustum, pecoris ad aquam adpulsum, ius pascendi, calcis coquendae, harenae fodiendae. Ulp. Inst. D. viii. 3. 1.

3 Ideo autem hae servitutes praediorum appellantur, quoniam sine praediis constitui non possunt. nemo enim potest servitutem adquirere urbani vel rustici praedii, nisi qui habet praedium, nec quisquam debere, nisi qui habet praedium. Ulp. Inst. D. viii. 4. 1.

4 Si quis velit vicino aliquod ius constituere, pactionibus atque stipulationibus id efficere debet. potest etiam in testamento quis heredem suum damnare, ne altius aedes tollat, ne luminibus aedium vicini officiat: vel ut patiatur eum tignum in parietem immittere vel stillicidium habere: vel ut patiatur eum per fundum ire, agere aquamve ex eo ducere. G. Cottid. D. viii. 4. 16.

TIT. IV.

DE USUFRUCTU.

Paul. ad V. D. vii. 1. 1. Celsus Dig. D. vii. 1. 2.

Ususfructus est ius alienis rebus utendifruendi salva Pr.
rerum substantia. est enim ius in corpore: quo sublato et ipsum tolli necesse est. Ususfructus a proprietate 1
separationem recipit, idque pluribus modis accidit. ut ecce si quis alicui usumfructum legaverit; nam heres nudam habet proprietatem, legatarius usumfructum: et contra si fundum legaverit deducto usufructu, legatarius nudam habet proprietatem, heres vero usumfructum: item alii usumfructum, alii deducto eo fundum legare potest. sine testamento vero si quis velit alii usumfructum constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere debet. ne tamen in universum inutiles essent proprietates semper abscedente usufructu, placuit, certis modis extingui usumfructum et ad proprietatem reverti. Constituitur autem 2
ususfructus non tantum in fundo et aedibus, verum etiam in servis et iumentis ceterisque rebus, exceptis his quae ipso usu consumuntur: nam eae neque naturali ratione neque civili recipiunt usumfructum. quo numero sunt vinum, oleum, frumentum, vestimenta. quibus proxima est pecunia numerata: namque in ipso usu adsidua permutatione quodammodo extinguitur. sed utilitatis causa senatus censuit, posse etiam earum rerum usumfructum constitui, ut tamen eo nomine heredi utiliter caveatur. itaque si pecuniae ususfructus legatus sit, ita datur legatario ut eius fiat, et legatarius satisdat heredi de tanta pecunia restituenda, si morietur aut capite minuetur. ceterae quoque res ita traduntur legatario ut eius fiant: sed aestimatis his satisdatur, ut, si morietur aut capite minuetur, tanta pecunia restituatur quanti eae fuerint

G. Cottid. D. vii. 1. 3.

aestimatae. ergo senatus non fecit quidem earum rerum usumfructum (nec enim poterat), sed per cautionem quasi G. ad Ed. pr. D vii. 5. 2.
3 usumfructum constituit. Finitur autem ususfructus morte fructuarii et duabus capitis deminutionibus, maxima et media, et non utendo per modum et tempus. quae omnia nostra statuit constitutio[1]. item finitur ususfructus, si **domino proprietatis** ab usufructuario **cedatur** (nam extraneo **cedendo nihil agitur**): vel ex contrario si fructuarius proprietatem rei adquisierit, quae res consolidatio appellatur. eo amplius constat, si aedes incendio consumptae fuerint vel etiam terrae motu aut vitio suo corruerint, extingui usumfructum et ne areae quidem usumfructum G. ii. § 30 [§§ 31-42.]
4 deberi. Cum autem finitus fuerit ususfructus, revertitur scilicet ad proprietatem et ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam habere in re potestatem.

TIT. V.

DE USU ET HABITATIONE.

Pr. Iisdem istis modis quibus ususfructus constituitur etiam nudus usus constitui solet, iisdemque illis modis finitur
1 quibus et ususfructus desinit. Minus autem scilicet iuris in usu est quam in usufructu. namque is qui fundi nudum usum habet, nihil ulterius habere intellegetur, quam ut oleribus, pomis, floribus, feno, stramentis, lignis ad usum cottidianum utatur: in eoque fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit, neque his per quos opera rustica fiunt impedimento sit: nec ulli alii ius quod habet aut vendere aut locare aut gratis concedere potest, cum is qui usumfructum habet potest haec omnia G. Cottid. D. vii. 8. 11.
2 facere. Item is qui aedium usum habet hactenus iuris

[1] C. iii. 33. 16.

habere intellegitur ut ipse tantum habitet, nec hoc ius ad alium transferre potest: et vix receptum videtur ut hospitem ei recipere liceat et cum uxore sua liberisque suis, item libertis nec non aliis liberis personis, quibus non minus quam servis utitur, habitandi ius habeat, et convenienter, si ad mulierem usus aedium pertineat cum marito habitare ei liceat. Item is ad quem servi usus pertinet 3
ipse tantum operis atque ministerio eius uti potest: ad alium vero nullo modo ius suum transferre ei concessum est. idem scilicet iuris est et in iumento. Sed si pecoris 4
vel ovium usus legatus fuerit, neque lacte neque agnis neque lana utetur usuarius, quia ea in fructu sunt. plane ad stercorandum agrum suum pecoribus uti potest.

Sed si cui habitatio legata sive aliquo modo constituta 5
sit, neque usus videtur neque ususfructus, sed quasi proprium aliquod ius. quam habitationem habentibus, propter rerum utilitatem secundum Marcelli sententiam, nostra decisione[1] promulgata permisimus non solum in ea degere sed etiam aliis locare.

Haec de servitutibus et usufructu et usu et habitatione 6
dixisse sufficiat. de hereditate[2] autem et de obligationibus[3] suis locis proponemus. exposuimus summatim, quibus modis iure gentium res adquiruntur[4]: modo videamus, quibus modis legitimo et civili iure adquiruntur[5].

TIT. VI.

DE USUCAPIONIBUS ET LONGI TEMPORIS POSSESSIONIBUS.

G. ii. § 43. Iure civili constitutum fuerat, ut, qui bona fide ab eo Pr.
qui dominus non erat, cum crediderit eum dominum esse, rem emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa

[1] C. iii. 33. 13. [2] II, t. 10; III, t. 10.
[3] III, t. 13; IV, t. 5. [4] II, t. 1, §§ 12–48. [5] tt. 6–9.

acceperit, is eam rem, si mobilis erat, anno ubique, si immobilis, biennio tantum in Italico solo usucapiat, ne rerum dominia in incerto essent. et cum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus dominis sufficere ad inquirendas res suas praefata tempora, nobis melior sententia resedit, ne domini maturius suis rebus defraudentur neque certo loco beneficium hoc concludatur. et ideo constitutionem[1] super hoc promulgavimus, qua cautum est, ut res quidem mobiles per triennium usucapiantur, immobiles vero per longi temporis possessionem, id est inter praesentes decennio, inter absentes viginti annis, usucapiantur, et his modis, non solum in Italia sed in omni terra quae nostro imperio gubernatur, dominium rerum iusta causa possessionis praecedente adquiratur. G. ii. § 44.

1 Sed aliquando etiamsi maxime quis bona fide rem possederit, non tamen illi usucapio ullo tempore procedit, veluti si quis liberum hominem vel rem sacram vel religiosam vel servum fugitivum possideat. § 45. [§§ 46, 47.] § 48.

2 Furtivae quoque res et quae vi possessae sunt, nec si praedicto longo tempore bona fide possessae fuerint, usucapi possunt: nam furtivarum rerum lex duodecim tabularum et lex Atinia inhibet usucapionem, vi possessarum lex Iulia et Plautia. § 45.

3 Quod autem dictum est furtivarum et vi possessarum rerum usucapionem per legem prohibitam esse, non eo pertinet ut ne ipse fur quive per vim possidet usucapere possit: nam his alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possident: sed ne ullus alius, quamvis ab eis bona fide emerit vel ex alia causa acceperit, usucapiendi ius habeat. unde in rebus mobilibus non facile procedit ut bonae fidei possessori usucapio competat. nam qui alienam rem vendidit vel ex alia § 49. § 50.

[1] C. vii. 31.

causa tradidit, furtum eius committit. Sed tamen id 4
aliquando aliter se habet. nam si heres, rem de-
functo commodatam aut locatam vel apud eum
depositam existimans hereditariam esse, bona fide
accipienti vendiderit aut donaverit aut dotis nomine
dederit, quin is qui acceperit usucapere possit, dubium
non est, quippe ea res in furti vitium non ceciderit, cum
utique heres qui bona fide tamquam suam alienaverit
furtum non committit. Item si is ad quem ancillae 5
ususfructus pertinet, partum suum esse credens, vendiderit
aut donaverit, furtum non committit: furtum enim sine
affectu furandi non committitur. Aliis quoque 6
modis accidere potest ut quis sine vitio furti rem
alienam ad aliquem transferat et efficiat ut a pos-
sessore usucapiatur. Quod autem ad eas res quae solo 7
G. ii. § 51. continentur expeditius procedit: ut si quis loci vacantis
possessionem propter absentiam aut neglegentiam
domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi
G. Cottid. nanciscatur. qui quamvis ipse mala fide possidet, quia
D. xli. 3. 38. intellegit, se alienum fundum occupasse, tamen, si alii
bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa posses-
sione res adquiri, quia neque furtivum neque vi possessum
accepit; abolita est enim quorundam veterum sententia
—— existimantium, etiam fundi locive furtum fieri, et eorum
qui res soli possident principalibus constitutionibus pro-
spicitur[1], ne cui longa et indubitata possessio auferri
debeat. Aliquando etiam furtiva vel vi possessa res usu- 8
capi potest: veluti si in domini potestatem reversa fuerit;
[G. ii. §§ 52-61.] tunc enim, vitio rei purgato, procedit eius usucapio. Res 9
fisci nostri usucapi non potest. sed Papinianus scripsit,
bonis vacantibus fisco nondum nuntiatis, bona fide emp-
torem sibi traditam rem ex his bonis usucapere posse: et

[1] C. viii. 4. 11.

ita divus Pius et divi Severus et Antoninus rescripserunt.

10 Novissime sciendum est, rem talem esse debere, ut in se non habeat vitium, ut a bona fide emptore usucapi possit vel qui ex alia iusta causa possidet.

11 Error autem falsae causae usucapionem non parit. veluti si quis, cum non emerit, emisse se existimans possideat: vel cum ei donatum non fuerat, quasi ex donatione possideat.

12 Diutina possessio, quae prodesse coeperat defuncto, et heredi et bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat praedium alienum: quodsi ille initium iustum non habuit, heredi et bonorum possessori, licet ignoranti, possessio non prodest. quod nostra constitutio[1] similiter et in usucapionibus observari constituit, ut tempora continuentur.

13 Inter venditorem quoque et emptorem coniungi tempora, divi Severus et Antoninus rescripserunt.

14 Edicto divi Marci cavetur, eum qui a fisco rem alienam emit, si post venditionem quinquennium praeterierit, posse dominum rei per exceptionem repellere. constitutio autem divae memoriae Zenonis[2] bene prospexit his qui a fisco per venditionem vel donationem vel alium titulum aliquid accipiunt, ut ipsi quidem securi statim fiant et victores existant, sive conveniantur sive experiantur: adversus sacratissimum autem aerarium usque ad quadriennium liceat intendere his qui pro dominio vel hypotheca earum rerum quae alienatae sunt putaverint sibi quasdam competere actiones. nostra autem divina constitutio[3], quam nuper promulgavimus, etiam de his qui a nostra vel venerabilis Augustae domo aliquid acceperint haec statuit quae in fiscalibus alienationibus praefata Zenoniana constitutione continentur.

[1] C. vii. 31. [2] C. vii. 37. 2. [3] C. vii. 37. 3.

TIT. VII.

DE DONATIONIBUS.

Est etiam aliud genus adquisitionis, donatio. Donationum autem duo genera sunt: mortis causa et non mortis causa. Pr.
Mortis causa donatio est quae propter mortis fit suspicionem, cum quis ita donat, ut, si quid humanitus ei contigisset, haberet is qui accepit: sin autem supervixisset qui donavit, reciperet, vel si eum donationis poenituisset, aut prior decesserit is cui donatum sit. hae mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactae sunt per omnia. nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis an legati instar eam obtinere oporteret, et utriusque causae quaedam habebat insignia et alii ad aliud genus eam retrahebant, a nobis constitutum est[1], ut per omnia fere legatis connumeretur: et sic procedat quemadmodum eam nostra formavit constitutio. et in summa mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere quam eum cui donatur, magisque eum cui donat quam heredem suum. sic et apud Homerum Telemachus donat Piraeo: 1

Marc. Inst. D. xxxix. 6. 1.

> πείραι' (οὐ γάρ τ' ἴδμεν, ὅπως ἔσται τάδε ἔργα)·
> εἴ κεν ἐμὲ μνηστῆρες ἀγήνορες ἐν μεγάροισι
> λάθρῃ κτείναντες, πατρώια πάντα δάσωνται,
> αὐτὸν ἔχοντά σε βούλομ' ἐπαυρέμεν, ἤ τινα τῶνδε·
> εἰ δέ κ' ἐγὼ τούτοισι φόνον καὶ Κῆρα φυτεύσω,
> δὴ τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς δώματα χαίρων[2].

Aliae autem donationes sunt quae sine ulla mortis cogitatione fiunt, quas inter vivos appellamus, quae omnino non comparantur legatis: quae si fuerint perfectae, 2

[1] C. vii. 57. 4. [2] Hom. Odyss. xvii. 78–83.

temere revocari non possunt. perficiuntur autem cum donator suam voluntatem scriptis aut sine scriptis manifestaverit: et ad exemplum venditionis nostra constitutio[1] eas etiam in se habere necessitatem traditionis voluit, ut, et si non tradantur, habeant plenissimum et perfectum robur et traditionis necessitas incumbat donatori. et cum retro principum dispositiones insinuari eas actis intervenientibus volebant, si maiores ducentorum fuerant solidorum, nostra constitutio[2] et quantitatem usque ad quingentos solidos ampliavit, quam stare et sine insinuatione statuit, et quasdam donationes invenit quae penitus insinuationem fieri minime desiderant, sed in se plenissimam habent firmitatem. alia insuper multa ad uberiorem exitum donationum invenimus, quae omnia ex nostris constitutionibus, quas super his posuimus, colligenda sunt. sciendum tamen est, quod, etsi plenissimae sint donationes, tamen si ingrati existant homines in quos beneficium collatum est, donatoribus per nostram constitutionem[3] licentiam praestavimus certis ex causis eas revocare, ne, qui suas res in alios contulerunt, ab his quandam patiantur iniuriam vel iacturam, secundum enumeratos in nostra constitutione modos.

3 Est et aliud genus inter vivos donationum, quod veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, postea autem a iunioribus divis principibus introductum est, quod ante nuptias vocabatur et tacitam in se condicionem habebat, ut tunc ratum esset, cum matrimonium fuerit insecutum: ideoque ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur et nunquam post nuptias celebratas talis donatio procedebat. sed primus quidem divus Iustinus, pater noster, cum augeri dotes et post nuptias fuerat permissum, si quid tale evenit,

[1] C. viii. 54. 35. [2] C. viii. 54. 36. [3] C. viii. 56. 10.

etiam ante nuptias donationem augeri et constante matrimonio sua constitutione[1] permisit: sed tamen nomen inconveniens remanebat, cum ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incrementum. sed nos plenissimo fini tradere sanctiones cupientes et consequentia nomina rebus esse studentes, constituimus[2], ut tales donationes non augeantur tantum sed et constante matrimonio initium accipiant et non ante nuptias, sed propter nuptias vocentur et dotibus in hoc exaequentur, ut, quemadmodum dotes et constante matrimonio non solum augentur, sed etiam fiunt, ita et istae donationes, quae propter nuptias introductae sunt, non solum antecedant matrimonium sed etiam eo contracto et augeantur et constituantur.

Erat olim et alius modus civilis adquisitionis per ius 4
adcrescendi, quod est tale: si communem servum habens aliquis cum Titio, solus libertatem ei imposuit vel vindicta vel testamento, eo casu pars eius amittebatur et socio adcrescebat. sed cum pessimum fuerat exemplo, et libertate servum defraudari et ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, severioribus autem lucrum adcrescere: hoc quasi invidiae plenum pio remedio per nostram constitutionem[3] mederi necessarium duximus et invenimus viam, per quam et manumissor et socius eius et qui libertatem accepit nostro fruantur beneficio, libertate cum effectu procedente (cuius favore et antiquos legislatores multa et contra communes regulas statuisse manifestissimum est) et eo qui eam imposuit suae liberalitatis stabilitate gaudente et socio indemni conservato pretiumque servi secundum partem dominii quod nos definivimus accipiente.

[1] C. v. 3. 19. [2] C. v. 3. 20. [3] C. vii. 7. 1.

TIT. VIII.

QUIBUS ALIENARE LICET VEL NON.

Pr. **Accidit aliquando ut qui dominus sit alienare** G. ii. § 62.
non possit, et contra **qui dominus non sit alienandae**
rei potestatem habeat. nam dotale praedium maritus § 63.
invita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare,
quamvis ipsius sit, dotis causa ei datum. quod nos, legem Iuliam corrigentes, in meliorem statum deduximus[1]. cum enim lex in soli tantummodo rebus locum habebat quae Italicae fuerant, et alienationes inhibebat quae invita muliere fiebant, hypothecas autem earum etiam volente: utrisque remedium imposuimus, ut etiam in eas res quae in provinciali solo positae sunt interdicta fiat alienatio vel obligatio, et neutrum eorum neque consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem
1 substantiae earum converteretur. Contra autem **creditor** § 64.
pignus ex pactione, quamvis eius ea res non sit, alienare potest. sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intellegitur pignus alienare, qui ab initio contractus pactus est, ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur. sed ne creditores ius suum persequi impedirentur neque debitores temere suarum rerum dominium amittere videantur, nostra constitutione[2] consultum est et certus modus impositus est, per quem pignorum distractio possit procedere, cuius tenore utrique parti creditorum et debitorum satis abunde-
2 que provisum est. **Nunc admonendi sumus, neque** § 80.
pupillum **neque pupillam ullam rem sine tutoris auctoritate alienare posse.** **ideoque si mutuam pecu-** § 81.
niam alicui sine tutoris auctoritate dederit non

[1] C. v. 13. 15. [2] C. viii. 33. 3.

contrahit obligationem, quia pecuniam non **facit**
G. ii. § 82. **accipientis,** ideoque **vindicari nummi possunt, sicubi**
extent: sed si nummi, quos mutuos dedit, ab eo qui
accepit bona fide consumpti sunt, condici possunt, si
§ 83. **mala fide, ad exhibendum de his agi** potest. **at ex**
contrario omnes **res pupillo** et pupillae **sine tutoris**
§ 84. **auctoritate** recte dari **possunt.** **ideoque si debitor**
pupillo solvat, necessaria est **tutoris auctoritas:** alioquin **non liberabitur.** sed etiam hoc evidentissima ratione statutum est in constitutione, quam ad Caesarienses advocatos ex suggestione Triboniani, viri eminentissimi, quaestoris sacri palatii nostri, promulgavimus[1], qua dispositum est, ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarem solvere, ut prius sententia iudicialis sine omni damno celebrata hoc permittat. quo subsecuto, si et iudex pronuntiaverit et debitor solverit, sequatur huiusmodi solutionem plenissima securitas. sin autem aliter quam disposuimus solutio facta fuerit et pecuniam salvam habeat pupillus aut **ex ea locupletior sit et adhuc** eandem summam pecuniae **petat, per exceptionem doli mali summoveri poterit:** quodsi aut male consumpserit aut furto amiserit, nihil proderit debitori doli mali exceptio, sed nihilo minus damnabitur, quia temere sine tutoris auctoritate et non secundum nostram dispositionem solverit. sed ex diverso pupilli vel pupillae solvere sine tutore auctore non possunt, quia id quod solvunt non fit accipientis, cum scilicet **nullius rei alienatio** eis **sine**
[§ 85.] **tutoris auctoritate concessa est.**

[1] C. v. 37. 25.

TIT. IX.

PER QUAS PERSONAS NOBIS ADQUIRITUR.

Pr. **Adquiritur nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos quos in potestate habemus: item per eos servos in quibus usumfructum habemus: item per homines liberos et servos alienos, quos bona fide possidemus. de quibus singulis diligen-** G. ii § 86
1 **tius dispiciamus. Igitur liberi** vestri utriusque sexus, **quos in potestate habetis,** olim quidem, **quidquid** ad eos pervenerat (exceptis videlicet castrensibus peculiis), hoc parentibus suis **adquire**bant sine ulla distinctione: et hoc ita parentum fiebat, ut esset eis licentia quod per unum vel unam eorum adquisitum est alii filio vel extraneo donare, vel vendere vel quocumque modo voluerant applicare. quod nobis inhumanum visum est et generali constitutione emissa et liberis pepercimus et patribus debitum reservavimus[1]. sancitum etenim a nobis est, ut, si quid ex re patris ei obveniat, hoc secundum antiquam observationem totum parenti adquirat (quae enim invidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reverti?): quod autem ex alia causa sibi filiusfamilias adquisivit, huius usumfructum quidem patri adquirat, dominium autem apud eum remaneat, ne, quod ei suis laboribus vel prospera fortuna accessit, hoc in alium perveniens § 87.
2 luctuosum ei procedat. Hocque a nobis dispositum est et in ea specie ubi parens, emancipando liberum, ex rebus quae adquisitionem effugiunt sibi partem tertiam retinere, si voluerat, licentiam ex anterioribus constitutionibus habebat, quasi pro pretio quodammodo emancipationis, et

[1] C. vi. 61. 6.

inhumanum quiddam accidebat, ut filius rerum suarum ex
hac emancipatione dominio pro parte defraudetur, et, quod
honoris ei ex emancipatione additum est, quod sui iuris
effectus est, hoc per rerum deminutionem decrescat. ideo-
que statuimus, ut parens pro tertia bonorum parte dominii,
quam retinere poterat, dimidiam non dominii rerum, sed
ususfructus retineat: ita etenim et res intactae apud filium
remanebunt et pater ampliore summa fruetur, pro tertia
G. ii. § 87. dimidia potiturus. Item vobis adquiritur, quod servi 3
vestri ex traditione nanciscuntur sive quid stipu-
lentur vel ex qualibet alia causa adquirunt. hoc
enim vobis et ignorantibus et invitis obvenit. ipse enim
servus, qui in potestate alterius est, nihil suum habere
potest. sed si heres institutus sit, non alias nisi
iussu vestro hereditatem adire potest: et si iubenti-
[§ 88.] bus vobis adierit, vobis hereditas adquiritur, perinde
ac si vos ipsi heredes instituti essetis. et conve-
nienter scilicet legatum per eos vobis adquiritur.
§ 89. non solum autem proprietas per eos quos in potes-
tate habetis adquiritur vobis, sed etiam possessio:
cuiuscumque enim rei possessionem adepti fuerint,
[§ 90.] id vos possidere videmini. unde etiam per eos usu-
§ 91. capio vel longi temporis possessio vobis accedit. De his 4
autem servis, in quibus tantum usumfructum habe-
tis, ita placuit, ut, quidquid ex re vestra vel ex
operibus suis adquirant, id vobis adiciatur, quod
vero extra eas causas persecuti sunt, id ad dominum
proprietatis pertineat. itaque si is servus heres
institutus sit, legatumve quid ei aut donatum fuerit,
non usufructuario, sed domino proprietatis adquiritur.
§ 92. idem placet et de eo qui a vobis bona fide posside-
tur, sive is liber sit sive alienus servus; quod enim
placuit de usufructuario, idem placet et de bona fide
possessore. itaque quod extra duas istas causas

adquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est, vel ad dominum, si servus est. sed bonae fidei G ii. § 93. possessor cum usuceperit servum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus causis per eum sibi adquirere potest: fructuarius vero usucapere non potest, primum quia non possidet, sed habet ius utendifruendi, deinde quia scit, servum alienum esse. non solum autem proprietas per eos servos in quibus § 94. usumfructum habetis vel quos bona fide possidetis, vel per liberam personam, quae bona fide vobis servit, adquiritur vobis, sed etiam possessio: loquimur autem in utriusque persona secundum definitionem quam proxime exposuimus, id est si quam possessionem ex

5 re vestra vel ex operibus suis adepti fuerint. Ex his § 95. itaque apparet, per liberos homines, quos neque vestro iuri subiectos habetis neque bona fide possidetis, item per alienos servos, in quibus neque usumfructum habetis neque iustam possessionem, nulla ex causa vobis adquiri posse. et hoc est quod dicitur, per extraneam personam nihil adquiri posse: excepto eo quod per liberam personam, [§ 96.] veluti per procuratorem, placet non solum scientibus, sed etiam ignorantibus vobis adquiri possessionem secundum divi Severi constitutionem[1] et per hanc possessionem etiam dominium, si dominus fuit qui tradidit, vel per usucapionem aut longi temporis praescriptionem, si dominus non sit.

6 Hactenus tantisper admonuisse sufficiat, quemadmodum singulae res adquiruntur: nam legatorum § 97. ius, quo et ipso singulae res vobis adquiruntur: item fideicommissorum, ubi singulae res vobis relinquuntur, opportunius inferiori loco[2] referemus. videamus

[1] C. vii. 32. 1. [2] II. tt. 20–24.

itaque nunc, quibus modis per universitatem res
G. ii. § 98. vobis adquiruntur. si cui ergo heredes facti sitis[1] sive cuius bonorum possessionem petieritis[2] vel si quem adrogaveritis[3] vel si cuius bona libertatum conservandarum causa vobis addicta fuerint[4], eius res omnes
§ 99. ad vos transeunt. ac prius de hereditatibus dispiciamus. quarum duplex condicio est: nam vel ex
§ 100. testamento[5] vel ab intestato[6] ad vos pertinent. et prius est ut de his dispiciamus quae vobis ex testamento obveniunt. qua in re necessarium est, initio de ordinandis testamentis exponere.

TIT. X.

DE TESTAMENTIS ORDINANDIS.

Testamentum ex eo appellatur quod testatio mentis est. Pr.
Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur sciendum 1
§ 101. est, olim quidem duo genera testamentorum in usu fuisse, quorum altero in pace et in otio utebantur, quod calatis comitiis appellabatur, altero, cum in proelium exituri essent, quod procinctum dicebatur. ac-
§ 102. cessit deinde tertium genus testamentorum, quod dicebatur per aes et libram, scilicet quia per emancipationem, id est imaginariam quandam venditionem agebatur, quinque testibus et libripende, civibus Romanis puberibus, praesentibus et eo qui familiae emptor dice-
§ 103. batur. sed illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt: quod vero per aes et libram fiebat, licet diutius permansit, attamen partim et hoc in usu esse desiit.

[1] II. 10–19, III. 1–8. [2] III. 9. [3] III. 10. [4] III. 11. [5] II. 10–19. [6] III. 1–8.

2 Sed praedicta quidem nomina testamentorum ad ius civile referebantur. postea vero ex edicto praetoris alia forma faciendorum testamentorum introducta est: iure enim honorario nulla emancipatio desiderabatur, sed septem testium signa sufficiebant, cum iure civili signa testium
3 non erant necessaria. Sed cum paulatim tam ex usu hominum quam ex constitutionum emendationibus coepit in unam consonantiam ius civile et praetorium iungi, constitutum est, ut uno eodemque tempore, quod ius civile quodammodo exigebat, septem testibus adhibitis et subscriptione testium, quod ex constitutionibus inventum est, et ex edicto praetoris signacula testamentis imponerentur: ut hoc ius tripertitum esse videatur, ut testes quidem [G. ii. § 104.]
et eorum praesentia uno contextu testamenti celebrandi gratia a iure civili descendant, subscriptiones autem testatoris et testium ex sacrarum constitutionum observatione adhibeantur, signacula autem et numerus testium
4 ex edicto praetoris. Sed his omnibus ex nostra constitutione[1] propter testamentorum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur, hoc additum est, ut per manum testatoris vel testium nomen heredis exprimatur et omnia secundum illius constitutionis tenorem procedant.

5 Possunt autem testes omnes et uno anulo signare testamentum (quid enim, si septem anuli una sculptura fuerint?) secundum quod Pomponio visum est. sed et alieno
6 quoque anulo licet signare. Testes autem adhiberi possunt ii cum quibus testamenti factio est. sed neque mulier neque impubes neque servus neque mutus neque surdus neque furiosus nec cui bonis interdictum est, nec is quem leges iubent improbum intestabilemque esse,
7 possunt in numero testium adhiberi. Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber

[1] C. vi. 23. 29.

existimabatur, postea vero servus apparuit, tam divus
Hadrianus Catonio Vero[1] quam postea divi Severus et
Antoninus rescripserunt, subvenire se ex sua liberalitate
testamento, ut sic habeatur atque si ut oportet factum
esset, cum eo tempore quo testamentum signaretur om-
nium consensu hic testis liberorum loco fuerit, nec quis-
Ulp. Reg. D. xxii. 5. 17. quam esset qui ei status quaestionem moveat. Pater nec 8
non is qui in potestate eius est, item duo fratres qui in
eiusdem patris potestate sunt, utrique testes in unum
testamentum fieri possunt: quia nihil nocet ex una domo
plures testes alieno negotio adhiberi. **In testibus autem** 9
G. ii. §§ 105, 106. **non debet esse qui in potestate testatoris est. sed
si filiusfamilias** de **castrensi peculio post missionem
faciat testamentum, nec pater eius recte testis ad-
hibetur nec is qui in potestate** eiusdem **patris est**:
reprobatum est enim in ea re domesticum testimonium.
Sed neque heres scriptus neque is qui in potestate eius 10
est, neque pater eius, qui habet eum in potestate, neque
fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, testes ad-
hiberi possunt, quia **totum hoc negotium, quod agitur
testamenti ordinandi gratia, creditur** hodie **inter**
heredem **et testatorem agi.** licet enim id olim ius tale
valde conturbatum fuerat, et veteres, qui familiae empto-
rem et eos qui per potestatem ei coadunati fuerant tes-
tamentariis testimoniis repellebant, heredi et his qui
coniuncti ei per potestatem fuerant concedebant testi-
monia in testamentis praestare, licet hi qui id permitte-
bant hoc iure minime abuti debere eos suadebant: tamen
[§ 107.] nos, eandem observationem corrigentes et quod ab illis
suasum est in legis necessitatem transferentes, ad imita-
tionem pristini familiae emptoris merito nec heredi, qui
imaginem vetustissimi familiae emptoris optinet, nec aliis

[1] C. vi. 23. 1.

personis quae ei, ut dictum est, coniunctae sunt, licentiam concedimus sibi quodammodo testimonia praestare: ideoque nec eiusmodi veterem constitutionem nostro codici

11 inseri permisimus. Legatariis autem et fideicommissariis, quia non iuris successores sunt, et aliis personis eis coniunctis testimonium non denegamus, immo in quadam nostra constitutione et hoc specialiter concessimus, et multo magis his qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, huiusmodi licentiam damus. G. II. § 108.

12 Nihil autem interest, testamentum in tabulis an in

13 chartis membranisve vel in alia materia fiat. Sed et unum testamentum pluribus codicibus conficere quis potest, secundum optinentem tamen observationem omnibus factis. quod interdum et necessarium est, si quis navigaturus et secum ferre et domi relinquere iudiciorum suorum contestationem velit, vel propter alias innumerabiles causas, quae humanis necessitatibus imminent. Flor. Inst. D. xxviii. 1. 24.

14 Sed haec quidem de testamentis quae in scriptis conficiuntur. si quis autem voluerit sine scriptis ordinare iure civili testamentum, septem testibus adhibitis et sua voluntate coram eis nuncupata, sciat hoc perfectissimum testamentum iure civili firmumque constitutum.

TIT. XI.

DE MILITARI TESTAMENTO.

Pr. Supra dicta diligens observatio in ordinandis testamentis militibus propter nimiam imperitiam constitutionibus principalibus remissa est. nam quamvis hi neque legitimum numerum testium adhibuerint neque aliam testamentorum sollemnitatem observaverint, recte nihilo minus testantur, videlicet G. ii. § 109.

cum in expeditionibus occupati sunt: quod merito nostra constitutio[1] induxit. quoquo enim modo voluntas eius suprema sive scripta inveniatur sive sine scriptura, valet testamentum ex voluntate eius. illis autem temporibus, per quae citra expeditionum necessitatem in aliis locis vel in suis sedibus degunt, minime ad vindicandum tale privilegium adiuvantur: sed testari quidem, et si filiifamilias sunt, propter militiam conceduntur, iure tamen communi ea observatione et in eorum testamentis adhibenda quam et in testamentis paganorum proxime exposuimus.

Flor. Inst. D. xxix. 1. 24.

1 Plane de militum testamentis divus Traianus Statilio Severo ita rescripsit: "Id privilegium quod militantibus "datum est, ut quoquo modo facta ab his testamenta rata "sint, sic intellegi debet, ut utique prius constare debeat, "testamentum factum esse, quod et sine scriptura a non "militantibus quoque fieri potest. is ergo miles de cuius "bonis apud te quaeritur, si convocatis ad hoc homini-"bus, ut voluntatem suam testaretur, ita locutus est ut "declararet quem vellet sibi esse heredem et cui liber-"tatem tribuere, potest videri sine scripto hoc modo esse "testatus, et voluntas eius rata habenda est. ceterum "si, ut plerumque sermonibus fieri solet, dixit alicui: "EGO TE HEREDEM FACIO aut TIBI BONA MEA RELINQUO, "non oportet hoc pro testamento observari. nec ullorum "magis interest quam ipsorum quibus id privilegium "datum est, eiusmodi exemplum non admitti: alioquin "non difficulter post mortem alicuius militis testes ex-"istent, qui adfirment se audisse dicentem aliquem, relin-"quere se bona cui visum sit, et per hoc iudicia vera "subvertentur."

2 Quin immo et mutus et surdus miles testamentum facere potest.

3 Sed hactenus hoc illis a principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militant

[1] C. vi. 21. 17.

et in castris degunt: post missionem vero veterani vel extra castra si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium civium Romanorum iure facere debent. et quod in castris fecerint testamentum non communi iure, sed quomodo voluerint, post missionem intra annum tantum valebit. quid igitur, si intra annum quidem decesserit, condicio autem heredi adscripta post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? et placet.
4 valere quasi militis. Sed et si quis ante militiam non iure fecit testamentum et miles factus et in expeditione degens resignavit illud et quaedam adiecit sive detraxit vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere volentis, dicendum est, valere testamentum quasi ex nova
5 militis voluntate. Denique et si in adrogationem datus fuerit miles vel filiusfamilias emancipatus est, testamentum eius quasi militis ex nova voluntate valet nec videtur capitis deminutione irritum fieri. Marc. Inst. D. xxix. 1. 22.

6 Sciendum tamen est, quod ad exemplum castrensis peculii tam anteriores leges quam principales constitutiones quibusdam quasi castrensia dederunt peculia, atque eorum quibusdam permissum erat etiam in potestate degentibus testari. quod nostra constitutio[1] latius extendens, permisit omnibus in his tantummodo peculiis testari quidem, sed iure communi: cuius constitutionis tenore perspecto, licentia est nihil eorum quae ad praefatum ius pertinent ignorare. [G. ii. §§ 110-114.]

TIT. XII.

QUIBUS NON EST PERMISSUM TESTAMENTA FACERE.

Pr. Non tamen omnibus licet facere testamentum. statim enim hi qui alieno iuri subiecti sunt testamenti faciendi

[1] C. vi. 22. 12.

ius non habent, adeo quidem ut, quamvis parentes eis permiserint, nihilo magis iure testari possint: exceptis his quos antea enumeravimus, et praecipue militibus qui in potestate parentum sunt, quibus de eo quod in castris adquisierint permissum est ex constitutionibus principum testamentum facere. quod quidem initio tantum militantibus datum est tam ex auctoritate divi Augusti quam Nervae nec non optimi imperatoris Traiani; postea vero subscriptione divi Hadriani etiam dimissis militia, id est veteranis, concessum est. itaque si quidem fecerint de castrensi peculio testamentum, pertinebit hoc ad eum quem heredem reliquerint: si vero intestati decesserint, nullis liberis vel fratribus superstitibus, ad parentes eorum iure communi pertinebit. ex hoc intellegere possumus, quod in castris adquisierit miles qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse neque patris creditores id vendere vel aliter inquietare neque, patre mortuo, cum fratribus esse commune, sed scilicet proprium eius esse id quod in castris adquisierit, quamquam iure civili omnium qui in potestate parentum sunt peculia perinde in bonis parentum computantur acsi servorum peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis videlicet his quae ex sacris constitutionibus[1], et praecipue nostris, propter diversas causas non adquiruntur. praeter hos igitur qui castrense peculium vel quasi castrense habent, si quis alius filiusfamilias testamentum fecerit, inutile est, licet suae potestatis factus decesserit. Prae- 1
terea testamentum facere non possunt impuberes, quia nullum eorum animi iudicium est; item furiosi, quia mente carent. nec ad rem pertinet, si impubes postea pubes factus aut furiosus postea compos mentis factus fuerit et decesserit. furiosi autem si per id tempus fece-

[1] C. vi. 60 & 61.

rint testamentum quo furor eorum intermissus est iure testati esse videntur, certe eo quod ante furorem fecerint testamento valente: nam neque testamenta recte facta neque aliud ullum negotium recte gestum postea furor
2 interveniens peremit. Item prodigus, cui bonorum suorum administratio interdicta est, testamentum facere non potest, sed id quod ante fecerit quam interdictio ei bono-
3 rum fiat ratum est. Item mutus et surdus non semper facere testamentum possunt. utique autem de eo surdo loquimur qui omnino non exaudit, non qui tarde exaudit: nam et mutus is intellegitur qui eloqui nihil potest, non qui tarde loquitur. saepe autem etiam litterati et eruditi homines variis casibus et audiendi et loquendi facultatem amittunt: unde nostra constitutio[1] etiam his subvenit, ut certis casibus et modis secundum normam eius possint testari, aliaque facere quae eis permissa sunt. sed si quis post testamentum factum valetudine aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse coeperit, ratum nihilo minus G. ad Ed pr xxviii. 1. 1.
4 eius remanet testamentum. Caecus autem non potest facere testamentum nisi per observationem quam lex divi
5 Iustini patris mei introduxit[2]. Eius qui apud hostes est testamentum quod ibi fecit non valet, quamvis redierit: sed quod dum in civitate fuerat fecit, sive redierit, valet iure postliminii, sive illic decesserit, valet ex lege Cornelia. Id 1A

TIT. XIII.

DE EXHEREDATIONE LIBERORUM.

Pr. **Non tamen, ut omnimodo valeat testamentum, sufficit haec observatio quam supra exposuimus. sed qui filium in potestate habet, debet curare ut eum heredem instituat vel exheredem nominatim** G. ii. § 115. [§§ 116-122.] § 123.

[1] C. vi. 22. 10. [2] C. vi. 22. 8.

faciat: alioquin si eum silentio praeterierit, inuti-
liter testabitur, adeo quidem ut, etsi vivo patre
filius mortuus sit, nemo ex eo testamento heres ex-
istere possit, quia scilicet ab initio non constiterit
testamentum. sed non ita de filiabus vel aliis per virilem
sexum descendentibus liberis utriusque sexus fuerat anti-
quitati observatum: sed si non fuerant heredes scripti
scriptaeve vel exheredati exheredataeve, testamentum qui-
G. ii. § 124. dem non infirmabatur, ius autem adcrescendi eis ad
certam portionem praestabatur. sed nec nominatim eas
[§§ 125-126.] personas exheredare parentibus necesse erat, sed licebat
§ 127. et inter "ceteros" hoc facere. Nominatim autem ex- 1
heredari quis videtur sive ita exheredetur TITIUS
[§§ 128-129.] FILIUS MEUS EXHERES ESTO, sive ita FILIUS MEUS
EXHERES ESTO, non adiecto proprio nomine, scilicet
si alius filius non extet.

§ 130. Postumi quoque liberi vel heredes institui debent
§ 131. vel exheredari. et in eo par omnium condicio
est, quod et in filio postumo et in quolibet ex
ceteris liberis sive feminini sexus sive mascu-
lini praeterito valet quidem testamentum, sed
postea adgnatione postumi sive postumae rum-
pitur et ea ratione totum infirmatur: ideoque si
mulier, ex qua postumus aut postuma sperabatur,
abortum fecerit, nihil impedimento est scriptis he-
§ 132. redibus ad hereditatem adeundam. sed feminini
quidem sexus personae vel nominatim vel inter
"ceteros" exheredari solebant, dum tamen, si inter
"ceteros" exheredentur, aliquid eis legetur, ne vide-
antur per oblivionem praeteritae esse, masculos vero
postumos, id est filium et deinceps, placuit non aliter
recte exheredari, nisi nominatim exheredentur,
hoc scilicet modo: QUICUMQUE MIHI FILIUS GENI-
§ 133. TUS FUERIT, EXHERES ESTO. Postumorum autem 2

loco sunt et hi qui in sui heredis locum succedendo quasi adgnascendo fiunt parentibus sui heredes. ut ecce si quis filium et ex eo nepotem neptemve in potestate habeat, quia filius gradu praecedit, is solus iura sui heredis habet, quamvis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sunt: sed si filius eius vivo eo moriatur aut qualibet alia ratione exeat de potestate eius, incipit nepos neptisve in eius locum succedere et eo modo iura suorum heredum quasi adgnatione nanciscuntur. ne ergo eo modo rum- G. ii § 134. patur eius testamentum, sicut ipsum filium vel heredem instituere vel nominatim exheredare debet testator, ne non iure faciat testamentum, ita et nepotem neptemve ex filio necesse est ei vel heredem instituere vel exheredare, ne forte, vivo eo filio mortuo, succedendo in locum eius nepos neptisve quasi adgnatione rumpant testamentum. idque lege Iunia Velleia provisum est, in qua simul exheredationis modus ad similitudinem postumorum demonstratur.

3 Emancipatos liberos iure civili neque heredes § 135. instituere neque exheredare necesse est, quia non sunt sui heredes. sed praetor omnes tam feminini sexus quam masculini, si heredes non instituantur, exheredari iubet, virilis sexus nominatim, feminini vero et inter "ceteros." quodsi neque heredes instituti fuerint neque ita, ut diximus, exheredati, promittit praetor eis contra tabulas testamenti bonorum possessionem.

4 Adoptivi liberi quamdiu sunt in potestate patris § 136. adoptivi, eiusdem iuris habentur cuius sunt iustis nuptiis quaesiti: itaque heredes instituendi vel exheredandi sunt secundum ea quae de naturalibus exposuimus: emancipati vero a patre adoptivo neque iure civili neque quod ad edictum praetoris attinet inter liberos

§ 137. numerantur. qua ratione accidit ut ex diverso, quod ad naturalem parentem attinet, quamdiu quidem sint in adoptiva familia, extraneorum numero habeantur, ut eos neque heredes instituere neque exheredare necesse sit. cum vero emancipati fuerint ab adoptivo patre, tunc incipiunt in ea causa esse in qua futuri essent si ab ipso naturali patre emancipati fuissent.

Sed haec vetustas introducebat. nostra vero constitutio[1] 5
inter masculos et feminas in hoc iure nihil interesse existimans, quia utraque persona in hominum procreatione similiter naturae officio fungitur et lege antiqua duodecim tabularum omnes similiter ad successiones ab intestato vocabantur, quod et praetores postea secuti esse videntur, ideo simplex ac simile ius et in filiis et in filiabus et in ceteris descendentibus per virilem sexum personis non solum natis sed etiam postumis introduxit, ut omnes, sive sui sive emancipati sunt, aut heredes instituantur aut nominatim exheredentur, et eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmanda et hereditatem auferendam quem filii sui vel emancipati habent, sive iam nati sunt sive adhuc in utero constituti postea nati sunt. circa adoptivos autem certam induximus divisionem, quae constitutione nostra[2], quam super adoptivis tulimus, continetur. Sed si expeditione 6
occupatus miles testamentum faciat et liberos suos iam natos vel postumos nominatim non exheredaverit, sed silentio praeterierit, non ignorans an habeat liberos, silentium eius pro exheredatione nominatim facta valere constitutionibus principum cautum est. Mater vel avus 7
maternus necesse non habent liberos suos aut heredes instituere aut exheredare, sed possunt eos omittere. nam silentium matris aut avi materni ceterorumque per matrem

[1] C. vi. 28. 4. [2] C. viii. 48. 10.

ascendentium tantum facit quantum exheredatio patris. neque enim matri filium filiamve neque avo materno nepotem neptemve ex filia, si eum eamve heredem non instituat, exheredare necesse est, sive de iure civili quaeramus, sive de edicto praetoris, quo praeteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem promittit. sed aliud eis adminiculum servatur, quod paulo post vobis manifestum fiat [1].

TIT. XIV.

DE HEREDIBUS INSTITUENDIS.

Pr. **Heredes** instituere permissum est tam **liberos homines** quam servos tam proprios **quam alienos**. proprios autem olim quidem secundum plurium sententias non aliter quam cum libertate recte instituere licebat. hodie vero etiam sine libertate ex nostra constitutione [2] heredes eos instituere permissum est. quod non per innovationem induximus, sed quoniam et aequius erat et Atilicino placuisse Paulus suis libris quos tam ad Masurium Sabinum quam ad Plautium scripsit refert. proprius autem servus etiam is intellegitur in quo nudam proprietatem testator habet, alio usumfructum habente. est autem casus in quo nec cum libertate utiliter servus a domina heres instituitur, ut constitutione divorum Severi et Antonini cavetur, cuius verba haec sunt: "Servum "adulterio maculatum non iure testamento manumissum "ante sententiam ab ea muliere videri quae rea fuerat "eiusdem criminis postulata, rationis est: quare sequitur, "ut in eundem a domina collata institutio nullius mo"menti habeatur." alienus servus etiam is intellegitur, in quo usumfructum testator habet.

1 Servus autem a domino suo **heres institutus, si quidem in eadem causa**

G. ii. § 185. § 186. [§ 187.] Marc. Inst. D. xxviii. 5. 48. G. ii. § 188.

[1] Tit. 18.

[2] C. vi. 27. 5.

manserit, fit ex testamento liber heresque neces-
sarius. si vero a vivo testatore manumissus fuerit,
suo arbitrio adire hereditatem potest, quia non fit
necessarius, cum utrumque ex domini testamento non
consequitur. quodsi alienatus fuerit, iussu novi do-
mini adire hereditatem debet et ea ratione per eum
dominus fit heres: nam ipse alienatus neque liber
neque heres esse potest, etiamsi cum libertate heres
institutus fuerit: destitisse etenim a libertatis datione
G. ii. § 189. videtur dominus qui eum alienavit. alienus quoque
servus heres institutus si in eadem causa duraverit,
iussu domini adire hereditatem debet. si vero alie-
natus fuerit aut vivo testatore aut post mortem
eius, antequam adeat, debet iussu novi domini
adire. at si manumissus est, vivo testatore vel mortuo,
antequam adeat, suo arbitrio adire hereditatem po-
[§ 190.] test. Servus alienus post domini mortem recte heres 2
instituitur, quia et cum hereditariis servis est testamenti
factio: nondum enim adita hereditas personae vicem sus-
tinet, non heredis futuri, sed defuncti, cum et eius qui in
utero est servus recte heres instituitur. Servus plurium, 3
cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus
heres, unicuique dominorum cuius iussu adierit pro por-
tione dominii adquirit hereditatem.

Et unum hominem et plures in infinitum, quot quis 4
Ulp. Reg. D. xxviii.5.50. velit, heredes facere licet. Hereditas plerumque dividitur 5
in duodecim uncias, quae assis appellatione continentur.
habent autem et hae partes propria nomina ab uncia
usque ad assem, ut puta haec: uncia, sextans, quadrans,
triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans
deunx, as. non autem utique duodecim uncias esse oportet.
nam tot unciae assem efficiunt quot testator voluerit, et
si unum tantum quis ex semisse verbi gratia heredem
scripserit, totus as in semisse erit: neque enim idem ex

parte testatus et ex parte intestatus decedere potest, nisi sit miles, cuius sola voluntas in testando spectatur. et e contrario potest quis in quantascumque voluerit pluri-
6 mas uncias suam hereditatem dividere. Si plures instituantur, ita demum partium distributio necessaria est si nolit testator eos ex aequis partibus heredes esse: satis enim constat, nullis partibus nominatis aequis ex partibus eos heredes esse. partibus autem in quorundam personis expressis, si quis alius sine parte nominatus erit, si quidem aliqua pars assi deerit, ex ea parte heres fit, et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eadem parte concurrent. si vero totus as completus sit, in partem dimidiam vocantur, et ille vel illi omnes in alteram dimidiam. nec interest, primus an medius an novissimus sine parte scrip-
7 tus sit: ea enim pars data intellegitur quae vacat. Videamus, si pars aliqua vacet nec tamen quisquam sine parte heres institutus sit, quid iuris sit? veluti si tres ex quartis partibus heredes scripti sunt. et constat, vacantem partem singulis tacite pro hereditaria parte accedere et perinde haberi ac si ex tertiis partibus heredes scripti essent: et ex diverso si plus asse in portionibus sit, tacite singulis decrescere, ut, si verbi gratia quattuor ex tertiis partibus heredes scripti sint, perinde habeantur ac si
8 unusquisque ex quarta parte scriptus fuisset. Et si plures unciae quam duodecim distributae sunt, is qui sine parte institutus est quod dipondio deest habebit: idemque erit si dipondius expletus sit. quae omnes partes ad assem postea revocantur, quamvis sint plurium unciarum.
9 Heres et pure et sub condicione institui potest. ex certo tempore aut ad certum tempus non potest. veluti POST QUINQUENNIUM QUAM MORIAR vel EX KALENDIS ILLIS aut USQUE AD KALENDAS ILLAS HERES ESTO: diemque adiectum pro supervacuo haberi placet, et perinde esse ac si pure heres
10 institutus esset. Impossibilis condicio in institutionibus

et legatis nec non in fideicommissis et libertatibus pro non scripto habetur. Si plures condiciones institutioni 11 adscriptae sunt, si quidem coniunctim, ut puta SI ILLUD ET ILLUD FACTUM ERIT, omnibus parendum est: si separatim, veluti SI ILLUD AUT ILLUD FACTUM ERIT, cui libet obtemperare satis est.

Hi, quos numquam testator vidit, heredes institui pos- 12 sunt, veluti si fratris filios peregri natos, ignorans qui essent, heredes instituerit: ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.

TIT. XV.

DE VULGARI SUBSTITUTIONE.

G. ii. § 174. Marc. Inst. D.xxviii.6.36. Potest autem quis in testamento suo **plures gradus** Pr. **heredum facere**, ut puta SI ILLE HERES NON ERIT, ILLE HERES ESTO; **et deinceps, in quantum velit**, testator **substituere** potest et novissimo loco in subsidium vel
G. ii. § 175. servum necessarium heredem instituere. Et **plures in** 1 **unius locum** possunt **substitui**, vel **unus in plurium**, vel singuli singulis, vel invicem ipsi qui heredes instituti
—— sunt. Et si ex disparibus partibus heredes scriptos invicem 2 substituerit et nullam mentionem in substitutione habuerit partium, eas videtur partes in substitutione dedisse quas in institutione expressit: et ita divus Pius rescripsit. Sed si instituto heredi et coheredi suo substituto dato 3 alius substitutus fuerit, divi Severus et Antoninus sine distinctione rescripserunt, ad utramque partem substitutum admitti. Si servum alienum quis patremfamilias ar- 4 bitratus, heredem scripserit, et, si heres non esset, Maevium ei substituerit, isque servus iussu domini adierit heredi-
[§§ 176-178.] tatem, Maevius in partem admittitur. illa enim verba SI HERES NON ERIT, in eo quidem quem alieno iuri sub-

iectum esse testator scit, sic accipiuntur: si neque ipse heres erit neque alium heredem effecerit: in eo vero quem patremfamilias esse arbitratur, illud significant: si hereditatem sibi eive cuius iuri postea subiectus esse coeperit non adquisierit. idque Tiberius Caesar in persona Parthenii servi sui constituit.

TIT. XVI.

DE PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

Pr. **Liberis suis impuberibus, quos in potestate** quis **habet, non solum ita, ut supra diximus, substituere** potest, **id est ut, si heredes ei non extiterint, alius** ei **sit heres, sed eo amplius ut et si heredes ei extiterint et adhuc impuberes mortui fuerint, sit** eis **aliquis heres. veluti** si quis dicat **hoc modo**: TITIUS FILIUS MEUS HERES MIHI ESTO: SI FILIUS MEUS HERES MIHI NON ERIT, SIVE HERES ERIT ET PRIUS MORIATUR QUAM IN SUAM TUTELAM VENERIT (id est pubes factus sit), TUNC SEIUS HERES ESTO. **quo casu si quidem non extiterit heres filius,** tunc **substitutus patri fit heres: si vero extiterit heres filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus.** nam moribus institutum est, ut, cum eius aetatis sunt in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt, parentes eis faciant. G. ii. § 179. § 180.

1 Qua ratione excitati, etiam constitutionem in nostro posuimus codice[1], qua prospectum est, ut, si mente captos habeant filios vel nepotes vel pronepotes cuiuscumque sexus vel gradus, liceat eis, etsi puberes sint, ad exemplum pupillaris substitutionis certas personas substituere: sin autem resipuerint, eandem substitutionem infirmari,

[1] C. vi. 26. 9.

et hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quae, postquam pupillus adoleverit, infirmatur. Igitur in pupillari 2
G. ii. § 180. substitutione secundum praefatum modum ordinata duo quodammodo sunt testamenta, alterum patris, alterum filii, tamquam si ipse filius sibi heredem instituisset: aut certe unum est testamentum duarum causarum, id est duarum hereditatum. Sin autem quis 3
§ 181. ita formidolosus sit, ut timeret, ne filius eius pupillus adhuc ex eo quod palam substitutum accepit, post obitum eius periculo insidiarum subiceretur: vulgarem quidem substitutionem palam facere et in primis testamenti partibus debet, illam autem substitutionem, per quam et si heres extiterit pupillus et intra pubertatem decesserit, substitutus vocatur, separatim in inferioribus partibus scribere eamque partem proprio lino propriaque cera consignare, et in priore parte testamenti cavere ne inferiores tabulae vivo filio et adhuc impubere aperiantur. illud palam est, non ideo minus valere substitutionem impuberis filii, quod in iisdem tabulis scripta sit quibus sibi quisque heredem
§ 182. instituisset, quamvis hoc pupillo periculosum sit. Non 4 solum autem heredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, ut et si heredes eis extiterint et ante pubertatem mortui fuerint, sit eis heres is quem ipsi voluerint, sed etiam exheredatis. itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legatisve aut donationibus propinquorum atque amicorum adquisitum fuerit, id omne ad sub-
§ 183. stitutum pertinet. quaecumque diximus de substitutione impuberum liberorum vel heredum institutorum vel exheredatorum, eadem etiam de postumis intellegimus. Liberis autem suis testamentum facere 5
nemo potest, nisi et sibi faciat: nam pupillare testamentum pars et sequela est paterni testamenti, adeo ut,

si patris testamentum non valeat, ne filii quidem valebit.
6 Vel singulis autem liberis vel qui eorum novissimus impubes morietur, substitui potest. singulis quidem, si neminem eorum intestato decedere voluit: novissimo, si ius legitimarum hereditatium integrum inter eos cus- Flor. Inst. D.xxviii.6.37.
7 todiri velit. Substituitur autem impuberi aut nominatim, veluti TITIUS, aut generaliter QUISQUIS MIHI HERES ERIT: quibus verbis vocantur ex substitutione, impubere filio mortuo, qui et scripti sunt heredes et extiterunt, et pro
8 qua parte heredes facti sunt. Masculo igitur usque ad quattuordecim annos substitui potest, feminae usque ad duodecim annos: et si hoc tempus excesserit, substitutio
9 evanescit. **Extraneo vero** vel filio puberi **heredi instituto, ita substituere nemo potest ut, si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit heres: sed hoc solum permissum est, ut eum per fideicommissum** testator **obliget,** alii **hereditatem** eius **vel totam vel pro parte restituere: quod ius quale sit, suo loco trademus**[1]. G. ii. § 184.

TIT. XVII.

QUIBUS MODIS TESTAMENTA INFIRMANTUR.

Pr. Testamentum iure factum usque eo valet donec rumpatur irritumve fiat.

1 Rumpitur autem testamentum, cum in eodem statu manente testatore ipsius testamenti ius vitiatur. **si quis** enim **post factum testamentum adoptaverit sibi filium** per imperatorem, **eum qui sui iuris est, aut per praetorem,** secundum nostram constitutionem, **eum qui in potestate parentis fuerit, testamentum eius rumpitur quasi adgnatione sui heredis.** § 138. [§§ 139-143.]

[1] Titt. 23, 24.

G. ii. § 144. Posteriore quoque testamento, quod iure perfectum 2
est, superius rumpitur. nec interest, an extiterit aliquis heres ex eo, an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an aliquo casu existere potuerit. ideoque si quis aut noluerit heres esse, aut vivo testatore aut post mortem eius, antequam hereditatem adiret, decesserit, aut condicione, sub qua heres institutus est, defectus sit, in his casibus paterfamilias intestatus moritur: nam et prius testamentum non valet, ruptum a posteriore, et posterius aeque nullas vires habet, cum ex eo nemo heres
Marc. Inst. extiterit. Sed si quis, priore testamento iure perfecto, 3
D. xxxvi. 1. 29. posterius aeque iure fecerit, etiamsi ex certis rebus in eo heredem instituerit, superius testamentum sublatum esse divi Severus et Antoninus rescripserunt. cuius constitutionis inseri verba iussimus, cum aliud quoque praeterea in ea constitutione expressum est. "Imperatores Severus "et Antoninus Cocceio Campano. Testamentum secundo "loco factum, licet in eo certarum rerum heres scriptus sit, "iure valere, perinde ac si rerum mentio facta non esset, "sed teneri heredem scriptum, ut, contentus rebus sibi "datis, aut suppleta quarta ex lege Falcidia, hereditatem "restituat his qui in priore testamento scripti fuerant, prop- "ter inserta verba secundo testamento, quibus ut valeret "prius testamentum expressum est, dubitari non oportet." et ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur.

Alio quoque modo testamenta iure facta infir- 4
G. ii. § 145. mantur, veluti cum is qui fecerit testamentum capite deminutus sit. quod quibus modis accidit, primo libro rettulimus[1]. Hoc autem casu irrita 5
§ 146. fieri testamenta dicuntur, cum alioquin et quae rumpantur, irrita fiunt, et quae statim ab initio non

[1] I. tit. 16.

iure fiunt, irrita sunt: et ea quae iure facta sunt, postea propter capitis deminutionem irrita fiunt, possumus nihilo minus rupta dicere. sed quia sane commodius erat singulas causas singulis appellationibus distingui, ideo quaedam non iure facta dicuntur, quaedam iure facta rumpi vel irrita fieri.
6 Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta quae ab initio iure facta propter capitis deminutionem irrita facta sunt. nam si septem testium signis signata sunt, potest scriptus heres secundum tabulas testamenti bonorum possessionem agnoscere, si modo defunctus et civis Romanus et suae potestatis mortis tempore fuerit: nam si ideo irritum factum sit testamentum, quod civitatem vel etiam libertatem testator amisit, aut quia in adoptionem se dedit et mortis tempore in adoptivi patris potestate sit, non potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere. G. ii. § 147.
7 Ex eo autem solo non potest infirmari testamentum quod postea testator id noluit valere: plusque adeo, etsi quis post factum prius testamentum posterius facere coeperit et aut mortalitate praeventus, aut quia eum eius rei poenituit, id non perfecisset, divi Pertinacis oratione cautum est, ne alias tabulae priores iure factae irritae fiant, nisi sequentes iure ordinatae et perfectae fuerint. nam imperfectum testamentum sine dubio nullum est.
8 Eadem oratione expressit, non admissurum se hereditatem eius qui litis causa principem heredem reliquerit, neque tabulas non legitime factas in quibus ipse ob eam causam heres institutus erat probaturum, neque ex nuda voce heredis nomen admissurum, neque ex ulla scriptura cui iuris auctoritas desit aliquid adepturum. secundum haec divi quoque Severus et Antoninus saepissime rescripserunt: "licet "enim," inquiunt, "legibus soluti sumus, attamen legibus "vivimus." [§§ 148-151.

TIT. XVIII.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

Quia plerumque parentes sine causa liberos suos vel Pr. exheredant vel omittunt, inductum est ut de inofficioso testamento agere possint liberi, qui queruntur, aut inique Marc. Inst. D. v. 2. 2. se exheredatos aut inique praeteritos, hoc colore, quasi non sanae mentis fuerunt, cum testamentum ordinarent. sed hoc dicitur non quasi vere furiosus sit, sed recte quidem fecit testamentum, non autem ex officio pietatis: nam si vere furiosus est, nullum est testamentum. Non 1 tantum autem liberis permissum est parentum testamentum inofficiosum accusare, verum etiam parentibus liberorum. soror autem et frater turpibus personis scriptis heredibus ex sacris constitutionibus praelati sunt: non ergo contra omnes heredes agere possunt. ultra fratres et sorores cognati nullo modo aut agere possunt aut agentes vincere. Tam autem naturales liberi, quam se- 2 cundum nostrae constitutionis[1] divisionem adoptati, ita demum de inofficioso testamento agere possunt si nullo alio iure ad bona defuncti venire possunt. nam qui alio iure veniunt ad totam hereditatem vel partem eius, de inofficioso agere non possunt. postumi quoque, qui nullo alio iure venire possunt, de inofficioso agere possunt. Sed haec ita accipienda sunt si nihil eis penitus a testa- 3 toribus testamento relictum est. quod nostra constitutio[2] ad verecundiam naturae introduxit. sin vero quantacumque pars hereditatis vel res eis fuerit relicta, de inofficioso querela quiescente, id quod eis deest, usque ad quartam legitimae partis repletur, licet non fuerit adiectum, boni viri arbitratu debere eam repleri. Si tutor nomine pupilli, 4

[1] C. viii. 48. 10. [2] C. iii. 28. 30.

cuius tutelam gerebat, ex testamento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat ipsi tutori relictum a patre suo, nihilo minus possit nomine suo de inofficioso patris testa-
5 mento agere. Sed et si e contrario pupilli nomine, cui nihil relictum fuerit, de inofficioso egerit et superatus est, ipse quod sibi in eodem testamento legatum relictum
6 est, non amittit. Igitur quartam quis debet habere, ut de inofficioso testamento agere non possit: sive iure hereditario sive iure legati vel fideicommissi, vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter vivos in his tantummodo casibus, quorum nostra constitutio[1] mentionem facit, vel aliis modis qui constitutionibus continentur.
7 Quod autem de quarta diximus, ita intellegendum est ut, sive unus fuerit sive plures quibus agere de inofficioso testamento permittitur, una quarta eis dari possit, ut pro rata distribuatur eis, id est pro virili portione, quarta.

TIT. XIX.

DE HEREDUM QUALITATE ET DIFFERENTIA.

Pr. **Heredes autem aut necessarii dicuntur aut sui et necessarii aut extranei.** G. ii. § 152.

1 **Necessarius heres est servus heres institutus: ideo** § 153.
sic appellatur, quia, sive velit sive nolit, omnimodo post mortem testatoris protinus liber et necessarius § 154.
heres fit. unde qui facultates suas suspectas habent, solent servum suum **primo aut secundo vel etiam ulteriore gradu heredem instituere, ut, si creditoribus satis non fiat, potius eius heredis bona quam ipsius testatoris** a creditoribus possideantur vel distrahantur vel

[1] C. iii. 28. 35.

G. ii. § 155. inter eos dividantur. pro hoc tamen incommodo illud ei commodum praestatur, ut ea quae post mortem patroni sui sibi adquisierit ipsi reserventur: et quamvis non sufficiant bona defuncti creditoribus, iterum ex ea causa res eius, quas sibi adquisierit, non veneunt.

§ 156. Sui autem et necessarii heredes sunt veluti filius, 2
filia, nepos neptisque ex filio et deinceps ceteri liberi, qui modo in potestate morientis fuerint. sed ut nepos neptisve sui heredes sint, non sufficit eum eamve in potestate avi mortis tempore fuisse, sed opus est ut pater eius vivo patre suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus aut qualibet alia ratione liberatus potestate: tunc enim nepos neptisve in
§ 157. locum patris sui succedit. sed sui quidem heredes ideo appellantur quia domestici heredes sunt et vivo quoque patre quodammodo domini existimantur. unde etiam, si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. necessarii vero ideo dicuntur quia omnimodo, sive velint sive nolint, tam ab intestato quam ex testamento
§ 158. heredes fiunt. sed his praetor permittit volentibus
[§§ 159-160.] abstinere se ab hereditate, ut potius parentis quam ipsorum bona similiter a creditoribus possideantur.

§ 161. Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, ex- 3
tranei heredes appellantur. itaque liberi quoque nostri qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti, extranei heredes videntur. qua de causa et qui heredes a matre instituuntur eodem numero sunt, quia feminae in potestate liberos non habent. servus quoque a domino heres institutus et post testamentum factum ab eo manumissus eodem
Flor. Inst. D. xxviii. 5. 49. numero habetur. In extraneis heredibus illud obser- 4
vatur, ut sit cum eis testamenti factio, sive ipsi heredes instituantur, sive hi qui in potestate eorum sunt. et id

duobus temporibus inspicitur, testamenti quidem facti, ut constiterit institutio, mortis vero testatoris, ut effectum habeat. hoc amplius et cum adit hereditatem esse debet cum eo testamenti factio, sive pure sive sub condicione heres institutus sit: nam ius heredis eo vel maxime tempore inspiciendum est quo adquirit hereditatem. medio autem tempore inter factum testamentum et mortem testatoris vel condicionem institutionis existentem mutatio iuris heredi non nocet, quia, ut diximus, tria tempora inspici debent. testamenti autem factionem non solum is habere videtur qui testamentum facere potest, sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest vel alii adquirere, licet non potest facere testamentum. et ideo Pomp. Reg. D. xxviii. 1. 16.
et furiosus et mutus et postumus et infans et filiusfamilias et servus alienus testamenti factionem habere dicuntur: licet enim testamentum facere non possunt, attamen ex
5 testamento vel sibi vel alii adquirere possunt. **Extraneis autem heredibus deliberandi potestas est de** G. ii. § 162.
adeunda hereditate vel non adeunda. sed sive is § 163.
cui abstinendi potestas est immiscuerit se bonis hereditariis, sive extraneus, cui de adeunda hereditate deliberare licet, adierit, postea relinquendae hereditatis facultatem non habet, nisi minor sit annis viginti quinque: nam huius aetatis hominibus sicut in ceteris omnibus causis deceptis, ita et si temere damnosam hereditatem susceperint, prae-
6 **tor succurrit.** Sciendum tamen est, **divum Hadrianum etiam maiori viginti quinque annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande aes alienum, quod aditae hereditatis tempore latebat,** emersisset. sed hoc divus quidem Hadrianus speciali beneficio cuidam [§§ 164-166.]
praestitit; divus autem Gordianus postea in militibus tantummodo hoc extendit: sed nostra benevolentia commune omnibus subiectis imperio nostro hoc praestavit

beneficium et constitutionem[1] tam aequissimam quam nobilem scripsit, cuius tenorem si observaverint homines, licet eis adire hereditatem et in tantum teneri in quantum valere bona hereditatis contingit, ut ex hac causa neque deliberationis auxilium eis fiat necessarium, nisi omissa observatione nostrae constitutionis et deliberandum existimaverint et sese veteri gravamini aditionis supponere
G. ii. § 167. maluerint. Item extraneus heres, testamento **institutus** 7
aut ab intestato ad legitimam hereditatem vocatus, potest aut pro herede gerendo vel etiam nuda voluntate suscipiendae hereditatis heres fieri. pro herede autem gerere quis videtur, si rebus hereditariis tamquam heres utatur vel vendendo res hereditarias aut
[§ 168.] praedia colendo locandove et quoquo modo, si voluntatem suam declaret vel re vel verbis de adeunda hereditate, dummodo sciat, eum in cuius bonis pro herede gerit testato intestatove obiisse et se ei heredem esse. pro herede enim gerere est pro domino gerere: veteres enim
§ 169. heredes pro dominis appellabant. **sicut** autem **nuda voluntate** extraneus **heres fit, ita et contraria destinatione statim ab hereditate repellitur.** eum, qui
[§§ 170-173.] mutus vel surdus natus est vel postea factus, nihil prohibet pro herede gerere et adquirere sibi hereditatem, si tamen intellegit quod agitur.

TIT. XX.

DE LEGATIS.

§ 191. **Post haec videamus de legatis.** quae **pars iuris** Pr.
extra propositam quidem materiam videtur: nam loquimur de his iuris figuris quibus per universi-

[1] C. vi. 30. 22.

tatem res nobis adquiruntur. sed cum omnino de testamentis deque heredibus qui testamento instituuntur locuti sumus, non sine causa sequenti loco potest haec iuris materia tractari.

1 Legatum itaque est donatio quaedam a defuncto relicta.
2 Sed olim quidem erant **legatorum genera quattuor: per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per praeceptionem**: et certa quaedam verba cuique generi legatorum adsignata erant, per quae singula genera legatorum significabantur. sed ex constitutionibus divorum principum[1] sollemnitas huiusmodi verborum penitus sublata est. nostra autem constitutio[2], quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum volūntates validiores esse cupientes, et non verbis sed voluntatibus eorum faventes, disposuit, ut omnibus legatis una sit natura et, quibuscumque verbis aliquid derelictum sit, liceat legatariis id persequi non solum per actiones personales, sed etiam per in rem et per hypothecariam: cuius constitutionis perpensum modum ex ipsius tenore perfectissime
3 accipere possibile est. Sed non usque ad eam constitutionem standum esse existimavimus. cum enim antiquitatem invenimus legata quidem stricte concludentem, fideicommissis autem, quae ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem, necessarium esse duximus[3] omnia legata fideicommissis exaequare, ut nulla sit inter ea differentia, sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum, et si quid amplius est in legatis per hoc crescat fideicommissi natura. sed ne in primis legum cunabulis permixte de his exponendo studiosis adulescentibus quandam introducamus difficultatem, operae pretium esse duximus, interim separatim prius de legatis et postea de fideicommissis tractare, ut

G. ii. § 192.
[§§ 193-197.]
[§§ 200-201.]

[1] C. vi. 47. 21. [2] C. vi. 43. 1. [3] C. vi. 43. 2.

natura utriusque iuris cognita, facile possint permixtionem
eorum eruditi suptilioribus auribus accipere.
G. ii. § 202. Non solum autem testatoris vel heredis **res, sed et** 4
aliena legari potest : ita ut heres cogatur **redimere**
eam **et praestare** vel, si non potest redimere, **aestima-**
tionem eius dare. sed si talis res sit, cuius non est
commercium, nec aestimatio eius debetur, sicuti si cam-
pum Martium vel basilicam vel templa vel quae publico
usui destinata sunt, legaverit: nam nullius momenti lega-
tum est. quod autem diximus, alienam rem posse legari,
ita intellegendum est, si defunctus sciebat alienam rem
esse, non et si ignorabat; forsitan enim si scisset alienam
Marc. Inst. D. xxii. 3. 21. non legasset: et ita divus Pius rescripsit. et verius est
ipsum qui agit, id est legatarium, probare oportere, scisse
alienam rem legare defunctum, non heredem probare
oportere, ignorasse alienam, quia semper necessitas pro-
——. bandi incumbit illi qui agit. Sed et si rem obligatam 5
creditori aliquis legaverit, necesse habet heres luere. et
hoc quoque casu idem placet quod in re aliena, ut ita
demum luere necesse habeat heres, si sciebat defunctus
rem obligatam esse: et ita divi Severus et Antoninus
rescripserunt. si tamen defunctus voluit legatarium luere
et hoc expressit, non debet heres eam luere. Si res aliena 6
legata fuerit et eius, vivo testatore, legatarius dominus
factus fuerit, si quidem ex causa emptionis, ex testamento
actione pretium consequi potest: si vero ex causa lucra-
tiva, veluti ex donatione vel ex alia simili causa, agere
non potest. nam traditum est, duas lucrativas causas in
eundem hominem et in eandem rem concurrere non posse.
hac ratione si ex duobus testamentis eadem res eidem
debeatur, interest utrum rem an aestimationem ex testa-
mento consecutus est: nam si rem, agere non potest, quia
habet eam ex causa lucrativa, si aestimationem, agere
G. ii. § 203. potest. **Ea quoque res, quae in rerum natura non** 7

est, si modo futura est, recte legatur, veluti fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. [G. ii. §§ 204-223.]

8 **Si eadem res duobus legata sit sive coniunctim sive disiunctim, si ambo perveniant ad legatum, scinditur inter eos legatum**: si alter **deficiat**, quia aut spreverit legatum aut vivo testatore decesserit aut alio quolibet modo defecerit, totum ad **collegatarium** pertinet. **coniunctim autem legatur,** veluti si quis dicat TITIO ET SEIO HOMINEM STICHUM DO LEGO: **disiunctim ita** TITIO HOMINEM STICHUM DO LEGO, SEIO STICHUM DO LEGO. sed et si expresserit EUNDEM HOMINEM STICHUM, aeque disiunctim legatum intellegitur. § 199.

9 Si cui fundus alienus legatus fuerit et emerit proprietatem detracto usufructu et ususfructus ad eum pervenerit et postea ex testamento agat, recte eum agere et fundum petere Iulianus ait, quia ususfructus in petitione servitutis locum optinet; sed officio iudicis contineri, ut deducto usu-

10 fructu iubeat aestimationem praestari. Sed si rem legatarii quis ei legaverit, inutile legatum est, quia quod proprium est ipsius, amplius eius fieri non potest: et licet alienaverit

11 eam, non debetur nec ipsa nec aestimatio eius. Si quis rem suam quasi alienam legaverit, valet legatum: nam plus valet quod in veritate est quam quod in opinione. sed et si legatarii putavit, valere constat, quia exitum

12 voluntas defuncti potest habere. **Si rem suam legaverit testator posteaque eam alienaverit,** Celsus existimat, si non adimendi animo vendidit, nihilo minus deberi, idque divi Severus et Antoninus rescripserunt. iidem rescripserunt[1], eum qui post testamentum factum praedia quae legata erant pignori dedit ademisse legatum non videri, et ideo legatarium cum herede agere posse, ut praedia a § 193.

[1] C. vi. 37. 3.

creditore luantur. si vero quis partem rei legatae alienaverit,
pars quae non est alienata omnimodo debetur, pars autem
alienata ita debetur si non adimendi animo alienata sit.

Si quis debitori suo liberationem legaverit, legatum 13
utile est, et neque ab ipso debitore neque ab herede eius
potest heres petere, nec ab alio qui heredis loco est: sed
et potest a debitore conveniri, ut liberet eum. potest
autem quis vel ad tempus iubere, ne heres petat. Ex 14
contrario si debitor creditori suo quod debet, legaverit,
inutile est legatum, si nihil plus est in legato quam in
debito, quia nihil amplius habet per legatum. quodsi in
diem vel sub condicione debitum ei pure legaverit, utile
Papin. Resp. D. xxxv. 2. 5. est legatum propter repraesentationem. quodsi vivo tes-
tatore dies venerit aut condicio extiterit, Papinianus
scripsit, utile esse nihilo minus legatum, quia semel con-
stitit. quod et verum est: non enim placuit sententia
existimantium, extinctum esse legatum, quia in eam
causam pervenit, a qua incipere non potest. Sed si uxori 15
maritus dotem legaverit, valet legatum, quia plenius est
legatum quam de dote actio. sed si quam non acceperit
dotem legaverit, divi Severus et Antoninus rescripserunt.
si quidem simpliciter legaverit, inutile esse legatum: si
vero certa pecunia vel certum corpus aut instrumentum
dotis in praelegando demonstrata sunt valere legatum.

Si res legata sine facto heredis perierit, legatario decedit. 16
et si servus alienus legatus sine facto heredis manumissus fue-
Marc. Inst. D. xxx. 112. rit, non tenetur heres. si vero heredis servus legatus fuerit
et ipse eum manumiserit, teneri eum Iulianus scripsit, nec
interest, scierit an ignoraverit, a se legatum esse. sed et si
alii donaverit servum, et is cui donatus est eum manumiserit,
tenetur heres, quamvis ignoraverit a se eum legatum esse.

Si quis ancillas cum suis natis legaverit, etiamsi an- 17
cillae mortuae fuerint, partus legato cedunt. idem est,
si ordinarii servi cum vicariis legati fuerint, ut, licet

mortui sint ordinarii, tamen vicarii legato cedant. sed si servus cum peculio fuerit legatus, mortuo servo vel manumisso vel alienato, et peculii legatum extinguitur. idem est si fundus instructus vel cum instrumento legatus fuerit: nam fundo alienato et instrumenti legatum extin-
18 guitur. Si grex legatus fuerit posteaque ad unam ovem
19 pervenerit, quod superfuerit, vindicari potest. Grege autem legato etiam eas oves quae post testamentum factum gregi adiciuntur legato cedere, Iulianus ait: esse enim gregis unum corpus ex distantibus capitibus, sicuti aedium unum corpus est ex cohaerentibus lapidibus: aedibus denique legatis, columnas et marmora quae post
20 testamentum factum adiecta sunt legato cedere. Si peculium legatum fuerit, sine dubio quidquid peculio accedit vel decedit vivo testatore legatarii lucro vel damno est. quodsi post mortem testatoris ante aditam hereditatem servus adquisierit, Iulianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit, omne quod ante aditam hereditatem adquisitum est legatario cedere, quia dies huius legati ab adita hereditate cedit: sed si extraneo peculium legatum fuerit, non cedere ea legata, nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit. peculium autem nisi legatum fuerit, manumisso non debetur, quamvis si vivus manumiserit, sufficit si non adimatur: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. iidem rescripserunt, peculio legato, non videri id relictum, ut petitionem habeat pecuniae quam in rationes dominicas impendit. iidem rescripserunt, peculium videri legatum, cum rationibus redditis liber esse iussus est et ex eo reliquas inferre.

21 Tam autem corporales res quam incorporales legari possunt. et ideo quod defuncto debetur potest alicui legari, ut actiones suas heres legatario praestet, nisi exegerit vivus testator pecuniam: nam hoc casu legatum extinguitur. sed et tale legatum valet: DAMNAS ESTO

HERES DOMUM ILLIUS REFICERE vel ILLUM AERE ALIENO LIBERARE.

Si generaliter servus vel alia res legetur, electio legatarii 22
est, nisi aliud testator dixerit. Optionis legatum, id est 23
ubi testator ex servis suis vel aliis rebus optare legatarium
iusserat, habebat in se condicionem, et ideo nisi ipse legatarius vivus optaverat, ad heredem legatum non transmittebat. sed ex constitutione nostra[1] et hoc in meliorem statum reformatum est et data est licentia et heredi legatarii optare licet vivus legatarius hoc non fecit. et diligentiore tractatu habito, et hoc in nostra constitutione additum est, ut, sive plures legatarii existant, quibus optio relicta est, et dissentiant in corpore eligendo, sive unius legatarii plures heredes, et inter se circa optandum dissentiant, alio aliud corpus eligere cupiente, ne pereat legatum (quod plerique prudentium contra benevolentiam introducebant), fortunam esse huius optionis iudicem et sorte esse hoc dirimendum, ut, ad quem sors perveniat, illius sententia in optione praecellat.

Legari autem illis solis potest, cum quibus testamenti 24
G. ii. § 238. factio est. **Incertis** vero **personis** neque **legata** neque 25
fideicommissa olim relinqui concessum erat: nam nec miles quidem incertae personae poterat relinquere, ut divus Hadrianus rescripsit. **incerta autem persona videbatur quam incerta opinione animo suo testator subiciebat, veluti** si quis **ita** dicat: QUICUMQUE FILIO MEO IN MATRIMONIUM FILIAM SUAM COLLOCAVERIT, EI HERES MEUS ILLUM FUNDUM DATO: **illud quoque, quod his relinquebatur qui post testamentum scriptum primi consules designati erunt aeque incertae personae legari videbatur: et denique multae aliae huiusmodi species sunt. libertas quoque non vide-**
§ 239. **batur posse incertae personae dari, quia placebat**

[1] C. vi. 43. 3.

nominatim servos liberari. tutor quoque certus dari debebat. sub certa vero demonstratione, id est ex certis personis incertae personae recte legabatur, veluti EX COGNATIS MEIS, QUI NUNC SUNT, SI QUIS FILIAM MEAM UXOREM DUXERIT, EI HERES MEUS ILLAM REM DATO. incertis autem personis legata vel fideicommissa relicta et per errorem soluta repeti non posse, sacris con- G. ii. § 240. § 238.

26 stitutionibus cautum erat. Postumo quoque alieno inutiliter legabatur: est autem alienus postumus qui natus inter suos heredes testatoris futurus non est: ideoque ex emancipato filio conceptus nepos § 241.

27 extraneus erat postumus avo. Sed nec huiusmodi species penitus est sine iusta emendatione derelicta, cum in nostro codice constitutio[1] posita est, per quam et huic parti medevimus non solum in hereditatibus, sed etiam in legatis et fideicommissis: quod evidenter ex ipsius constitutionis lectione clarescit. tutor autem nec per nostram constitutionem incertus dari debet, quia certo iudicio

28 debet quis pro tutela suae posteritati cavere. Postumus autem alienus heres institui et antea poterat et nunc potest, nisi in utero eius sit quae iure nostra uxor esse non potest. [§§ 242-243.]

29 Si quis in nomine, cognomine, praenomine legatarii erraverit testator, si de persona constat, nihilo minus valet legatum. idem in heredibus servatur: et recte; nomina enim significandorum hominum gratia reperta sunt, qui si quolibet alio modo intellegantur, nihil interest.

30 Huic proxima est illa iuris regula, falsa demonstratione legatum non peremi, veluti si quis ita legaverit STICHUM SERVUM MEUM VERNAM DO LEGO: licet enim non verna sed emptus sit, de servo tamen constat, utile est legatum. et convenienter si ita demonstraverit STICHUM SERVUM, QUEM A SEIO EMI, sitque ab alio emptus, utile legatum est, si de

[1] *quae desideratur in Cod. rep. prael.*

servo constat. Longe magis legato falsa causa non 31
nocet. veluti cum ita quis dixerit: TITIO, QUIA ABSENTE ME NEGOTIA MEA CURAVIT, STICHUM DO LEGO, vel ita: TITIO, QUIA PATROCINIO EIUS CAPITALI CRIMINE LIBERATUS SUM, STICHUM DO LEGO: licet enim neque negotia testatoris umquam gessit Titius neque patrocinio eius liberatus est, legatum tamen valet. sed si condicionaliter enuntiata fuerit causa, aliud iuris est, veluti hoc modo: TITIO, SI NEGOTIA MEA CURAVIT, FUNDUM DO LEGO.

G. ii. § 244. An servo heredis recte legamus, quaeritur. et con- 32
stat, pure inutiliter legari, nec quidquam proficere si vivo testatore de potestate heredis exierit, quia quod inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator, hoc non debet ideo valere, quia diutius testator vixerit. sub condicione vero recte legatur, ut requiramus, an, quo tempore dies legati
§ 245. cedit, in potestate heredis non sit. Ex diverso herede 33
instituto servo, quin domino recte etiam sine condicione legetur, non dubitatur. nam et si statim post factum testamentum decesserit testator, non tamen apud eum qui heres sit dies legati cedere intellegitur, cum hereditas a legato separata sit et possit per eum servum alius heres effici, si prius quam iussu domini adeat in alterius potestatem translatus sit, vel manumissus ipse heres efficitur: quibus casibus utile est legatum: quodsi in eadem causa permanserit et iussu legatarii adierit, evanescit legatum.

§ 229. Ante heredis institutionem inutiliter antea lega- 34
batur, scilicet quia testamenta vim ex institutione heredum accipiunt et ob id veluti caput atque fundamentum intellegitur totius testamenti heredis in-
§ 230. stitutio. pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari poterat. sed quia incivile esse putavimus,
[§ 231.] ordinem quidem scripturae sequi (quod et ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum), sperni autem testatoris vo-

luntatem: per nostram constitutionem[1] et hoc vitium emendavimus, ut liceat et ante heredis institutionem et inter medias heredum institutiones legatum relinquere et multo magis libertatem, cuius usus favorabilior est.

35 **Post mortem quoque heredis** aut **legatarii simili** G. ii. § 232.
modo **inutiliter legabatur**: veluti si quis ita dicat: CUM HERES MEUS MORTUUS ERIT, DO LEGO: item [§§ 233-234.]
PRIDIE QUAM HERES AUT LEGATARIUS MORIETUR. sed simili modo et hoc correximus[2], firmitatem huiusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem praestantes, ne vel in hoc casu deterior causa legatorum quam fideicommissorum inveniatur.

36 **Poenae quoque nomine inutiliter legabatur** et adi- § 235.
mebatur vel transferebatur. **poenae autem nomine legari videtur quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis is aliquid faciat aut non faciat**: veluti si quis **ita** scripserit: HERES MEUS SI FILIAM SUAM IN MATRIMONIUM TITIO COLLOCAVERIT (vel ex diverso SI NON COLLOCAVERIT), DATO DECEM AUREOS SEIO, aut si **ita** scripserit: HERES MEUS SI SERVUM STICHUM ALIENAVERIT (vel ex diverso SI NON ALIENAVERIT), TITIO DECEM AUREOS DATO. et in tantum haec regula observabatur, ut perquam pluribus principalibus constitutionibus significetur nec principem quidem agnoscere quod ei poenae nomine legatum sit. nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamvis alias militum voluntates in ordinandis testamentis valde observantur. quin etiam **nec** § 236.
libertatem poenae nomine dari posse placebat. eo
amplius nec heredem poenae nomine adici posse Sabinus [§ 237.]
existimabat, veluti si quis ita dicat: TITIUS HERES ESTO: SI TITIUS FILIAM SUAM SEIO IN MATRIMONIUM COLLOCAVERIT, SEIUS QUOQUE HERES ESTO: nihil enim intererat, qua ratione

[1] C. vi. 23. 24. [2] C. viii. 38. 11.

Titius coerceatur, utrum legati datione an coheredis adiectione. at huiusmodi scrupulositas nobis non placuit, et generaliter ea quae relinquuntur, licet poenae nomine fuerint relicta vel adempta vel in alios translata, nihil distare a ceteris legatis constituimus[1] vel in dando vel in adimendo vel in transferendo: exceptis his videlicet quae impossibilia sunt vel legibus interdicta aut alias probrosa: huiusmodi enim testatorum dispositiones valere, secta temporum meorum non patitur.

TIT. XXI.

DE ADEMPTIONE LEGATORUM.

Ademptio legatorum, sive eodem testamento adimantur Pr.
sive codicillis, firma est, sive contrariis verbis fiat ademptio, veluti si quod ita quis legaverit DO LEGO ita adimatur NON DO NON LEGO, sive non contrariis, id est aliis quibuscumque, verbis. Transferri quoque legatum ab alio ad 1
alium potest, veluti si quis ita dixerit: HOMINEM STICHUM, QUEM TITIO LEGAVI, SEIO DO LEGO, sive in eodem testamento sive in codicillis hoc fecerit: quo casu simul Titio adimi videtur et Seio dari.

TIT. XXII.

DE LEGE FALCIDIA.

Superest ut de lege Falcidia dispiciamus, qua modus Pr.
G. ii. § 224. novissime legatis impositus est. cum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare (quippe ea lege ita cautum esset: " uti legassit suae rei, ita ius

[1] C. vi. 41.

"esto"): visum est hanc legandi licentiam coartare, idque ipsorum testatorum gratia provisum est, ob id quod plerumque intestati moriebantur, recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. et cum super hoc tam lex Furia quam lex Voconia latae sunt, quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur: novissime lata est lex Falcidia, qua cavetur, ne plus legare liceat quam dodrantem totorum bonorum, id est ut, sive unus heres institutus esset sive plures, apud eum eosve pars quarta remaneret. G. ii. §§ 225, 226. § 227.

1 Et cum quaesitum esset, duobus heredibus institutis, veluti Titio et Seio, si Titii pars aut tota exhausta sit legatis quae nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata, a Seio vero aut nulla relicta sint legata, aut quae partem eius dumtaxat in partem dimidiam minuunt, an, quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis quae ab eo relicta sunt retinere liceret: placuit, ut quartam partem suae partis salvam habeat, posse retinere: etenim in singulis heredibus ratio [§ 228.]
2 legis Falcidiae ponenda est. Quantitas autem patrimonii, ad quam ratio legis Falcidiae redigitur, mortis tempore spectatur. itaque si verbi gratia is qui centum aureorum patrimonium habebat centum aureos legaverit, nihil legatariis prodest, si ante aditam hereditatem, per servos hereditarios aut ex partu ancillarum hereditariarum aut ex fetu pecorum, tantum accesserit hereditati ut, centum aureis legatorum nomine erogatis, heres quartam partem hereditatis habiturus sit, sed necesse est ut nihilo minus quarta pars legatis detrahatur. ex diverso si septuaginta quinque legaverit et ante aditam hereditatem in tantum decreverint bona, incendiis forte aut naufragiis aut morte servorum, ut non amplius quam septuaginta quinque aureorum substantia vel etiam minus relinquatur, solida G. ad E. pr. D. xxxv. 2. 73.

legata debentur. nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem: quae res efficit ut necesse sit legatariis, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede in portione pacisci. Cum autem 3
ratio legis Falcidiae ponitur, ante deducitur aes alienum, item funeris impensa et pretia servorum manumissorum, tunc deinde in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud heredes remaneat, tres vero partes inter legatarios distribuantur, pro rata scilicet portione eius quod
G. ad E. pr. D. xxxv. 2. 73. cuique eorum legatum fuerit. itaque si fingamus, quadringentos aureos legatos esse, et patrimonii quantitatem, ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse, quarta pars singulis legatariis detrahi debet. quodsi trecentos quinquaginta legatos fingamus, octava debet detrahi. quodsi quingentos legaverit, initio quinta, deinde quarta detrahi debet: ante enim detrahendum est quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

TIT. XXIII.

DE FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBUS.

G. ii. § 246. **Nunc transeamus ad fideicommissa. et prius de** Pr.
§ 247. **hereditatibus fideicommissariis videamus.**

Sciendum itaque est, omnia fideicommissa primis tem- 1
poribus infirma esse quia nemo invitus cogebatur praestare id de quo rogatus erat: quibus enim non poterant hereditates vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum qui capere ex testamento poterant: et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum qui rogabantur, continebantur. postea primus divus Augustus semel iterumque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem

rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam iussit consulibus auctoritatem suam interponere. quod, quia iustum videbatur et populare erat, paulatim conversum est in adsiduam iurisdictionem: tantusque favor eorum factus est, ut paulatim etiam praetor proprius crearetur, qui fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabant.

2 Inprimis igitur sciendum est, opus esse ut aliquis recto iure testamento heres instituatur, eius- G. ii. § 248.
que fidei committatur ut eam hereditatem alii restituat: alioquin inutile est testamentum in quo nemo heres instituitur. cum igitur aliquis scrip- § 250.
serit: LUCIUS TITIUS HERES ESTO, poterit adicere: ROGO TE, LUCI TITI, UT, CUM PRIMUM POSSIS HEREDITATEM MEAM ADIRE, EAM GAIO SEIO REDDAS, RESTITUAS. potest autem quisque et de parte restituenda heredem rogare: et liberum est vel pure vel sub condicione relinquere fideicommissum vel ex die certo.

3 Restituta autem hereditate, is quidem qui restituit § 251.
nihilo minus heres permanet: is vero qui recipit hereditatem aliquando heredis aliquando legatarii [§ 252.]
4 loco habebatur. Et in Neronis quidem temporibus Tre- § 253.
bellio Maximo et Annaeo Seneca consulibus senatusconsultum factum est, quo cautum est ut, si cui hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, omnes actiones quae iure civili heredi et in heredem competerent, ei et in eum darentur cui ex fideicommisso restituta esset hereditas. post quod senatusconsultum praetor utiles actiones ei et in eum qui recepit hereditatem, quasi heredi et in heredem dare coepit.

5 Sed quia heredes scripti, cum aut totam here- § 254.
ditatem aut paene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum vel minimum

lucrum recusabant atque ob id extinguebantur
fideicommissa; postea Vespasiani Augusti tempori-
bus Pegaso et Pusione consulibus senatus cen-
suit, ut ei qui rogatus esset hereditatem restituere
perinde liceret quartam partem retinere, atque
lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. ex
singulis quoque rebus quae per fideicommissum
relinquuntur eadem retentio permissa est. post
quod senatusconsultum ipse heres onera hereditaria
sustinebat: ille aut m qui ex fideicommisso recepit
partem hereditatis legatarii partiarii loco erat, id
est, eius legatarii cui pars bonorum legabatur. quae
species legati partitio vocabatur, quia cum herede
legatarius partiebatur hereditatem. unde quae
solebant stipulationes inter heredem et partiarium
legatarium interponi, eaedem interponebantur inter
eum qui ex fideicommisso recepit hereditatem et
heredem, id est ut et lucrum et damnum heredita-
G. ii. § 255. rium pro rata parte inter eos commune sit. Ergo si 6
quidem non plus quam dodrantem hereditatis scrip-
tus heres rogatus sit restituere, tunc ex Trebelliano
senatusconsulto restituebatur hereditas et in utrum-
que actiones hereditariae pro rata parte dabantur:
in heredem quidem iure civili, in eum vero qui
recipiebat hereditatem, ex senatusconsulto Trebel-
§ 256. liano tamquam in heredem. at si plus quam dodran-
tem vel etiam totam hereditatem restituere rogatus
sit, locus erat Pegasiano senatusconsulto, et heres
§ 257. qui semel adierit hereditatem si modo sua volun-
tate adierit, sive retinuerit quartam partem sive
noluerit retinere, ipse universa onera hereditaria
sustinebat. sed quarta quidem retenta, quasi partis
et pro parte stipulationes interponebantur tamquam
inter partiarium legatarium et heredem: si vero

totam hereditatem restituerit, emptae et venditae hereditatis stipulationes interponebantur. sed si recuset scriptus heres adire hereditatem ob id quod dicat eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cavetur Pegasiano senatusconsulto ut, desiderante eo cui restituere rogatus est, iussu praetoris adeat et restituat hereditatem, perindeque ei et in eum qui recipit hereditatem actiones dentur, acsi iuris est ex Trebelliano senatusconsulto : quo casu nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic qui restituit securitas datur, et actiones hereditariae ei et in eum transferuntur qui recipit hereditatem, utroque senatusconsulto in hac specie concurrente. G. ii. § 258.

7 Sed quia stipulationes ex senatusconsulto Pegasiano descendentes et ipsi antiquitati displicuerunt et quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenii Papinianus appellat et nobis in legibus magis simplicitas quam difficultas placet, ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus quam differentiis utriusque senatusconsulti, placuit exploso senatusconsulto Pegasiano, quod postea supervenit, omnem auctoritatem Trebelliano senatusconsulto praestare, ut ex eo fideicommissariae hereditates restituantur, sive habeat heres ex voluntate testatoris quartam sive plus sive minus sive penitus nihil, ut tunc, quando vel nihil vel minus quarta apud eum remaneat, liceat ei vel quartam vel quod deest, ex nostra auctoritate retinere vel repetere solutum, quasi ex Trebelliano senatusconsulto pro rata portione actionibus tam in heredem quam in fideicommissarium competentibus. si vero totam hereditatem sponte restituerit, omnes hereditariae actiones fideicommissario et adversus eum competunt ; sed etiam id quod praecipuum Pegasiani senatusconsulti fuerat, ut, quando recusabat heres scriptus sibi datam hereditatem adire, necessitas ei imponeretur totam hereditatem volenti fideicommissario

restituere, et omnes ad eum et contra eum transirent actiones, et hoc transposuimus ad senatusconsultum Trebellianum, ut ex hoc solo et necessitas heredi imponatur, si ipso nolente adire fideicommissarius desiderat restitui sibi hereditatem, nullo nec damno nec commodo apud
G. ii. § 259. heredem manente. **Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres institutus aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogatur, an ex parte heres institutus aut totam partem aut partis partem restituere rogatur : nam et hoc casu** eadem observari praecepimus, quae in totius hereditatis restitutione diximus. 8
Si quis una aliqua re deducta sive praecepta quae quartam continet, veluti fundo vel alia re, rogatus sit restituere hereditatem, simili modo ex Trebelliano senatusconsulto restitutio fiat, perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hereditatem restituere. sed illud interest, quod altero casu, id est cum deducta sive praecepta aliqua re restituitur hereditas, in solidum ex eo senatusconsulto actiones transferuntur, et res quae remanet apud heredem sine ullo onere hereditario apud eum manet, quasi ex legato ei adquisita, altero vero casu, id est cum, quarta parte retenta, rogatus est heres restituere hereditatem et restituit, scindantur actiones et pro dodrante quidem transferantur ad fideicommissarium, pro quadrante remaneant apud heredem. quin etiam licet in una re, qua deducta aut praecepta restituere aliquis hereditatem rogatus est, maxima pars hereditatis contineatur, aeque in solidum transferuntur actiones et secum deliberare debet is cui restituitur hereditas an expediat sibi restitui. eadem scilicet interveniunt et si duabus pluribusve rebus deductis praeceptisve restituere hereditatem rogatus sit. sed et si certa summa deducta praeceptave, quae quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere, idem iuris est. quae diximus de 9

eo qui ex asse heres institutus est, eadem transferimus et ad eum qui ex parte heres scriptus est.

10 Praeterea intestatus quoque moriturus potest rogare eum ad quem bona sua vel legitimo iure vel honorario pertinere intellegit, ut hereditatem suam totam partemve eius aut rem aliquam, veluti fundum, hominem, pecuniam, alicui restituat: cum alioquin legata nisi ex testamento
11 non valeant. Eum quoque cui aliquid restituitur potest rogare ut id rursus alii totum aut partem vel etiam aliud
12 aliquid restituat. Et quia prima fideicommissorum cunabula a fide heredum pendent et tam nomen quam substantiam acceperunt, et ideo divus Augustus ad necessitatem iuris ea detraxit: nuper et nos, eundem principem superare contendentes, ex facto quod Tribonianus vir excelsus quaestor sacri palatii suggessit, constitutionem fecimus[1], per quam disposuimus: si testator fidei heredis sui commisit, ut vel hereditatem vel speciale fideicommissum restituat, et neque ex scriptura neque ex quinque testium numero, qui in fideicommissis legitimus esse noscitur, res possit manifestari, sed vel pauciores quam quinque vel nemo penitus testis intervenerit, tunc sive pater heredis sive alius quicumque sit, qui fidem elegit heredis et ab eo aliquid restitui voluerit, si heres perfidia tentus adimplere fidem recusat, negando rem ita esse subsecutam, si fideicommissarius iusiurandum ei detulerit, cum prius ipse de calumnia iuraverit, necesse eum habere vel iusiurandum subire, quod nihil tale a testatore audivit, vel recusantem ad fideicommissi vel universitatis vel specialis solutionem coartari, ne depereat ultima voluntas testatoris fidei heredis commissa. eadem observari censuimus et si a legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. quodsi is a quo relictum dicitur confiteatur quidem aliquid

[1] C. vi. 42. 32.

a se relictum esse, sed ad legis subtilitatem decurrat, omnimodo cogendus est solvere.

TIT. XXIV.

DE SINGULIS REBUS PER FIDEICOMMISSUM RELICTIS.

G. ii. § 260. Potest autem quis etiam singulas res per fidei- Pr.
commissum relinquere, veluti fundum, hominem, vestem, argentum, pecuniam numeratam, et vel ipsum heredem rogare ut alicui restituat, vel legata-
§ 261. rium, quamvis a legatario legari non possit. Potest I
autem non solum proprias testator res per fideicommissum relinquere, sed et heredis aut legatarii aut fideicommissarii aut cuiuslibet alterius. itaque et legatarius et fideicommissarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quae ei relicta sit, sed etiam de alia, sive ipsius sive aliena sit. hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere quam ipse ex testamento ceperit; nam quod amplius est inutiliter relin-
§ 262. quitur. cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei qui rogatus est aut ipsam redimere et praestare aut aestimationem eius
§ 263. solvere. Libertas quoque servo per fideicommis- 2
sum dari potest, ut heres eum rogetur manumittere
§ 264. vel legatarius vel fideicommissarius. nec interest, utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo qui ipsius heredis aut legatarii vel etiam ex-
§ 265. tranei sit. itaque alienus servus redimi et manumitti debet: quodsi dominus eum non vendat, si modo nihil ex iudicio eius qui reliquit libertatem percepit, non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed

differtur, quia possit tempore procedente, ubicumque occasio redimendi servi fuerit, praestari libertas. qui autem ex causa fideicommissi manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris servus sit, sed eius qui manumittit: at is qui directo testamento liber esse iubetur, ipsius testatoris fit libertus, qui etiam orcinus appellatur. nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest quam qui utroque tempore testatoris fuerit, et quo faceret testamentum et quo moreretur. directo autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio servum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult. G. ii. § 265. § 267. [§§ 268-269.]

3 Verba autem fideicommissorum haec maxime in usu habentur; PETO, ROGO, VOLO, MANDO, FIDEI TUAE COMMITTO. quae perinde singula firma sunt atque si omnia in unum congesta essent. § 249.

TIT. XXV.

DE CODICILLIS.

Pr. Ante Augusti tempora constat ius codicillorum non fuisse, sed primus Lucius Lentulus, ex cuius persona etiam fideicommissa coeperunt, codicillos introduxit. nam cum decederet in Africa scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum ut faceret aliquid: et cum divus Augustus voluntatem eius implesset, cuius deinceps reliqui auctoritatem secuti, fideicommissa praestabant, et filia Lentuli legata quae iure non debebat solvit, dicitur Augustus convocasse prudentes, inter quos Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima erat, et quaesisse, an possit hoc recipi nec absonans a iuris ratione codicillorum usus esset: et Trebatium suasisse Augusto, quod diceret, utilissimum et necessarium

hoc civibus esse propter magnas et longas peregrinationes, quae apud veteres fuissent, ubi, si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. post quae tempora cum et Labeo codicillos fecisset, iam nemini dubium erat quin codicilli iure optimo admitterentur.

Non tantum autem testamento facto potest quis codi- 1
G. ii. § 270. cillos facere, sed et **intestatus** quis decedens **fideicom-**
Papin. Resp. D. xxix. 7. 5. **mittere** codicillis potest. sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant, Papinianus ait, non aliter vires habere quam si speciali postea voluntate confirmentur. sed divi Severus et Antoninus rescripserunt, ex his codicillis qui testamentum praecedunt posse fidei-
[§§ 271-272.] commissum peti, si appareat eum qui postea testamentum fecerat a voluntate quam codicillis expresserat non re-
§ 273. cessisse. **Codicillis** autem **hereditas** neque dari **neque** 2
adimi **potest,** ne confundatur ius testamentorum et codicillorum, et ideo nec exheredatio scribi. directo autem hereditas codicillis neque dari neque adimi potest: nam per fideicommissum hereditas codicillis iure relinquitur.
[§§ 274-289.] nec condicionem heredi instituto codicillis adicere neque
Marc. Inst. D. xxix. 7. 6. substituere directo potest. Codicillos autem etiam plures 3
quis facere potest: et nullam sollemnitatem ordinationis desiderant.

LIBER TERTIUS.

TIT. I.

DE HEREDITATIBUS QUAE AB INTESTATO DEFERUNTUR.

Pr. Intestatus decedit qui aut omnino testamentum non fecit, aut non iure fecit, aut id quod fecerat ruptum irritumve factum est, aut nemo ex eo heres extitit.

1 **Intestatorum** autem **hereditates** ex **lege duodecim** G. iii. § 1.
2 **tabularum primum ad suos heredes pertinent. Sui** § 2.
autem heredes existimantur, ut et supra diximus[1], **qui in potestate morientis fuerunt: veluti filius filia, nepos neptisve ex filio, pronepos proneptisve ex nepote filio nato prognatus prognatave. nec interest, utrum naturales sunt liberi an adoptivi.**
2[a] Quibus connumerari necesse est etiam eos qui ex legitimis quidem matrimoniis non sunt progeniti, curiis tamen civitatum dati, secundum divalium constitutionum[2] quae super his positae sunt tenorem, suorum iura nanciscuntur: nec non eos quos nostrae amplexae sunt constitutiones[3], per quas iussimus, si quis mulierem in suo contubernio copulaverit non ab initio affectione maritali, eam tamen cum qua poterat habere coniugium, et ex ea liberos sustulerit, postea vero affectione procedente etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit filiosque vel filias habuerit: non solum eos liberos qui post dotem editi sunt iustos

[1] II. 19. 2. [2] C. v. 27. 3, 4, 9. [3] C. v. 27. 11.

et in potestate esse patribus, sed etiam anteriores, qui et his qui postea nati sunt occasionem legitimi nominis praestiterunt: quod optinere censuimus, etiamsi non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi, vel etiam nati ab hac luce subtracti fuerint.

G. iii. § 2. **Ita demum tamen nepos neptisve et pronepos proneptisve suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit in potestate parentis esse, sive morte id acciderit sive alia ratione, veluti emancipatione: nam si per id tempus quo quis moreretur filius in potestate eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idque et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegimus. postumi quoque, qui, si vivo parente nati essent in potestate futuri forent, sui heredes sunt.** Sui autem etiam ignorantes fiunt heredes et, licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia quibus ex causis ignorantibus adquiritur nobis, ex his causis et furiosis adquiri potest. et statim morte parentis quasi continuatur dominium: et ideo nec tutoris auctoritate opus est in pupillis, cum etiam ignorantibus adquiritur suis heredibus hereditas: nec curatoris consensu adquiritur furioso, sed ipso iure. 2b [§ 3.] § 4. 3 [§§ 5, 6.]

4 Interdum autem, licet in potestate mortis tempore suus heres non fuit, tamen suus heres parenti efficitur, veluti si ab hostibus quis reversus fuerit post mortem patris sui: ius enim postliminii hoc facit. Per contrarium evenit, ut, licet quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus heres non fiat, veluti si post mortem suam pater iudicatus fuerit reus perduellionis, ac per hoc memoria eius damnata fuerit: suum enim heredem habere non potest, cum fiscus ei succedit. sed potest dici, ipso iure esse suum heredem, sed desinere. 5

§ 7. **Cum filius filiave et ex altero filio nepos neptisve extant, pariter ad hereditatem vocantur,** 6

nec qui gradu proximior est ulteriorem excludit:
aequum enim esse videtur, nepotes neptesque in
patris sui locum succedere. pari ratione et si
nepos neptisque sit ex filio et ex nepote pronepos
proneptisve, simul vocantur. et quia placuit, ne- G iii. § 8.
potes neptesque, item pronepotes proneptesque in
parentis sui locum succedere, conveniens esse visum
est, non in capita, sed in stirpes hereditatem dividi,
ut filius partem dimidiam hereditatis habeat et ex
altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam.
item si ex duobus filiis nepotes extant et ex altero
unus forte aut duo, ex altero tres aut quattuor, ad
unum aut duos dimidia pars pertinet, ad tres vel
ad quattuor altera dimidia.

7 Cum autem quaeritur, an quis suus heres existere potest:
eo tempore quaerendum est quo certum est aliquem sine
testamento decessisse: quod accidit et destituto testamento.
hac ratione si filius exheredatus fuerit et extraneus heres
institutus est, filio mortuo postea certum fuerit heredem
institutum ex testamento non fieri heredem, aut quia noluit
esse heres aut quia non potuit, nepos avo suus heres existet,
quia quo tempore certum est intestatum decessisse patrem-
8 familias, solus invenitur nepos. et hoc certum est. Et
licet post mortem avi natus sit, tamen avo vivo conceptus,
mortuo patre eius posteaque deserto avi testamento, suus
heres efficitur. plane si et conceptus et natus fuerit post
mortem avi, mortuo patre suo desertoque postea avi tes-
tamento, suus heres avo non existit, quia nullo iure cog-
nationis patrem sui patris tetigit. sic nec ille est inter
liberos avo quem filius emancipatus adoptaverat. hi autem
cum non sunt quantum ad hereditatem liberi, neque bo-
norum possessionem petere possunt quasi proximi cognati.
haec de suis heredibus.

9 Emancipati autem liberi iure civili nihil iuris habent:

neque enim sui heredes sunt, quia in potestate esse desierunt parentis, neque alio ullo iure per legem duodecim tabularum vocantur. sed praetor naturali aequitate motus
G. iii. § 26. dat eis bonorum possessionem unde liberi, **perinde ac si in potestate parentis mortis tempore fuissent, sive soli sint sive cum suis heredibus concurrant.** itaque duobus liberis extantibus, emancipato et qui mortis tempore in potestate fuerit, sane quidem is qui in potestate fuerit solus iure civili heres est, id est solus suus heres est: sed cum emancipatus beneficio praetoris in partem
admittitur, evenit ut suus heres pro parte heres fiat. At 10
hi qui emancipati a parente in adoptionem se dederunt non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi, si modo cum is moreretur in adoptiva familia sint. nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso essent nec umquam in adoptiva familia fuissent: et convenienter, quod ad adoptivum patrem pertinet, extraneorum loco esse incipiunt. post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptivo et quantum ad hunc aeque extraneorum loco fiunt, et quantum ad naturalis parentis bona pertinet, nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur: quod ideo sic placuit, quia iniquum erat esse in potestate patris adoptivi, ad quos bona naturalis patris pertinerent, utrum ad liberos eius an ad adgnatos.

Minus ergo iuris habent adoptivi filii quam naturales. 11
namque naturales emancipati beneficio praetoris gradum liberorum retinent, licet iure civili perdunt: adoptivi vero emancipati et iure civili perdunt gradum liberorum et a praetore non adiuvantur. et recte: naturalia enim iura civilis ratio peremere non potest, nec quia desinunt sui heredes esse, desinere possunt filii filiaeve aut nepotes neptesve esse: adoptivi vero emancipati extraneorum loco incipiunt esse, quia ius nomenque filii filiaeve, quod per adoptionem conse-

cuti sunt, alia civili ratione id est emancipatione, perdunt.
12 Eadem haec observantur et in ea bonorum possessione quam contra tabulas testamenti parentis liberis praeteritis, id est neque heredibus institutis, neque ut oportet exheredatis, praetor pollicetur. nam eos quidem qui in potestate parentis mortis tempore fuerunt et emancipatos vocat praetor ad eam bonorum possessionem: eos vero qui in adoptiva familia fuerunt per hoc tempus quo naturalis parens moreretur, repellit. item adoptivos liberos emancipatos ab adoptivo patre, sicut ab intestato ita longe minus contra tabulas testamenti, ad bona eius admittit, quia desi-
13 nunt in liberorum numero esse. Admonendi tamen sumus, eos qui in adoptiva familia sunt, quive post mortem naturalis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint, intestato parente naturali mortuo, licet ea parte edicti qua liberi ad bonorum possessionem vocantur non admittantur, alia tamen parte vocari, id est qua cognati defuncti vocantur. ex qua parte ita admittuntur si neque sui heredes liberi neque emancipati obstent neque adgnatus quidem ullus interveniat: ante enim praetor liberos vocat tam suos heredes quam emancipatos, deinde legitimos heredes, deinde proximos cognatos.

14 Sed ea omnia antiquitati quidem placuerunt: aliquam autem emendationem a nostra constitutione[1] acceperunt, quam super his personis posuimus quae a patribus suis naturalibus in adoptionem aliis dantur. invenimus etenim nonnullos casus, in quibus filii et naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant et, adoptione facile per emancipationem soluta, ad neutrius patris successionem vocabantur. hoc solito more corrigentes, constitutionem scripsimus per quam definivimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii dederit, integra omnia iura

[1] C. viii. 48. 10.

ita servari atque si in patris naturalis potestate permansisset nec penitus adoptio fuerit subsecuta: nisi in hoc tantummodo casu, ut possit ab intestato ad patris adoptivi venire successionem. testamento autem ab eo facto neque iure civili neque praetorio aliquid ex hereditate eius persequi potest neque contra tabulas bonorum possessione agnita neque inofficiosi querela instituta, cum nec necessitas patri adoptivo imponitur vel heredem eum instituere vel exheredatum facere, utpote nullo naturali vinculo copulatum: neque si ex Sabiniano senatusconsulto ex tribus maribus fuerit adoptatus; nam et in huiusmodi casu neque quarta ei servatur nec ulla actio ad eius persecutionem ei competit. nostra autem constitutione exceptus est is quem parens naturalis adoptandum susceperit: utroque enim iure tam naturali quam legitimo in hanc personam concurrente, pristina iura tali adoptioni servavimus, quemadmodum si paterfamilias sese dederit adrogandum. quae specialiter et singillatim ex praefatae constitutionis tenore possunt colligi.

Item vetustas, ex masculis progenitos plus diligens, solos nepotes vel neptes qui ex virili sexu descendunt ad suorum vocabat successionem, et iuri adgnatorum eos anteponebat: nepotes autem qui ex filiabus nati sunt et pronepotes ex neptibus cognatorum loco numerans, post adgnatorum lineam eos vocabat, tam in avi vel proavi materni quam in aviae vel proaviae sive paternae sive maternae successionem. divi autem principes[1] non passi sunt talem contra naturam iniuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cum nepotis et pronepotis nomen commune est utrisque qui tam ex masculis quam ex feminis descendunt, ideo eundem gradum et ordinem successionis eis donaverunt: sed ut aliquid amplius sit eis

[1] C. vi. 55. 9.

qui non solum naturae sed etiam veteris iuris suffragio muniuntur, portionem nepotum et neptium vel deinceps, de quibus supra diximus, paulo minuendam esse existimaverunt, ut minus tertiam partem acciperent quam mater eorum vel avia fuerat acceptura, vel pater eorum vel avus paternus sive maternus, quando femina mortua sit cuius de hereditate agitur, hisque, licet soli sint, adeuntibus adgnatos minime vocabant. **et quemadmodum lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes vel neptes vel pronepotes et proneptes in locum patris sui ad successionem avi vocat**: ita et principalis dispositio[1] in locum matris suae vel aviae eos cum iam designata partis tertiae G. iii. § 8.
16 deminutione vocat. Sed nos, cum adhuc dubitatio manebat inter adgnatos et memoratos nepotes, partem quartam defuncti substantiae adgnatis sibi vindicantibus ex cuiusdam constitutionis auctoritate, memoratam quidem constitutionem a nostro codice segregavimus neque inseri eam ex Theodosiano codice[2] in eo concessimus. nostra autem constitutione[3] promulgata toti iuri eius derogatum est et sanximus, talibus nepotibus ex filia vel pronepotibus ex nepte et deinceps superstitibus, adgnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare, ne hi qui ex transversa linea veniunt potiores his habeantur qui recto iure descendunt: quam constitutionem nostram obtinere secundum sui vigorem et tempora et nunc sancimus. ita tamen quemadmodum inter filios et nepotes ex filio antiquitas statuit **non in capita sed in stirpes dividi hereditatem**, similiter nos inter filios et nepotes ex filia distributionem fieri iubemus, vel inter omnes nepotes et neptes et alias deinceps personas, **ut** utraque progenies matris suae vel patris, aviae vel avi portionem sine ulla deminutione consequantur, et, **si forte unus vel duo ex una parte**,

[1] C. vi. 55. 9. [2] V. 1. 4. [3] C. vi. 55. 12.

ex altera tres aut quattuor extent, unus aut duo dimidiam, alteri tres aut quattuor alteram dimidiam hereditatis habeant.

TIT. II.

DE LEGITIMA ADGNATORUM SUCCESSIONE.

G. iii. § 9. Si nemo suus heres, vel eorum quos inter suos heredes Pr.
praetor vel constitutiones vocant, extat aut successionem quoquo modo amplectatur: tunc ex lege duodecim tabularum ad adgnatum proximum hereditas pertinet.

§ 10. Sunt autem adgnati, ut primo quoque libro[1] tradidimus, 1
cognati per virilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati. itaque eodem patre nati fratres adgnati sibi sunt, qui et consanguinei vocantur, nec requiritur an etiam eandem matrem habuerint. item patruus fratris filio et invicem is illi adgnatus est. eodem numero sunt fratres patrueles, id est qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam consobrini vocantur. qua ratione etiam ad plures gradus adgnationis pervenire poterimus. hi quoque, qui post mortem patris nascuntur, nanciscuntur consan-
§ 11. guinitatis iura. non tamen omnibus simul adgnatis dat lex hereditatem, sed his qui tunc proximo gradu sunt cum certum esse coeperit aliquem intestatum decessisse. Per adoptionem quoque adgnationis ius con- 2
sistit, veluti inter filios naturales et eos quos pater eorum adoptavit (nec dubium est, quin proprie consanguinei appellentur): item si quis ex ceteris adgnatis tuis, veluti frater aut patruus aut denique is qui longiore gradu est, aliquem adoptaverit, adgnatio inter vos esse non dubitatur.

Ceterum inter masculos quidem adgnationis iure here- 3

[1] I. 15. 1.

ditas etiam longissimo gradu ultro citroque capitur. quod ad feminas vero ita placebat ut ipsae consanguinitatis iure tantum capiant hereditatem si sorores sint, ulterius non capiant: masculi vero ad earum hereditates, etiam si longissimo gradu sint, admittantur. qua de causa fratris tui aut patrui tui filiae vel amitae tuae hereditas ad te pertinebat, tua vero ad illas non pertinebat. quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur, ita iura constitui ut plerumque hereditates ad masculos confluerent. sed quia sane iniquum erat in universum eas quasi extraneas repelli, praetor eas ad bonorum possessionem admittebat ea parte qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur: ex qua parte ita scilicet admittuntur, si neque adgnatus ullus nec proximior G. iii. § 14.
3a cognatus interveniat. Et haec quidem lex duodecim tabularum nullo modo introduxit, sed simplicitatem legibus amicam amplexa, simili modo omnes adgnatos sive masculos sive feminas cuiuscumque gradus ad similitudinem suorum invicem ad successionem vocabat: media autem iurisprudentia, quae erat lege quidem duodecim tabularum iunior, imperiali autem dispositione anterior, subtilitate quadam excogitata, praefatam differentiam inducebat et penitus eas a successione adgnatorum repellebat, omni alia successione incognita, donec praetores, paulatim asperitatem iuris civilis corrigentes, sive quod deest adimplentes, humano proposito alium ordinem suis edictis addiderunt et, cognationis linea proximitatis nomine introducta, per bonorum possessionem eas adiuvabant et pollicebantur his bonorum possessionem quae unde cog-
3b nati appellatur. Nos vero legem duodecim tabularum sequentes et eius vestigia in hac parte conservantes, laudamus quidem praetores suae humanitatis, non tamen eos in plenum causae mederi invenimus: quare etenim, uno eodemque gradu naturali concurrente et adgnationis titulis

tam in masculis quam in feminis aequa lance constitutis,
masculis quidem dabatur ad successionem venire omnium
adgnatorum, ex adgnatis autem mulieribus nullis penitus
nisi soli sorori ad adgnatorum successionem patebat adi-
tus? ideo in plenum omnia reducentes et ad ius duodecim
tabularum eandem dispositionem exaequantes, nostra con-
stitutione[1] sanximus: "omnes legitimas personas, id est
"per virilem sexum descendentes, sive masculini sive
"feminini generis sunt, simili modo ad iura successionis
"legitimae ab intestato vocari secundum gradus sui prae-
"rogativam, nec ideo excludendas quia consanguinitatis
"iura sicuti germanae non habent." Hoc etiam addendum 4
nostrae constitutioni existimavimus, ut transferatur unus
tantummodo gradus "a iure cognationis in legitimam
"successionem, ut non solum fratris filius et filia secun-
"dum quod iam definivimus, ad successionem patrui sui
"vocentur, sed etiam germanae consanguineae vel sororis
"uterinae filius et filia soli, et non deinceps personae, una
"cum his ad iura avunculi sui perveniant, et mortuo eo
"qui patruus quidem est fratris sui filiis, avunculus autem
"sororis suae suboli, simili modo ab utroque latere suc-
"cedant tamquam si omnes ex masculis descendentes
"legitimo iure veniant, scilicet ubi frater et soror super-
"stites non sunt (his etenim personis praecedentibus et
"successionem admittentibus ceteri gradus remanent pe-
"nitus semoti):" videlicet hereditate non in stirpes, sed
in capita dividenda.

Si plures sint gradus adgnatorum, aperte lex duodecim 5
G. iii. § 15. tabularum proximum vocat: itaque si verbi gratia **sit frater
defuncti et alterius fratris filius** aut patruus, **frater** potior
habetur. et quamvis singulari numero usa lex proximum
[§§ 16-25.] vocet, tamen dubium non est quin et, si plures sint eiusdem

[1] C. vi. 58. 14.

gradus, omnes admittantur: nam et proprie proximus ex pluribus gradibus intellegitur et tamen dubium non est quin, licet unus sit gradus adgnatorum, pertineat ad eos hereditas.

6 **Proximus autem**, si quidem nullo testamento facto quisque decesserit, per hoc tempus **requiritur** quo mortuus est is cuius de hereditate quaeritur. **quodsi facto testamento quisquam decesserit**, per hoc tempus **requiritur** quo **certum esse coeperit, nullum ex testamento heredem** extaturum: tum enim proprie quisque intellegitur intestatus decessisse. quod quidem aliquando longo tempore declaratur: in quo spatio temporis saepe accidit, ut proximiore mortuo, proximus esse incipiat qui moriente testatore non erat proximus. G. iii. § 13.

7 Placebat autem, **in** eo genere percipiendarum hereditatum **successionem** non esse, id est quamvis **proximus**, qui, secundum ea quae diximus, vocatur ad hereditatem, aut spreverit **hereditatem** aut, **antequam adeat, decesserit, nihilo** magis legitimo **iure sequentes** admittuntur. quod iterum praetores imperfecto iure corrigentes, non in totum sine adminiculo relinquebant, sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote adgnationis iure eis recluso. sed nos nihil deesse perfectissimo iuri cupientes, nostra constitutione [1] sanximus quam de iure patronatus, humanitate suggerente, protulimus, successionem in adgnatorum hereditatibus non esse eis denegandam, cum satis absurdum erat quod cognatis a praetore apertum est hoc adgnatis esse reclusum, maxime cum in onere quidem tutelarum et primo gradu deficiente, sequens succedit, et quod in onere obtinebat non erat in lucro permissum. § 12.

8 Ad legitimam successionem nihilo minus vocatur etiam parens qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem ac deinceps, emancipat. quod ex nostra

[1] C. vi. 4. 4.

constitutione[1] omnimodo inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur contracta fiducia fieri, cum apud antiquos non aliter hoc obtinebat nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset.

TIT. III.

DE SENATUSCONSULTO TERTULLIANO.

Lex duodecim tabularum ita stricto iure utebatur et Pr.
praeponebat masculorum progeniem, et eos qui per feminini sexus necessitudinem sibi iunguntur adeo expellebat, ut ne quidem inter matrem et filium filiamve ultro citroque hereditatis capiendae ius daret, nisi quod praetores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem bonorum possessione unde cognati accommodata vocabant.

Sed hae iuris angustiae postea emendatae sunt. et 1
primus quidem divus Claudius matri ad solatium liberorum amissorum legitimam eorum detulit hereditatem.
Postea autem senatusconsulto Tertulliano, quod divi Ha- 2
driani temporibus factum est, plenissime de tristi successione matri, non etiam aviae deferenda cautum est: ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quattuor ad bona filiorum filiarumve admittatur intestatorum mortuorum, licet in potestate parentis est, ut scilicet, cum alieno iuri subiecta est, iussu eius adeat cuius iuri sub-
iecta est. Praeferuntur autem matri liberi defuncti, qui 3
sui sunt quive suorum loco, sive primi gradus sive ulterioris. sed et filiae suae mortuae filius vel filia opponitur ex constitutionibus matri defunctae, id est aviae suae. pater quoque utriusque, non etiam avus vel proavus, matri anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate

[1] C. viii. 49. 6.

agitur. frater autem consanguineus tam filii quam filiae excludebat matrem: soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur: sed si fuerat frater et soror consanguinei et mater liberis honorata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex aequis partibus fratri et sorori.

4 Sed nos constitutione[1], quam in codice nostro nomine decorato posuimus, matri subveniendum esse existimavimus, respicientes ad naturam et puerperium et periculum et saepe mortem ex hoc casu matribus illatam. ideoque impium esse credidimus, casum fortuitum in eius admitti detrimentum: si enim ingenua ter vel libertina quater non pepererit, immerito defraudabatur successione suorum liberorum; quid enim peccavit, si non plures sed paucos pepererit? et dedimus ius legitimum plenum matribus sive ingenuis sive libertinis, etsi non ter enixae fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam qui quaeve morte intercepti sunt, ut et sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionem.

5 Sed cum antea constitutiones iura legitima perscrutantes partim matrem adiuvabant, partim eam praegravabant et non in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam partem ei abstrahentes certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis visum est[2], recta et simplici via matrem omnibus legitimis personis anteponi et sine ulla deminutione filiorum suorum successionem accipere, excepta fratris et sororis persona, sive consanguinei sint sive sola cognationis iura habentes, ut quemadmodum eam toto alio ordini legitimo praeposuimus, ita omnes fratres et sorores, sive legitimi sint sive non, ad capiendas hereditates simul vocemus, ita tamen ut, si quidem solae sorores cognatae vel adgnatae

[1] C. viii. 59. 2.

[2] C. vi. 56. 7.

et mater defuncti vel defunctae supersint, dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant, si vero matre superstite et fratre vel fratribus solis vel etiam cum sororibus sive legitima sive sola cognationis iura habentibus intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribuatur eius hereditas. Sed quemad- 6
modum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suae suboli consulere: scituris eis quod, si tutores liberis non petierint vel in locum remoti vel excusati intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberum morientium successione merito repellentur. Licet autem vulgo quaesitus 7
sit filius filiave, potest ad bona eius mater ex Tertulliano senatusconsulto admitti.

TIT. IV.

DE SENATUSCONSULTO ORPHITIANO.

Per contrarium autem ut liberi ad bona matrum intes- Pr.
tatarum admittantur, senatusconsulto Orphitiano effectum est, quod latum est Orphito et Rufo consulibus, divi Marci temporibus. et data est tam filio quam filiae legitima hereditas, etiamsi alieno iuri subiecti sunt: et praeferuntur et consanguineis et adgnatis defunctae matris. Sed cum ex hoc senatusconsulto nepotes ad aviae 1
successionem legitimo iure non vocabantur, postea hoc constitutionibus principalibus[1] emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque et nepotes et neptes vocentur. Sciendum autem est, huiusmodi successiones 2
quae a Tertulliano et Orphitiano deferuntur, capitis deminutione non peremi propter illam regulam qua novae hereditates legitimae capitis deminutione non pereunt, sed

[1] C. vi. 55. 9.

illae solae quae ex lege duodecim tabularum deferuntur.
3 Novissime sciendum est, etiam illos liberos qui vulgo quaesiti sunt ad matris hereditatem ex hoc senatusconsulto admitti.

4 Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem, vel morte vel alia causa impediti fuerint quominus adeant: reliquis, qui adierint, adcrescit illorum portio et, licet ante decesserint qui adierint, ad heredes tamen eorum pertinet. Marc. Inst. D. xxxviii. 16. 9.

TIT. V.

DE SUCCESSIONE COGNATORUM.

Pr. Post suos heredes, eosque quos inter suos heredes praetor et constitutiones vocant, et post legitimos (quo numero sunt adgnati et hi quos in locum adgnatorum tam supra dicta senatusconsulta quam nostra erexit constitutio)
1 proximos cognatos praetor vocat. Qua parte naturalis cognatio spectatur. nam **adgnati capite deminuti** G. iii. § 27.
quique ex his progeniti sunt, ex lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed a praetore **tertio** ordine **vocantur**, exceptis solis tantummodo fratre et sorore emancipatis, non etiam liberis eorum quos lex Anastasiana cum fratribus integri iuris constitutis vocat quidem [§ 28.]
ad legitimam fratris hereditatem sive sororis, non aequis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione, quam facile est ex ipsius constitutionis verbis colligere, aliis vero adgnatis inferioris gradus, licet capitis deminutionem passi non sunt, tamen eos anteponit et procul dubio cognatis.
2 Hos etiam, qui per **feminini** sexus personas ex transverso § 29.
cognatione iunguntur, **tertio gradu** proximitatis nomine [§ 30.]
3 praetor ad successionem **vocat**. **Liberi quoque qui** § 31.

in adoptiva familia sunt ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocantur. Vulgo 4
quaesitos nullum habere adgnatum manifestum est, cum adgnatio a patre, cognatio sit a matre, hi autem nullum patrem habere intelleguntur. eadem ratione nec inter se quidem possunt videri consanguinei esse, quia consanguinitatis ius species est adgnationis: tantum igitur cognati sunt sibi, sicut et matris cognatis. itaque omnibus istis ea parte competit bonorum possessio qua proximitatis nomine cognati vocantur. Hoc loco et illud necessario 5
admonendi sumus, adgnationis quidem iure admitti aliquem ad hereditatem et si decimo gradu sit, sive de lege duodecim tabularum quaeramus, sive de edicto quo praetor legitimis heredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. proximitatis vero nomine his solis praetor promittit bonorum possessionem qui usque ad sextum gradum cognationis sunt, et ex septimo a sobrino sobrinaque nato nataeve.

TIT. VI.

DE GRADIBUS COGNATIONIS.

Hoc loco necessarium est exponere quemadmodum Pr.
gradus cognationis numerentur. qua in re inprimis admonendi sumus, cognationem aliam supra numerari. aliam infra, aliam ex transverso, quae etiam ex latere dicitur. superior cognatio est parentium, inferior liberorum, ex transverso fratrum sororumve, eorumque qui ex his progenerantur, et convenienter patrui, amitae, avunculi, materterae. et superior quidem et inferior cognatio a primo gradu incipit: at ea quae ex transverso numeratur, a secundo.

G. ad Ed. pr. D. xxxviii. 10. 1.

Primo gradu est supra pater, mater, infra filius, 1
filia. Secundo supra avus, avia, infra nepos, neptis, 2

3 ex transverso frater, soror. Tertio supra proavus, pro-
avia. infra pronepos, proneptis, ex transverso fratris
sororisque filius, filia et convenienter patruus, amita,
avunculus, matertera. patruus est patris frater, qui
Graece πάτρως vocatur: avunculus est matris frater, qui
apud Graecos proprie μήτρως appellatur: et promiscue
θεῖος dicitur. amita est patris soror, matertera vero
matris soror: utraque θεία vel apud quosdam τηθὶς ap-
4 pellatur. Quarto gradu supra abavus, abavia, infra ab- G. ad Ed. pr. D. xxxviii. 10. 1.
nepos, abneptis, ex transverso fratris sororisque nepos,
neptis et convenienter patruus magnus, amita magna
(id est avi frater et soror), item avunculus magnus, mater-
tera magna (id est aviae frater et soror), consobrinus,
consobrina (id est qui quaeve ex fratribus aut sororibus
progenerantur). sed quidam recte consobrinos eos pro-
prie putant dici, qui ex duabus sororibus progenerantur,
quasi consororinos: eos vero qui ex duobus fratribus
progenerantur proprie fratres patrueles vocari (si autem
ex duobus fratribus filiae nascantur, sorores patrueles
appellantur): at eos qui ex fratre et sorore propagantur
amitinos proprie dici (amitae tuae filii consobrinum te
5 appellant, tu illos amitinos). Quinto supra atavus, atavia, G. ad Ed. pr. ib.
infra adnepos, adneptis, ex transverso fratris sororisque
pronepos, proneptis et convenienter propatruus, proamita
(id est proavi frater et soror), proavunculus, promatertera
(id est proaviae frater et soror), item fratris patruelis,
sororis patruelis, consobrini et consobrinae, amitini, ami-
tinae filius, filia, propius sobrino, sobrina (hi sunt patrui
magni, amitae magnae, avunculi magni, materterae magnae
6 filius, filia). Sexto gradu sunt supra tritavus, tritavia,
infra trinepos, trineptis, ex transverso fratris sororisque G. ad Ed. pr. D. xxxviii. 10. 3.
abnepos, abneptis et convenienter abpatruus, abamita (id
est abavi frater et soror) abavunculus, abmatertera (id
est abaviae frater et soror), item propatrui, proamitae,

proavunculi, promaterterae filius, filia, item fratris patruelis, sororis patruelis, consobrini, consobrinae, amitini, amitinae nepos, neptis, item sobrini sobrinaeque (id est qui quaeve ex fratribus vel sororibus patruelibus vel consobrinis vel amitinis progenerantur). Hactenus ostendisse 7
sufficiet quemadmodum gradus cognationis numerentur. namque ex his palam est intellegere quemadmodum ulterius quoque gradus numerare debemus: quippe semper generata quaeque persona gradum adiciat, ut longe facilius sit respondere quoto quisque gradu sit quam propria cognationis appellatione quemquam denotare. Adgna- 8
tionis quoque gradus eodem modo numerantur. Sed cum 9
magis veritas oculata fide quam per aures animis hominum infigitur, ideo necessarium duximus, post narrationem graduum etiam eos praesenti libro inscribi, quatenus possint et auribus et inspectione adulescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci[1].

Illud certum est, ad serviles cognationes illam partem 10
edicti qua proximitatis nomine bonorum possessio promittitur non pertinere: nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur. sed nostra constitutione[2], quam pro iure patronatus fecimus (quod ius usque ad nostra tempora satis obscurum atque nube plenum et undique confusum fuerat) et hoc, humanitate suggerente, concessimus, ut si quis in servili consortio constitutus liberum vel liberos habuerit, sive ex libera sive servilis condicionis muliere, vel contra serva mulier ex libero vel servo habu-

Omisso in multis MSS. stemmate cognationum, vacuum spatium extabat h.l., quod errori Librariorum ansam dedisse videtur, quorum multi inde a verbis Illud certum est, *novum titulum* (Tit. vii de servili cognatione) *scribere coeperunt.* (*Gneist.*)

[2] Cf. C. vi. 4. 4.

erit liberos cuiuscumque sexus, et ad libertatem his pervenientibus, et hi qui ex servili ventre nati sunt libertatem meruerunt, vel, dum mulieres liberae erant, ipsi in servitute eas habuerunt et postea ad libertatem pervenerunt, ut hi omnes ad successionem vel patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte sopito: hos enim liberos non solum in suorum parentium successionem, sed etiam alterum in alterius mutuam successionem vocavimus, ex illa lege specialiter eos vocantes. sive soli inveniantur qui in servitute nati et postea manumissi sunt, sive una cum aliis qui post libertatem parentium concepti sunt, sive ex eadem matre vel eodem patre sive ex aliis nuptiis, ad similitudinem eorum qui ex iustis nuptiis procreati sunt.

11 Repetitis itaque omnibus quae iam tradidimus, apparet, non semper eos qui parem gradum cognationis optinent pariter vocari, eoque amplius nec eum quidem qui proximior sit cognatus semper potiorem esse. cum enim prima causa sit suorum heredum quosque inter suos heredes iam enumeravimus, apparet, pronepotem vel abnepotem defuncti potiorem esse quam fratrem aut patrem matremque defuncti, cum alioquin pater quidem et mater, ut supra quoque tradidimus, primum gradum cognationis optineant, frater vero secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognatus et abnepos quarto: nec interest in potestate morientis fuerit an non fuerit, quod vel emancipatus vel ex emancipato aut ex feminino sexu propagatus est.

12 Amotis quoque suis heredibus quosque inter suos heredes vocari diximus, adgnatus, qui integrum ius adgnationis habet, etiamsi longissimo gradu sit, plerumque potior habetur quam proximior cognatus: nam patrui nepos vel pronepos avunculo vel materterae praefertur. totiens igitur dicimus aut potiorem haberi eum qui proximiorem gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos qui cognati sint, quotiens neque suorum heredum iure

quique inter suos heredes sunt, neque adgnationis iure aliquis praeferri debeat secundum ea quae tradidimus, exceptis fratre et sorore emancipatis, qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur, qui et si capite deminuti sunt, tamen praeferuntur ceteris ulterioris gradus adgnatis.

TIT. VII.

DE SUCCESSIONE LIBERTORUM.

G. iii. § 39. Nunc de libertorum bonis videamus. olim ita- Pr.
§ 40. que licebat liberto patronum suum impune testamento praeterire: nam ita demum lex duodecim tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus, nullo suo herede relicto. itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquisset, nihil in bonis eius patrono ius erat. et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur querela: si vero adoptivus filius esset, aperte iniquum erat nihil iuris patrono
§ 41. superesse. Qua de causa postea praetoris edicto 1
haec iuris iniquitas emendata est. sive enim faciebat testamentum libertus, iubebatur ita testari ut patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret: et si aut nihil aut minus partis dimidiae reliquerat, dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiae bonorum possessio. si vero intestatus moriebatur, suo herede relicto filio adoptivo, dabatur aeque patrono contra hunc suum heredem partis dimidiae bonorum possessio. prodesse autem liberto solebant ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati et in adoptionem dati, si modo ex aliqua parte heredes scripti erant aut

praeteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto petierant: nam exheredati nullo modo re-
2 pellebant patronum. Postea lege Papia adaucta sunt iura patronorum qui locupletiores libertos habebant. cautum est enim ut ex bonis eius qui sestertiorum centum milium patrimonium reliquerit et pauciores quam tres liberos habebat, sive is testamento facto, sive intestato mortuus erat, virilis pars patrono deberetur. itaque cum unum filium filiamve heredem reliquerit libertus, perinde pars dimidia patrono debebatur ac si is sine ullo filio filiave decessisset: cum duos duasve heredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: si tres reliquerat, repellebatur patronus. G. iii. § 42.

3 Sed nostra constitutio[1], quam pro omnium notione Graeca lingua, compendioso tractatu habito, composuimus, ita huiusmodi causas definivit, ut si quidem libertus vel liberta minores centenariis sint, id est minus centum aureis habeant substantiam (sic enim legis Papiae summam interpretati sumus, ut pro mille sestertiis unus aureus computetur), nullum locum habeat patronus in eorum successionem, si tamen testamentum fecerint. sin autem intestati decesserint, nullo liberorum relicto, tunc patronatus ius, quod erat ex lege duodecim tabularum, integrum reservavit. cum vero maiores centenariis sint, si heredes vel bonorum possessores liberos habeant sive unum sive plures cuiuscumque sexus vel gradus, ad eos successionem parentum deduximus, omnibus patronis una cum sua progenie semotis. sin autem sine liberis decesserint, si quidem intestati, ad omnem hereditatem patronos patronasque vocavimus: si vero testamentum quidem fecerint, patronos autem vel patronas praeterierint, cum nullos liberos haberent vel [§§ 43-81.]

[1] Cf. C. vi. 4. 4.

habentes eos exheredaverint, vel mater sive avus maternus eos praeterierit, ita ut non possint argui inofficiosa eorum testamenta, tunc ex nostra constitutione per bonorum possessionem contra tabulas non dimidiam, ut ante, sed tertiam partem bonorum liberti consequantur; vel quod deest eis ex constitutione nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus vel liberta eis reliquerint, ita sine onere ut nec liberis liberti libertaeve ex ea parte legata vel fideicommissa praestentur, sed ad coheredes hoc onus redundaret; multis aliis casibus a nobis in praefata constitutione congregatis, quos necessarios esse ad huiusmodi iuris dispositionem perspeximus, ut tam patroni patronaeque quam liberi eorum nec non qui ex transverso latere veniunt usque ad quintum gradum ad successionem libertorum vocentur, sicut ex ea constitutione intellegendum est: ut si eiusdem patroni vel patronae vel duorum duarum pluriumve sint liberi, qui proximior est ad liberti seu libertae vocetur successionem, et in capita non in stirpes dividatur successio, eodem modo et in his qui ex transverso latere veniunt servando. paene enim consonantia iura ingenuitatis et libertinitatis in successionibus fecimus.

Sed haec de his libertinis hodie dicenda sunt qui 4
in civitatem Romanam pervenerunt, cum nec sunt alii liberti, simul et dediticiis et Latinis sublatis, cum Latinorum legitimae successiones nullae penitus erant, qui licet ut liberi vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, et quasi servorum ita bona eorum iure quodammodo peculii ex lege Iunia manumissores detinebant. postea vero senatusconsulto Largiano cautum fuerat ut liberi manumissoris, non nominatim exheredati facti, extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum praeponerentur. quibus supervenit etiam divi Traiani edictum, quod eundem hominem, si invito vel ignorante patrono ad

civitatem venire ex beneficio principis festinavit, faciebat vivum quidem civem Romanum, Latinum autem morientem. sed nostra constitutione[1] propter huiusmodi condicionum vices et alias difficultates cum ipsis Latinis etiam legem Iuniam et senatusconsultum Largianum et edictum divi Traiani in perpetuum deleri censuimus, ut omnes liberti civitate Romana fruantur, et mirabili modo quibusdam adiectionibus ipsas vias quae in Latinitatem ducebant ad civitatem Romanam capiendam transposuimus.

TIT. VIII.

DE ADSIGNATIONE LIBERTORUM.

Pr. In summa, quod ad bona libertorum, admonendi sumus, senatum censuisse ut, quamvis ad omnes patroni liberos qui eiusdem gradus sint aequaliter bona libertorum pertineant, tamen liceret parenti uni ex liberis adsignare libertum, ut post mortem eius solus is patronus habeatur qui adsignatus est, et ceteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona, nulla adsignatione interveniente, pariter admitterentur, nihil iuris in his bonis habeant. sed ita demum pristinum ius recipiunt, si is cui adsignatus est decesserit
1 nullis liberis relictis. Nec tantum libertum, sed etiam libertam, et non tantum filio nepotive, sed etiam filiae
2 neptive adsignare permittitur. Datur autem haec adsignandi facultas ei qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis quos in potestate habet adsignare ei libertum libertamve liceat. unde quaerebatur, si eum cui adsignaverit, postea emancipaverit, num evanescat adsignatio? sed placuit, evanescere, quod et Iuliano et aliis
3 plerisque visum est. Nec interest, testamento quis adsignet an sine testamento: sed etiam quibuscumque verbis

[1] C. vii. 6.

hoc patronis permittitur facere, ex ipso senatusconsulto quod Claudianis temporibus factum est Suillo Rufo et Ostorio Scapula consulibus[1].

TIT. IX.

DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

Ius bonorum possessionis introductum est a praetore Pr. emendandi veteris iuris gratia. nec solum in intestatorum hereditatibus vetus ius eo modo praetor emendavit, sicut supra dictum est[2], sed in eorum quoque qui testamento facto decesserint. nam si alienus postumus heres fuerit institutus, quamvis hereditatem iure civili adire non poterat, cum institutio non valebat, honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum a praetore adiuvabatur: sed hic e nostra constitutione[3] hodie recte heres instituitur, quasi et iure civili non incognitus.

G. iii. § 34. **Aliquando tamen neque emendandi neque impugnandi veteris iuris, sed magis confirmandi gratia pollicetur bonorum possessionem. nam illis quoque qui recte facto testamento heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem: item ab intestato suos heredes et adgnatos ad bonorum possessionem vocat:** sed et remota quoque bonorum **possessione, ad eos hereditas pertinet iure civili.** 1

§ 32. **Quos autem praetor** solus vocat **ad hereditatem, heredes quidem ipso iure non fiunt (nam praetor heredem facere non potest: per legem enim tantum vel similem iuris constitutionem heredes fiunt, veluti per senatusconsultum et constitutiones principales:** sed cum eis **praetor dat bonorum possessionem, loco heredum constituuntur** et vocantur 2

[1] D. xxxviii. 3. 1. [2] e.g. III. 1. 9. [3] Cf. C. vi. 48.

bonorum possessores. **adhuc autem et alios com- plures gradus praetor fecit in bonorum possession- ibus dandis, dum id agebat, ne quis sine successore moriatur**: nam angustissimis finibus constitutum per legem duodecim tabularum ius percipiendarum heredita- tum praetor ex bono et aequo dilatavit. G. iii. § 33. [§§ 35-38.]

3 Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem hae. prima quae praeteritis liberis datur vocaturque contra tabulas. secunda quam omnibus iure scriptis heredibus praetor pollicetur, ideoque vocatur secundum tabulas.

Et cum de testamentis prius locutus est, ad intestatos transitum fecit. et primo loco suis heredibus, et his qui ex edicto praetoris suis connumerantur, dat bonorum possessionem quae vocatur unde liberi. secundo legitimis heredibus: tertio decem personis quas extraneo manumissori praeferebat (sunt autem decem personae hae: pater, mater, avus, avia, tam paterni quam materni, item filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio quam ex filia, frater, soror, sive consanguinei sive uterini): quarto cognatis proximis: quinto tanquam ex familia: sexto patrono et patronae liberisque eorum et parentibus: septimo viro et uxori: octavo cognatis manumissoris.

4 Sed eas quidem praetoria induxit iurisdictio. nobis
tamen nihil incuriosum praetermissum est, sed nostris
constitutionibus omnia corrigentes, contra tabulas qui-
dem et secundum tabulas bonorum possessiones admis-
imus utpote necessarias constitutas, nec non ab intestato
5 unde liberi et unde legitimi bonorum possessiones. Quae
autem in praetoris edicto quinto loco posita fuerat, id est unde decem personae, eam pio proposito et compendioso sermone supervacuam ostendimus: cum enim praefata bonorum possessio decem personas praeponebat extraneo manumissori, nostra constitutio[1], quam de emancipatione

[1] C. viii. 49. 6.

liberorum fecimus, omnibus parentibus eisdemque manumissoribus contracta fiducia manumissionem facere dedit, ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privilegium et supervacua fiat praedicta bonorum possessio. sublata igitur praefata quinta bonorum possessione, in gradum eius sextam antea bonorum possessionem reduximus et quintam fecimus, quam praetor proximis cognatis pollicetur. Cumque antea septimo loco fuerat bonorum pos- 6
sessio tanquam ex familia et octavo unde liberi patroni patronaeque et parentes eorum, utramque per constitutionem nostram[1], quam de iure patronatus fecimus, penitus vacuavimus: cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum libertinorum successiones posuimus, quas usque ad quintum tantummodo gradum coartavimus, ut sit aliqua inter ingenuos et libertos differentia, sufficiunt eis tam contra tabulas bonorum possessio quam unde legitimi et unde cognati, ex quibus possint sua iura vindicare, omni scrupulositate et inextricabili errore duarum istarum bonorum possessionum resoluta. Aliam vero 7
bonorum possessionem, quae unde vir et uxor appellatur et nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, et in suo vigore servavimus et altiore loco, id est sexto, eam posuimus, decima veteri bonorum possessione, quae erat unde cognati manumissoris, propter causas enarratas merito sublata: ut sex tantummodo bonorum possessiones ordinariae permaneant suo vigore pollentes. Septima eas secuta, quam optima ratione praetores intro- 8
duxerunt. novissime enim promittitur edicto his etiam bonorum possessio quibus ut detur lege vel senatusconsulto vel constitutione comprehensum est, quam neque bonorum possessionibus quae ab intestato veniunt, neque eis quae ex testamento sunt, praetor stabili iure connum-

[1] Cf. C. vi. 4. 4.

eravit, sed quasi ultimum et extraordinarium auxilium, prout res exigit, accommodavit scilicet his qui ex legibus, senatusconsultis, constitutionibus principum ex novo iure vel ex testamento vel ab intestato veniunt.

9 Cum igitur plures species successionum praetor introduxisset easque per ordinem disposuisset et in unaquaque specie successionis saepe plures extent dispari gradu personae: ne actiones creditorum differrentur, sed haberent quos convenirent, et ne facile in possessionem bonorum defuncti mitterentur et eo modo sibi consulerent, ideo petendae bonorum possessioni certum tempus praefinivit. liberis itaque et parentibus tam naturalibus quam adoptivis in petenda bonorum possessione anni spatium, ceteris centum
10 dierum dedit. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit, eiusdem gradus personis adcrescit: vel si nemo ex eo sit, deinceps ceteris proinde bonorum possessionem ex successorio edicto pollicetur ac si is qui praecedebat ex eo numero non esset. si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem repudiaverit, non quousque tempus bonorum possessioni praefinitum excesserit, expectatur, sed statim ceteri ex eodem edicto
11 admittuntur. In petenda autem bonorum possessione
12 dies utiles singuli considerantur. Sed bene anteriores principes et huic causae providerunt, ne quis pro petendo bonorum possessiones curet, sed, quocumque modo si admittentis eam indicium, intra statuta tamen tempora, ostenderit, plenum habeat earum beneficium[1].

TIT. X.

DE ADQUISITIONE PER ADROGATIONEM.

Pr. Est et **alterius generis** per universitatem **succes-** G. iii. § 82.
sio, quae neque lege duodecim tabularum neque

[1] C. vi. 9.

praetoris edicto, sed eo iure quod consensu recep-
G. iii. § 83. tum est, introducta est. Ecce enim cum paterfamilias 1
sese in adrogationem dat, omnes res eius corporales et incorporales quaeque ei debitae sunt, adrogatori ante quidem pleno iure adquirebantur, exceptis his quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt operarum obligationes et ius adgnationis. usus etenim et ususfructus, licet his antea connumerabantur, attamen capitis deminutione minima eos tolli nostra prohibuit constitutio[1]. Nunc autem nos eandem adquisitionem 2
quae per adrogationem fiebat coartavimus[2] ad similitudinem naturalium parentum: nihil etenim aliud nisi tantummodo ususfructus tam naturalibus patribus quam adoptivis per filiosfamilias adquiritur in his rebus quae extrinsecus filiis obveniunt, dominio eis integro servato: mortuo autem filio adrogato in adoptiva familia etiam dominium eius ad adrogatorem transit, nisi supersint aliae personae quae ex nostra constitutione[3] patrem in his
§ 84. quae adquiri non possunt antecedunt. Sed ex diverso 3
pro eo quod is debuit qui se in adoptionem dedit, ipso quidem iure adrogator non tenetur, sed nomine filii convenietur et, si noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per competentes nostros magistratus bona
[§§ 85-87.] quae eius cum usufructu futura fuissent, si se alieno iuri non subiecisset, possidere et legitimo modo ea disponere.

TIT. XI.

DE EO CUI LIBERTATIS CAUSA BONA ADDICUNTUR.

Accessit novus casus successionis ex constitutione divi Pr.
Marci. nam si hi qui libertatem acceperunt a domino in

[1] C. iii. 33. 16. [2] C. vi. 61. 6. [3] C. vi. 59. 11.

testamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi addici libertatium conservandarum causa, audiuntur. et ita rescripto divi Marci ad Popilium Rufum continetur.
1 Verba rescripti ita se habent: "Si Virginio Valenti, qui "testamento suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine "successore ab intestato existente, in ea causa bona esse "coeperunt ut veniri debeant: is cuius de ea re notio "est aditus rationem desiderii tui habebit, ut libertatium "tam earum quae directo, quam earum quae per speciem "fideicommissi relictae sunt, tuendarum gratia addicantur "tibi, si idonee creditoribus caveris de solido quod cuique "debetur solvendo. et hi quidem quibus directa libertas "data est perinde liberi erunt ac si hereditas adita esset: "hi autem quos heres rogatus est manumittere a te liber-"tatem consequantur: nisi si non alia condicione velis "bona tibi addici quam ut etiam qui directo libertatem "acceperunt tui liberti fiant; nam huic etiam voluntati "tuae, si ii de quorum statu agitur consentiant, auctori-"tatem nostram accommodamus. et ne huius rescrip-"tionis nostrae emolumentum alia ratione irritum fiat, si "fiscus bona agnoscere voluerit, et hi qui rebus nostris "attendunt scient, commodo pecuniario praeferendam "libertatis causam, et ita bona cogenda ut libertas his "salva sit qui eam adipisci potuerunt si hereditas ex
2 "testamento adita esset." Hoc rescripto subventum est et libertatibus et defunctis, ne bona eorum a creditoribus possideantur et veneant. certe si fuerint ex hac causa bona addicta, cessat bonorum venditio; extitit enim defuncti defensor, et quidem idoneus, qui de solido creditori-
3 bus cavet. Inprimis hoc rescriptum totiens locum habet, quotiens testamento libertates datae sunt. quid ergo, si quis intestatus decedens codicillis libertates dederit neque adita sit ab intestato hereditas? favor constitutionis debet locum habere. certe si testatus decedat et codicillis

Ulp. ad Ed. D. xl. 5. 2.

dederit libertatem, competere eam nemini dubium est. Tunc constitutioni locum esse verba ostendunt, cum 4
Ulp. ad Ed. D. xl. 5. 2. nemo successor ab intestato existat. ergo quamdiu incertum sit, utrum existat an non, cessabit constitutio: si certum esse coeperit neminem extare, tunc erit constitutioni locus. Si is qui in integrum restitui potest 5
abstinuit se ab hereditate, an, quamvis potest in integrum restitui, potest admitti constitutio? et debet addictio bonorum fieri. quid ergo, si post addictionem libertatum conservandarum causa factam in integrum sit restitutus? utique non erit dicendum revocari libertates quae semel competierunt. Haec constitutio libertatum tuendarum 6
causa introducta est: ergo si libertates nullae sint datae, cessat constitutio. quid ergo, si vivus dedit libertates vel mortis causa et, ne de hoc quaeratur, utrum in fraudem creditorum an non factum sit, idcirco velint addici sibi bona, an audiendi sunt? et magis est, ut audiri debeant, etsi deficiant verba constitutionis. Sed cum multas divi- 7
siones eiusmodi constitutioni deesse perspeximus, lata est a nobis plenissima constitutio[1], in quam multae species collatae sunt, quibus ius huiusmodi successionis plenissimum est effectum, quas ex ipsa lectione constitutionis potest quis cognoscere.

TIT. XII.

DE SUCCESSIONIBUS SUBLATIS, QUAE FIEBANT PER BONORUM VENDITIONEM ET EX SENATUSCONSULTO CLAUDIANO.

Erant ante praedictam successionem olim et aliae per Pr.
universitatem successiones. qualis fuerat bonorum emptio quae de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta, et tunc locum habebat quando iudicia

[1] C. vii. 2. 15.

ordinaria in usu fuerunt: sed cum extraordinariis iudiciis posteritas usa est, ideo cum ipsis ordinariis iudiciis etiam bonorum venditiones exspiraverunt et tantummodo creditoribus datur officio iudicis bona possidere et, prout eis utile visum fuerit, ea disponere, quod ex latioribus digestorum libris perfectius apparebit[1].

1 Erat et ex senatusconsulto Claudiano miserabilis per universitatem adquisitio, cum libera mulier servili amore bacchata ipsam libertatem per senatusconsultum amittebat et cum libertate substantiam: quod indignum nostris temporibus esse existimantes, et a nostra civitate deleri[2] et non inseri nostris digestis concessimus.

TIT. XIII.

DE OBLIGATIONIBUS.

Pr. **Nunc transeamus ad obligationes.** obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei, secundum nostrae civitatis iura. G. iii. § 88.

1 Omnium autem obligationum **summa divisio** in duo genera **deducitur**: namque aut civiles sunt aut praetoriae. civiles sunt, quae aut legibus constitutae aut certe iure civili comprobatae sunt. praetoriae sunt, quas praetor ex sua iurisdictione constituit, quae etiam honorariae vocantur.

2 Sequens divisio in quattuor species deducitur: aut enim **ex contractu** sunt[3] aut quasi ex contractu[4] aut **ex** maleficio[5] aut quasi ex maleficio[6]. **prius** est, ut **de his quae ex contractu** sunt dispiciamus. **harum** aeque quattuor species **sunt: aut enim re**[7] **contrahuntur aut verbis**[8] **aut litteris**[9] **aut consensu**[10]. de quibus singulis dispiciamus.

[1] D. xlii. 4 & 5. [2] C. vii. 24. [3] *Infra*, tt. 14–26. [4] t. 27. [5] IV, tt. 1–4. [6] IV, t. 5. [7] III, t. 14. [8] III, tt. 15–20. [9] III, t. 21. [10] III, tt. 22–26.

TIT. XIV.

QUIBUS MODIS RE CONTRAHITUR OBLIGATIO.

G. iii. § 90. Re contrahitur obligatio veluti mutui datione. Pr.
mutui autem obligatio in his rebus consistit quae
G. Cottid. pondere, numero mensurave constant, veluti vino,
D. xliv. 7. 1. oleo, frumento, pecunia numerata, aere, argento, auro,
quas res aut numerando aut metiendo aut adpendendo in hoc damus ut accipientium fiant, et quandoque nobis non eaedem res, sed aliae eiusdem
—— naturae et qualitatis reddantur. unde etiam mutuum appellatum sit, quia ita a me tibi datur, ut ex meo tuum fiat. ex eo contractu nascitur actio quae vocatur
§ 91. condictio. Is quoque, qui non debitum accepit ab 1
eo qui per errorem solvit re obligatur: daturque agenti contra eum propter repetitionem condicticia actio; nam proinde ei condici potest SI PARET EUM DARE OPORTERE ac si mutuum accepisset. unde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate non debitum per errorem datum est, non tenetur indebiti condictione, non magis quam mutui datione. sed haec species obligationis non videtur ex contractu consistere, cum is qui solvendi animo dat magis distrahere voluit negotium quam contrahere.

Item is cui res aliqua utenda datur, id est commodatur, 2
re obligatur et tenetur commodati actione. sed is ab eo qui mutuum accepit longe distat: namque non ita res datur
G. Cottid. ut eius fiat, et ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. et
D. xliv. 7. 1. is quidem qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu quod accepit amiserit, veluti incendio, ruina, naufragio aut latronum hostiumve incursu, nihilo minus obligatus permanet. at is qui utendum accepit sane quidem exactam diligentiam custodiendae rei praestare iubetur, nec sufficit

ei tantam diligentiam adhibuisse quantam suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterit eam rem custodire: sed propter maiorem vim maioresve casus non tenetur, si modo non huius culpa is casus intervenerit: alioquin si id quod tibi commodatum est peregre ferre tecum malueris, et vel incursu hostium praedonumve vel naufragio amiseris, dubium non est quin de restituenda ea re tenearis. commodata autem res tunc proprie intellegitur, si nulla mercede accepta vel constituta res tibi utenda data est. alioquin mercede interveniente locatus tibi usus rei videtur: gratuitum enim debet esse commodatum. ——

3 Praeterea et is apud quem res aliqua deponitur re obligatur, et actione depositi, qua et ipse de ea re quam accepit restituenda tenetur. sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit, culpae autem nomine, id est desidiae atque neglegentiae, non tenetur: itaque securus est qui parum diligenter custoditam rem furto amisit, quia, qui neglegenti amico rem custodiendam tradidit, suae facilitati id imputare debet. G. Cottid. D. xliv. 7. 1.

4 Creditor quoque qui pignus accepit re obligatur, qui et ipse de ea ipsa re quam accepit restituenda tenetur actione pigneraticia. sed quia pignus utriusque gratia datur, et debitoris, quo magis ei pecunia crederetur, et creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum, placuit sufficere, quod ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhiberet: quam si praestiterit et aliquo fortuito casu rem amiserit, securum esse nec impediri creditum petere. G. Cottid. *ib.* ——

TIT. XV.

DE VERBORUM OBLIGATIONE.

Pr. **Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et responsione**, cum quid dari fierive nobis stipulamur. ex qua duae proficiscuntur actiones, tam condictio, si G. iii. § 92. G. Cottid. D. xliv. 7. 1. ——

certa sit stipulatio, quam ex stipulatu, si incerta. quae hoc nomine inde utitur, quia stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte a stipite descendens.

In hac re olim talia verba tradita fuerunt: SPONDES? 1
SPONDEO, PROMITTIS? PROMITTO, FIDEPROMITTIS? FIDEPROMITTO, FIDEIUBES? FIDEIUBEO, DABIS? DABO, FACIES? FACIAM. utrum autem Latina an Graeca vel
[§§ 93-96.] qua alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest, scilicet si uterque stipulantium intellectum huius linguae habeat: nec necesse est eadem lingua utrumque uti, sed sufficit congruenter ad interrogatum respondere: quin etiam duo Graeci Latina lingua obligationem contrahere possunt. sed haec sollemnia verba olim quidem in usu fuerunt: postea autem Leoniana constitutio[1] lata est, quae, sollemnitate verborum sublata, sensum et consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, licet quibuscumque verbis expressus est.

Omnis stipulatio aut pure aut in diem aut sub condi- 2
cione fit. pure veluti QUINQUE AUREOS DARE SPONDES? idque confestim peti potest. in diem, cum adiecto die, quo pecunia solvatur, stipulatio fit: veluti DECEM AUREOS PRIMIS KALENDIS MARTIIS DARE SPONDES? id autem quod in diem stipulamur statim quidem debetur, sed peti prius quam dies veniat non potest: ac ne eo quidem ipso die in quem stipulatio facta est peti potest, quia totus ille dies arbitrio solventis tribui debet. neque enim certum est eo die in quem promissum est datum non esse, priusquam is praetereat. At si ita stipuleris DECEM AUREOS 3
ANNUOS, QUOAD VIVAM, DARE SPONDES?, et pure facta obligatio intellegitur et perpetuatur, quia ad tempus deberi non potest. sed heres petendo pacti exceptione submovebitur. Sub condicione stipulatio fit, cum in aliquem 4

[1] C. viii. 38. 10.

casum differtur obligatio, ut. si aliquid factum fuerit aut non fuerit, stipulatio committatur, veluti SI TITIUS CONSUL FACTUS FUERIT, QUINQUE AUREOS DARE SPONDES? si quis ita stipuletur SI IN CAPITOLIUM NON ASCENDERO, DARE SPONDES? perinde erit ac si stipulatus esset, cum morietur dari sibi. ex condicionali stipulatione tantum spes est debitum iri, eamque ipsam spem transmittimus, si, priusquam condicio

5 existat, mors nobis contigerit. Loca etiam inseri stipulationi solent, veluti CARTHAGINE DARE SPONDES? quae stipulatio licet pure fieri videatur, tamen re ipsa habet tempus iniectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagine dandam. et ideo si quis ita Romae stipuletur HODIE CARTHAGINE DARE SPONDES? inutilis erit stipulatio,

6 cum impossibilis sit repromissio. Condiciones quae ad praeteritum vel ad praesens tempus referuntur aut statim infirmant obligationem aut omnino non differunt: veluti SI TITIUS CONSUL FUIT vel SI MAEVIUS VIVIT, DARE SPONDES? nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio: sin autem ita se habent, statim valent. quae enim per rerum naturam certa sunt non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint. Mod. Reg. D. xlv. 1. 100.

7 Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta: ut si stipulemur fieri aliquid vel non fieri. et in huiusmodi stipulationibus optimum erit poenam subiicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit ac necesse sit actori probare, quid eius intersit. itaque si quis ut fiat aliquid, stipuletur, ita adici poena debet: SI ITA FACTUM NON ERIT, TUM POENAE NOMINE DECEM AUREOS DARE SPONDES? sed si quaedam fieri, quaedam non fieri una eademque conceptione stipuletur, clausula erit huiusmodi adicienda: SI ADVERSUS EA FACTUM ERIT, SIVE QUID ITA FACTUM NON ERIT, TUNC POENAE NOMINE DECEM AUREOS DARE SPONDES?

TIT. XVI.

DE DUOBUS REIS STIPULANDI ET PROMITTENDI.

Et stipulandi et promittendi duo pluresve rei fieri possunt. stipulandi ita si post omnium interrogationem promissor respondeat SPONDEO. ut puta cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat UTRIQUE VESTRUM DARE SPONDEO: nam si prius Titio spoponderit, deinde alio interrogante spondeat, alia atque alia erit obligatio nec creduntur duo rei stipulandi esse. duo pluresve rei promittendi ita fiunt[1], MAEVI, QUINQUE AUREOS DARE SPONDES? SEI, EOSDEM QUINQUE AUREOS DARE SPONDES? respondeant singuli separatim SPONDEO. Pr.

Ex huiusmodi obligationibus et stipulantibus solidum singulis debetur et promittentes singuli in solidum tenentur. in utraque tamen obligatione una res vertitur: et vel alter debitum accipiendo vel alter solvendo omnium perimit obligationem et omnes liberat. 1

Flor. Inst. D. xlv. 3. 7. Ex duobus reis promittendi alius pure, alius in diem vel sub condicione obligari potest: nec impedimento erit dies aut condicio, quo minus ab eo qui pure obligatus est petatur. 2

TIT. XVII.

DE STIPULATIONE SERVORUM.

Servus ex persona domini ius stipulandi habet. sed hereditas in plerisque personae defuncti vicem sustinet: ideoque quod servus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur adquirit hereditati, ac per hoc etiam heredi postea facto adquiritur. Pr.

Flor. Inst. D. xlv. 3. 15. Sive autem domino sive sibi sive conservo suo sive impersonaliter servus stipuletur, 1

[1] *Huschke ex coni.:* veluti si post Titii interrogationem.

domino adquirit. idem iuris est et in liberis qui in potestate patris sunt, ex quibus causis adquirere possunt.
2 Sed cum factum in stipulatione continebitur, omnimodo persona stipulantis continetur, veluti si servus stipuletur, ut sibi ire agere liceat: ipse enim tantum prohiberi non
3 debet, non etiam dominus eius. Servus communis stipulando unicuique dominorum pro portione dominii adquirit, nisi si unius eorum iussu aut nominatim cui eorum stipulatus est: tunc enim soli ei adquiritur. quod servus communis stipulatur, si alteri ex dominis adquiri non potest, solidum alteri adquiritur, veluti si res quam dari stipulatus est unius domini sit.

TIT. XVIII.

DE DIVISIONE STIPULATIONUM.

Pr. Stipulationum aliae iudiciales sunt, aliae praetoriae, aliae conventionales, aliae communes tam praetoriae quam Pomp. ad S. D. xlv. 1 5.
1 iudiciales. Iudiciales sunt dumtaxat quae a mero iudicis officio proficiscuntur: veluti de dolo cautio vel de perse-
2 quendo servo qui in fuga est, restituendove pretio. Praetoriae, quae a mero praetoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti vel legatorum. praetorias autem stipulationes sic exaudiri oportet ut in his contineantur etiam
3 aediliciae: nam et hae ab iurisdictione veniunt. Conventionales sunt quae ex conventione utriusque partis concipiuntur, hoc est neque iussu iudicis neque iussu praetoris, sed ex conventione contrahentium. quarum totidem genera sunt, quot (paene dixerim) rerum contra-
4 hendarum. Communes sunt stipulationes veluti rem salvam fore pupilli: nam et praetor iubet rem salvam fore pupillo caveri, et interdum iudex, si aliter expediri haec res non potest: vel de rato stipulatio.

TIT. XIX.

DE INUTILIBUS STIPULATIONIBUS.

Omnis res quae dominio nostro subicitur in stipulationem deduci potest, sive illa mobilis sive soli sit. Pr. At 1
G. iii. § 97. si quis rem quae in rerum natura non est aut esse non potest dari stipulatus fuerit, veluti Stichum, qui mortuus sit, quem vivere credebat, aut hippocentaurum, qui esse non possit, inutilis erit stipulatio. Idem iuris est, si rem sacram aut religiosam, quam 2 humani iuris esse credebat, vel publicam, quae usibus populi perpetuo exposita sit, ut forum vel theatrum, vel liberum hominem, quem servum esse credebat,
§ 99. vel rem cuius commercium non habuit, vel rem suam, dari quis stipuletur. nec in pendenti erit stipulatio ob id quod publica res in privatum deduci et ex libero servus fieri potest et commercium adipisci stipulator potest et res stipulatoris esse desinere potest: sed protinus inutilis est. item contra, licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit, si postea in earum qua causa de quibus supra dictum est sine facto promissoris devenerit, extinguitur stipulatio. ac ne statim ab initio talis stipulatio
[§ 101.] valebit LUCIUM TITIUM, CUM SERVUS ERIT, DARE SPONDES? et similia, quia natura sui dominio nostro exempta in obligationem deduci nullo modo possunt.

Si quis alium daturum facturumve quid spoponderit, 3 non obligabitur, veluti si spondeat Titium quinque aureos daturum. quodsi effecturum se ut Titius daret spoponderit, obligatur.

§ 103. Si quis alii quam cuius iuri subiectus sit stipuletur, 4 nihil agit. plane solutio etiam in extranei personam conferri potest (veluti si quis ita stipuletur MIHI AUT SEIO DARE SPONDES?), ut obligatio quidem stipulatori adquiratur, solvi tamen Seio etiam invito eo recte possit, ut liberatio

ipso iure contingat, sed ille adversus Seium habeat mandati actionem. quodsi quis sibi et alii, cuius iuri subiectus non sit, decem dari aureos stipulatus est, valebit quidem stipulatio : sed utrum totum debetur quod in stipulationem deductum est, an vero pars dimidia, dubitatum est: sed placet, non plus quam partem dimidiam ei adquiri. ei, qui tuo iuri subiectus est, si stipulatus sis, tibi adquiris, quia vox tua tamquam filii sit, sicuti filii vox tamquam tua intellegitur in his rebus quae tibi adquiri possunt.

5 Praeterea inutilis est stipulatio, si quis ad ea quae G. iii. § 102.
interrogatus erit non respondeat, veluti si decem aureos a te dari stipuletur, tu quinque promittas, vel contra : aut si ille pure stipuletur, tu sub condicione promittas, vel contra, si modo scilicet id exprimas, id est si cui sub condicione vel in diem stipulanti tu respondeas : PRAESENTI DIE SPONDEO. nam si hoc solum respondeas PROMITTO, breviter videris in eandem diem aut condicionem spopondisse : nec enim necesse est in respondendo eadem omnia repeti quae stipulator expresserit.

6 Item inutilis est stipulatio, si ab eo stipuleris § 104.
qui iuri tuo subiectus est, vel si is a te stipuletur. sed servus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne alii quidem ulli : filii vero familias aliis obligari possunt.

7 Mutum neque stipulari neque promittere posse § 105.
palam est. quod et in surdo receptum est : quia et is qui stipulatur verba promittentis, et is qui promittit verba stipulantis audire debet. unde ap- G. Cottid. D. xliv. 7. 1.
paret, non de eo nos loqui qui tardius exaudit, sed
8 de eo qui omnino non exaudit Furiosus nullum § 106.
negotium gerere potest, quia non intellegit quid
9 agit. Pupillus omne negotium recte gerit : ut ta- § 107.
men, sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor, veluti si ipse obligetur : nam alium [§ 108.]

sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest.

G. iii. § 109. Sed quod diximus de pupillis, utique de his verum 10
est qui iam aliquem intellectum habent; nam infans et qui infantiae proximus est, non multum a furioso distant, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum habent: sed in proximis infantiae propter utilitatem eorum benignior iuris interpretatio facta est, ut idem iuris habeant quod pubertati
[§§ 110-114.] proximi. sed qui in parentis potestate est impubes nec auctore quidem patre obligatur.

§ 98. Si impossibilis condicio obligationibus adiciatur, nihil 11
valet stipulatio. impossibilis autem condicio habetur, cui natura impedimento est quo minus existat, veluti si quis ita dixerit: SI DIGITO CAELUM ATTIGERO, DARE SPONDES? at si ita stipuletur, SI DIGITO CAELUM NON ATTIGERO, DARE SPONDES? pure facta obligatio intellegitur ideoque statim petere potest.

Item verborum obligatio inter absentes concepta inu- 12
tilis est. sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus praestabat, forte post tempus tales allegationes opponentibus et non praesentes esse vel se vel adversarios suos contendentibus: ideo nostra constitutio[1] propter celeritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Caesarienses advocatos scripsimus, per quam disposuimus, tales scripturas quae praesto esse partes indicant omnimodo esse credendas, nisi ipse qui talibus utitur improbis allegationibus manifestissimis probationibus vel per scripturam vel per testes idoneos approbaverit, in ipso toto die quo conficiebatur instrumentum sese vel adversarium suum in aliis locis esse.

§ 100. Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat, 13
non magis quam post eius mortem a quo stipulabatur. ac ne is qui in alicuius potestate est post mortem eius

[1] C. viii. 38. 14.

stipulari poterat, quia patris vel domini voce loqui videtur. sed et si quis ita stipuletur, PRIDIE QUAM MORIAR vel PRIDIE QUAM MORIERIS DARI? inutilis erat stipulatio. sed cum, ut iam dictum est, ex consensu contrahentium stipulationes valent, placuit nobis[1] etiam in hunc iuris articulum necessariam inducere emendationem, ut, sive post mortem sive pridie quam morietur stipulator sive promissor, stipulatio concepta est, valeat stipulatio.

14 Item si quis ita stipulatus erat: SI NAVIS EX ASIA VENERIT, HODIE DARE SPONDES? inutilis erat stipulatio, quia praepostere concepta est. sed cum Leo inclytae recordationis in dotibus eandem stipulationem, quae praepostera nuncupatur, non esse reiciendam existimavit, nobis[2] placuit, et huic perfectum robur accommodare, ut non solum in dotibus, sed etiam

15 in omnibus valeat huiusmodi conceptio stipulationis. Ita autem concepta stipulatio, veluti si Titius dicat CUM MORIAR, DARE SPONDES? vel CUM MORIERIS, et apud veteres utilis erat

16 et nunc valet. Item post mortem alterius recte stipulamur.

17 Si scriptum fuerit in instrumento, promisisse aliquem, perinde habetur atque si interrogatione praecedente responsum sit. Paul. S. R. v. 7. 2.

18 Quotiens plures res una stipulatione comprehenduntur, si quidem promissor simpliciter respondeat DARE SPONDEO, propter omnes tenetur: si vero unam ex his vel quasdam daturum se spoponderit, obligatio in his pro quibus spoponderit contrahitur. ex pluribus enim stipulationibus una vel quaedam videntur esse perfectae: singulas enim res stipulari et ad singulas respondere debemus.

19 Alteri stipulari, ut supra dictum est, nemo potest: inventae sunt enim huiusmodi obligationes ad hoc, ut unusquisque sibi adquirat quod sua interest: ceterum si alii detur. nihil interest stipulatoris. plane si quis velit hoc facere, Ulp. ad S. D. xlv. 1. 38, § 17.

[1] C. viii. 38. 11. [2] C. vi. 23. 25.

poenam stipulari conveniet, ut, nisi ita factum sit ut comprehensum esset, committatur poenae stipulatio etiam ei cuius nihil interest: poenam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid intersit eius, sed quae sit quantitas sita in condicione stipulationis. ergo si quis stipuletur Titio dari, nihil agit; sed si addiderit poenam NISI DEDERIS, TOT AUREOS DARE SPONDES? tunc committitur stipulatio. Sed 20
si quis stipuletur alii, cum eius interesset, placuit stipula-
Ulp. ad S. D. xlv 1. 38, §§ 20, 23. tionem valere. nam si is qui pupilli tutelam administrare coeperat, cessit administratione contutori suo et stipulatus est, rem pupilli salvam fore, quoniam interest stipulatoris fieri quod stipulatus est, cum obligatus futurus esset pupillo si male res gesserit, tenet obligatio. ergo et si quis procuratori suo dari stipulatus sit, stipulatio vires habebit. et si creditori suo, quod sua interest, ne forte vel poena committatur, vel praedia distrahantur quae pignori data erant, valet stipulatio. Versa vice qui alium 21
facturum promisit, videtur in ea esse causa ut non teneatur, nisi poenam ipse promiserit.

Paul. ad Ed. D. xlv. 1. 87. Item nemo rem suam futuram in eum casum quo sua 22
fit, utiliter stipulatur. Si de alia re stipulator senserit, de 23
alia promissor, perinde nulla contrahitur obligatio ac si ad interrogatum responsum non esset, veluti si hominem Stichum a te stipulatus quis fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari credideris. Quod turpi ex 24
causa promissum est, veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat, non valet.

Cum quis sub aliqua condicione fuerit stipulatus, licet 25
ante condicionem decesserit, postea existente condicione, heres eius agere potest. idem est et a promissoris parte.
Pomp. ad S. D. xlv. 1. 42. Qui hoc anno aut hoc mense dari stipulatus sit, nisi omni- 26
bus partibus praeteritis anni vel mensis non recte petet. Si 27
fundum dari stipuleris vel hominem, non poteris continuo agere, nisi tantum spatii praeterierit quo traditio fieri possit.

TIT. XX.

DE FIDEIUSSORIBUS.

Pr. Pro eo qui promittit solent alii obligari, qui fideiussores appellantur, quos homines accipere solent dum curant ut diligentius sibi cautum sit. G. iii. § 115. [§§ 116-118.]

1 In omnibus autem obligationibus adsumi possunt, id est sive re sive verbis sive litteris sive consensu contractae fuerint. ac ne illud quidem interest, utrum civilis an naturalis sit obligatio cui adiciatur fideiussor, adeo quidem ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit qui fideiussorem a servo accipiat, sive ipse dominus in id quod sibi naturaliter debetur. § 119.

2 Fideiussor non tantum ipse obligatur sed etiam heredem obligatum relinquit. § 120.

3 Fideiussor et praecedere obligationem et sequi potest.

4 Si plures sint fideiussores, quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur. itaque liberum est creditori, a quo velit solidum petere. sed ex epistula divi Hadriani compellitur creditor a singulis qui modo solvendo sint litis contestatae tempore partes petere. ideoque si quis ex fideiussoribus eo tempore solvendo non sit, hoc ceteros onerat. sed et si ab uno fideiussore creditor totum consecutus fuerit, huius solius detrimentum erit, si is pro quo fideiussit solvendo non sit: et sibi imputare debet, cum potuerit adiuvari ex epistula divi Hadriani, et desiderare ut pro parte in se detur actio. § 121. § 122. [§§ 123-125.]

5 Fideiussores ita obligari non possunt ut plus debeant quam debet is pro quo obligantur: nam eorum obligatio accessio est principalis obligationis nec plus in accessione esse potest quam in principali re. at ex diverso, ut minus debeant, obligari possunt. itaque si reus decem aureos § 126.

promiserit, fideiussor in quinque recte obligatur: contra vero non potest obligari. item si ille pure promiserit, fideiussor sub condicione promittere potest: contra vero non potest. non solum enim in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intellegitur. plus est enim statim aliquid dare, minus est post tempus dare.

G. iii. § 127. **Si** quid autem fideiussor **pro reo solverit, eius re-** 6
ciperandi causa habet cum eo mandati iudicium.
Ulp. ad S. D. xlvi. 1. 8. Graece fideiussor plerumque ita accipitur: τῇ ἐμῇ πίστει 7
κελεύω, λέγω, θέλω sive βούλομαι: sed et si φημί dixerit,
pro eo erit ac si dixerit λέγω. In stipulationibus fide- 8
iussorum sciendum est generaliter hoc accipi, ut, quod-
Ulp. ad S. D. xlv. 1. 30. cumque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum:
ideoque constat, si quis se scripserit fideiussisse, videri
omnia sollemniter acta.

TIT. XXI.

DE LITTERARUM OBLIGATIONE.

G. iii. § 128. Olim scriptura **fiebat obligatio**, quae **nominibus** fieri Pr.
dicebatur: quae nomina hodie non sunt in usu.

[§§ 129-134.] Plane si quis debere se scripserit quod numeratum ei non est, de pecunia minime numerata post multum temporis exceptionem opponere non potest: hoc enim saepissime constitutum est. sic fit ut et hodie, dum queri non potest, scriptura obligetur: et ex ea nascitur condictio, cessante scilicet verborum obligatione. multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex principalibus constitutionibus[1] usque ad quinquennium procedebat: sed ne creditores diutius possint suis pecuniis forsitan defraudari, per constitutionem nostram[2] tempus coartatum est, ut ultra biennii metas huiusmodi exceptio minime extendatur.

[1] Cod. Hermog. tit. i. [2] C. iv. 30. 14.

TIT. XXII.

DE CONSENSU OBLIGATIONE.

Pr. Consensu fiunt obligationes in emptionibus venditionibus, locationibus conductionibus, societati- G. § iii. 135.
1 bus, mandatis. Ideo autem istis modis consensu § 136.
dicitur obligatio contrahi, quia neque scriptura neque praesentia omnimodo opus est, ac ne dari quidquam necesse est, ut substantiam capiat obligatio, sed sufficit
2 eos qui negotium gerunt consentire. Unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti
3 per epistulam aut per nuntium. Item in his con- § 137.
tractibus alter alteri obligatur in id quod alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet, cum alioquin in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat. [§ 138.]

TIT. XXIII.

DE EMPTIONE ET VENDITIONE.

Pr. Emptio et venditio contrahitur simulatque de § 139.
pretio convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sit ac ne arra quidem data fuerit. nam quod arrae nomine datur argumentum est emptionis et venditionis contractae. sed haec quidem de emptionibus et venditionibus quae sine scriptura consistunt obtinere oportet: nam nihil a nobis in huiusmodi venditionibus innovatum est. in his autem quae scriptura conficiuntur non aliter perfectam esse emptionem et venditionem constituimus[1], nisi et instrumenta emptionis

[1] C. iv. 21. 17.

fuerint conscripta vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta, a contrahente autem subscripta et, si per tabellionem fiunt, nisi et completiones acceperint et fuerint partibus absoluta. donec enim aliquid ex his deest, et poenitentiae locus est et potest emptor vel venditor sine poena recedere ab emptione. ita tamen impune recedere eis concedimus, nisi iam arrarum nomine aliquid fuerit datum: hoc etenim subsecuto, sive in scriptis sive sine scriptis venditio celebrata est, is qui recusat adimplere contractum, si quidem emptor est, perdit quod dedit, si vero venditor, duplum restituere compellitur, licet nihil super arris expressum est.

Pretium autem constitui oportet: nam nulla emptio 1
G. iii. § 140. sine pretio esse potest. sed et **certum pretium esse debet. alioquin si ita inter** aliquos **convenerit, ut, quanti Titius rem aestimaverit, tanti sit empta:** inter veteres satis abundeque hoc dubitabatur, sive constat venditio sive non. sed nostra decisio[1] ita hoc constituit, ut, quotiens sic composita sit venditio QUANTI ILLE AESTIMAVERIT, sub hac condicione staret contractus, ut, si quidem ipse qui nominatus est pretium definierit, omnimodo secundum eius aestimationem et pretium persolvatur et res tradatur, ut venditio ad effectum perducatur, emptore quidem ex empto actione, venditore autem ex vendito agente. sin autem ille qui nominatus est vel noluerit vel non potuerit pretium definire, tunc pro nihilo esse venditionem, quasi nullo pretio statuto. quod ius cum in venditionibus nobis placuit, non est absurdum et in locationibus et conductionibus trahere.

§ 141. **Item pretium in numerata pecunia consistere debet. nam in ceteris rebus an pretium esse possit, veluti homo aut fundus aut toga alterius rei pretium** 2

[1] C. iv. 38. 15.

esse possit, valde quaerebatur. Sabinus et Cassius etiam in alia re putant posse pretium consistere: unde illud est quod vulgo dicebatur, per permutationem rerum emptionem et venditionem contrahi, eamque speciem emptionis venditionisque vetustissimam esse: argumentoque utebantur Graeco poeta Homero, qui aliqua parte exercitum Achivorum vinum sibi comparasse ait permutatis quibusdam rebus, his verbis:

ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσι,
ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι.[1]

diversae scholae auctores contra sentiebant, aliudque esse existimabant permutationem rerum, aliud emptionem et venditionem. alioquin non posse rem expediri, permutatis rebus, quae videatur res venisse et quae pretii nomine data esse: nam utramque videri et venisse et pretii nomine datam esse, rationem non pati. sed Proculi sententia, dicentis permutationem propriam esse speciem contractus a venditione separatam, merito praevaluit, cum et ipse aliis Homericis versibus[2] adiuvatur et validioribus rationibus argumentatur. quod et anteriores divi principes admiserunt[3] et in nostris digestis latius significatur[4].

3 Cum autem emptio et venditio contracta sit (quod effici diximus, simulatque de pretio convenerit, cum sine scriptura res agitur), periculum rei venditae statim ad emptorem pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit. itaque si homo mortuus sit vel aliqua parte corporis laesus fuerit, aut aedes totae aut aliqua ex parte incendio consumptae fuerint, aut fundus vi fluminis totus vel aliqua

[1] Il. vii. 472. [2] Ib. vi. 235. [3] C. iv. 64. [4] D. xviii. 1; xix. 4.

ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione aquae aut
arboribus turbine deiectis longe minor aut deterior esse
coeperit, emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem
non fuerit nactus, pretium solvere. quidquid enim sine
dolo et culpa venditoris accidit, in eo venditor securus
est. sed et si post emptionem fundo aliquid per allu-
vionem accessit, ad emptoris commodum pertinet: nam
et commodum eius esse debet cuius periculum est.
Quodsi fugerit homo qui veniit, aut subreptus fuerit, 3[a]
ita ut neque dolus neque culpa venditoris interveniat,
animadvertendum erit, an custodiam eius usque ad tradi-
tionem venditor susceperit. sane enim, si susceperit, ad
ipsius periculum is casus pertinet: si non susceperit,
securus erit. idem et in ceteris animalibus ceterisque
rebus intellegimus. utique tamen vindicationem rei et
condictionem exhibere debebit emptori, quia sane, qui
rem nondum emptori tradidit adhuc ipse dominus est.
idem est etiam de furti et de damni iniuriae actione.
Emptio tam sub condicione quam pure contrahi potest. 4
sub condicione veluti si STICHUS INTRA CERTUM DIEM TIBI
PLACUERIT, ERIT TIBI EMPTUS AUREIS TOT. Loca sacra vel 5
religiosa, item publica, veluti forum, basilicam, frustra
quis sciens emit, quas tamen si pro privatis vel profanis,
deceptus a venditore, emerit, habebit actionem ex empto,
quod non habere ei liceat ut consequatur quod sua in-
terest deceptum eum non esse. idem iuris est, si homi-
nem liberum pro servo emerit.

TIT. XXIV.

DE LOCATIONE ET CONDUCTIONE.

G. iii. § 142. **Locatio et conductio** proxima est **emptioni et ven-** Pr.
G. Cottid. D. xix. 2. 2. **ditioni iisdemque iuris regulis consistit.** nam ut emptio

et venditio ita contrahitur si de pretio convenerit, sic etiam locatio et conductio ita contrahi intellegitur si merces constituta sit. et competit locatori quidem locati actio, conductori vero conducti. Et quae supra diximus, si alieno arbitrio pretium permissum fuerit, eadem et de locatione et conductione dicta esse intellegamus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit. qua de causa si fulloni polienda curandave aut sarcinatori sarcienda vestimenta quis dederit nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus quantum inter eos convenerit, non proprie locatio et conductio contrahi intellegitur, sed eo nomine praescriptis verbis actio datur.

1 (actio, conductori vero conducti. Et quae supra diximus,) — G. iii. § 143.

2 Praeterea sicut vulgo quaerebatur, an permutatis rebus emptio et venditio contrahitur: ita quaeri solebat de locatione et conductione, si forte rem aliquam tibi utendam sive fruendam quis dederit et invicem a te aliam utendam sive fruendam acceperit. et placuit, non esse locationem et conductionem, sed proprium genus esse contractus. veluti si, cum unum quis bovem haberet et vicinus eius unum, placuerit inter eos, ut per denos dies invicem boves commodarent, ut opus facerent, et apud alterum bos periit: neque locati vel conducti neque commodati competit actio, quia non fuit gratuitum commodatum, verum praescriptis verbis agendum est. § 144. Ulp. ad Ed. D. xix. 5. 17.

3 Adeo autem familiaritatem aliquam inter se habere videntur emptio et venditio, item locatio et conductio, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et venditio contrahatur, an locatio et conductio. ut ecce de praediis quae perpetuo quibusdam fruenda traduntur, id est ut, quamdiu pensio sive reditus pro his domino praestetur, neque ipsi conductori neque heredi eius, cuive conductor heresve eius id praedium vendiderit aut donaverit aut G. iii. § 145. G. Cottid. D. xix. 2. 2.

dotis nomine dederit aliove quo modo alienaverit. auferre [G. iii. § 146.] liceat. sed talis contractus quia inter veteres dubitabatur et a quibusdam locatio, a quibusdam venditio existimabatur: lex Zenoniana[1] lata est, quae emphyteuseos contractui propriam statuit naturam neque ad locationem neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam, et si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita optinere ac si natura talis esset contractus, sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum, tunc si quidem totius rei interitus accesserit, ad dominum super hoc redundare periculum, sin particularis, ad emphyteuticarium huiusmodi damnum venire. quo iure utimur.

§ 147. Item quaeritur, si cum aurifice Titio convenerit, 4
ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos ei faceret et acciperet verbi gratia aureos decem, utrum emptio et venditio contrahi videatur, an locatio et conductio? et Cassius ait, materiae quidem emptionem venditionemque contrahi, operae autem locationem et conductionem. sed placuit, tantum emptionem et venditionem contrahi. quodsi suum aurum Titius dederit, mercede pro opera constituta, dubium non est quin locatio et conductio sit.

G. ad E. pr. D. xix. 2. 25. Conductor omnia secundum legem conductionis facere 5
debet et, si quid in lege praetermissum fuerit, id ex bono et aequo debet praestare. qui pro usu aut vestimentorum aut argenti aut iumenti mercedem aut dedit aut promisit, ab eo custodia talis desideratur qualem diligentissimus paterfamilias suis rebus adhibet. quam si praestiterit et aliquo casu rem amiserit, de restituenda ea non tenebitur.
Mortuo conductore intra tempora conductionis, heres eius 6
eodem iure in conductionem succedit.

[1] C. iv. 66. 1.

TIT. XXV.

DE SOCIETATE.

Fr. **Societatem coire solemus aut totorum bonorum,** quam Graeci specialiter *κοινοπραξίαν* appellant, **aut unius alicuius negotiationis, veluti mancipiorum emendorum vendendorumque**, aut olei, vini, frumenti emendi **vendendique**. G. iii. § 148.

1 **Et** quidem **si nihil de partibus lucri et damni** nominatim **convenerit, aequales** scilicet **partes** et in lucro **et** in damno spectantur. quodsi expressae fuerint partes, hae servari debent: nec enim umquam dubium fuit, quin valeat conventio, si duo inter se pacti sunt ut ad unum quidem duae partes et damni et lucri pertineant, ad alium tertia. § 150.

2 De illa sane conventione quaesitum est, si Titius et Seius inter se pacti sunt, **ut** ad Titium **lucri** duae partes pertineant, **damni** tertia, ad Seium duae partes damni, lucri tertia, **an** rata debet haberi conventio? **Quintus Mucius contra naturam societatis** talem pactionem esse existimavit et ob id non esse ratam habendam. **Servius Sulpicius, cuius sententia praevaluit,** contra sentit, quia saepe quorundam ita **pretiosa** est **opera** in societate, **ut** eos iustum sit meliore condicione **in societatem admitti**: **nam et ita coiri posse societatem** non dubitatur, **ut** alter **pecuniam conferat, alter non conferat et tamen lucrum inter eos commune sit,** quia saepe **opera alicuius pro pecunia valet.** et adeo contra Quinti Mucii sententiam obtinuit, ut illud quoque constiterit, posse convenire, ut quis lucri partem ferat, damno non teneatur, quod et ipsum Servius convenienter sibi existimavit: quod tamen ita intellegi oportet, ut, si in aliqua re lucrum, in aliqua damnum allatum sit, compensatione § 149.

facta, solum quod superest intellegatur lucri esse. Illud 3
G. iii. § 150. expeditum est, si in una causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo damno, in altera vero omissa: in eo quoque quod praetermissum est eandem partem servari.

§ 151. Manet autem societas eo usque donec in eodem 4
consensu perseveraverint: at cum aliquis renuntiaverit societati, solvitur societas. sed plane si quis callide in hoc renuntiaverit societati ut obveniens aliquod lucrum solus habeat, veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiaverit societati ut hereditatem solus lucrifaceret, cogitur hoc lucrum communicare: si quid vero aliud lucri faceret quod non captaverit, ad ipsum solum pertinet: ei vero cui renuntiatum est, quidquid omnino post renun-
§ 152. tiatam societatem adquiritur, soli conceditur. Sol- 5
vitur adhuc societas etiam morte socii, quia qui societatem contrahit, certam personam sibi elegit.
Paul. ad Ed. D. xvii. 2. 65. sed et si consensu plurium societas coita sit, morte unius socii solvitur, etsi plures supersint, nisi si in coeunda societate aliter convenerit. Item si alicuius rei con- 6
tracta societas sit et finis negotio impositus est, finitur societas. Publicatione quoque distrahi societatem mani- 7
festum est, scilicet si universa bona socii publicentur: nam cum in eius locum alius succedit, pro mortuo ha-
§ 154. betur. Item si quis ex sociis, mole debiti praegravatus, 8
bonis suis cesserit et ideo propter publica aut propter privata debita substantia eius veneat, solvitur societas.
§ 153. sed hoc casu si adhuc consentiant in societatem, nova videtur incipere societas.

Socius socio utrum eo nomine tantum teneatur pro 9
socio actione si quid dolo commiserit, sicut is qui deponi apud se passus est, an etiam culpae, id est desidiae

atque neglegentiae, nomine, quaesitum est: praevaluit tamen, etiam culpae nomine teneri eum. culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est: sufficit enim talem diligentiam in communibus rebus adhibere socium, qualem suis rebus adhibere solet. nam qui parum diligentem socium sibi adsumit, de se queri, hoc est suae id imprudentiae imputare, debet. G. Cottid. D. xvii. 2. 72.

TIT. XXVI.

DE MANDATO.

Pr. **Mandatum** contrahitur quinque modis, **sive** sua tantum **gratia** aliquis tibi mandet, sive sua et tua, **sive aliena** tantum, sive sua et aliena, sive tua et aliena. at **si tua** tantum **gratia tibi mandatum** sit, **supervacuum est mandatum** et ob id nulla ex eo obligatio nec mandati inter vos actio nascitur. G. iii. § 155. G. Cottid. D. xvii. 1. 2. § 156.

1 Mandantis tantum gratia intervenit mandatum, veluti si quis tibi mandet ut negotia eius gereres, vel ut fundum ei emeres, vel ut pro eo sponderes.

2 Tua et mandantis, veluti si mandet tibi ut pecuniam sub usuris crederes ei qui in rem ipsius mutuaretur, aut si, volente te agere cum eo ex fideiussoria causa, mandet tibi ut cum reo agas periculo mandantis, vel ut ipsius periculo stipuleris ab eo quem tibi deleget in id quod tibi debuerat.

3 Aliena tantum causa intervenit mandatum, veluti si tibi mandet ut Titii negotia gereres, vel ut Titio fundum emeres, vel ut pro Titio sponderes.

4 Sua et aliena, veluti si de communibus suis et Titii negotiis gerendis tibi mandet, vel ut sibi et Titio fundum emeres, vel ut pro eo et Titio sponderes.

5 Tua et aliena, veluti si tibi mandet ut Titio sub usuris crederes. quodsi ut sine usuris crederes, aliena tantum gratia intercedit mandatum.

6 Tua tantum gratia intervenit mandatum, veluti si tibi mandet ut pecunias tuas potius in emptiones praediorum

colloces quam feneres, vel ex diverso ut feneres potius
quam in emptiones praediorum colloces. cuius generis
mandatum magis consilium est quam mandatum et ob id
non est obligatorium, quia nemo ex consilio mandati
obligatur, etiamsi non expediat ei cui dabitur, cum
liberum cuique sit apud se explorare, an expediat con-
—— silium. itaque si otiosam pecuniam domi te habentem
hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emeres vel eam
crederes, quamvis non expedierit tibi eam emisse vel cre-
G. iii. § 156. didisse, non tamen tibi mandati tenetur. et adeo haec
ita sunt, ut quaesitum sit, an mandati teneatur qui
mandavit tibi, ut Titio pecuniam fenerares: sed
obtinuit Sabini sententia, obligatorium esse in hoc
casu mandatum, quia non aliter Titio credidisses
§ 157. quam si tibi mandatum esset. Illud quoque man- 7
datum non est obligatorium quod contra bonos
mores est, veluti si Titius de furto aut damno fa-
[§ 158.] ciendo aut de iniuria facienda tibi mandet. licet enim
poenam istius facti nomine praestiteris, non tamen ullam
habes adversus Titium actionem.

§ 161. Is qui exsequitur mandatum non debet excedere 8
fines mandati. ut ecce si quis usque ad centum aureos
mandaverit tibi, ut fundum emeres vel ut pro Titio
sponderes, neque pluris emere debes neque in ampliorem
pecuniam fideiubere; alioquin non habebis cum eo
mandati actionem: adeo quidem, ut Sabino et Cassio
placuerit, etiam si usque ad centum aureos cum eo
agere velis, inutiliter te acturum. diversae scholae auc-
tores recte te usque ad centum aureos acturum existimant:
quae sententia sane benignior est. quod si minoris
emeris, habebis scilicet cum eo actionem, quoniam
qui mandat, ut sibi centum aureorum fundus eme-
retur, is utique mandasse intellegitur, ut minoris, si
possit, emeretur.

9 Recte quoque mandatum contractum, si, dum adhuc integra res sit, revocatum fuerit, evanescit. G. iii. § 159

10 Item si adhuc integro mandato mors alterutrius interveniat, id est vel eius qui mandaverit, vel eius qui mandatum susceperit, solvitur mandatum. sed utilitatis causa receptum est, si mortuo eo qui tibi mandaverit, tu ignorans eum decessisse executus fueras mandatum, posse te agere mandati actione: alioquin iusta et probabilis ignorantia damnum tibi afferat. et huic simile est quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titii per ignorantiam liberto solverint, liberari eos: cum alioquin stricta iuris ratione non possent liberari, quia alii solvissent, quam cui solvere debuerint. § 160.

11 Mandatum non suscipere liberum est: susceptum autem consummandum aut quam primum renuntiandum est, ut aut per semet ipsum aut per alium eandem rem mandator exsequatur. nam nisi ita renuntiatur ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi, nihilo minus mandati actio locum habet, nisi si iusta causa intercessit aut non renuntiandi aut intempestive renuntiandi. Paul. ad Ed. D. xvii. 1. 22.

12 Mandatum et in diem differri et sub condicione fieri

13 potest, In summa sciendum est, mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii cadere: nam mercede constituta, incipit locatio et conductio esse. et ut generaliter dixerimus: quibus casibus sine mercede suscepto officio, mandati aut depositi contrahitur negotium, his casibus, interveniente mercede, locatio et conductio contrahi intellegitur. et ideo si fulloni polienda curandave vestimenta dederis aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta neque promissa, mandati competit actio. Paul. ad Ed. D. xvii. 1. 1. G. iii. § 162.

TIT. XXVII.

DE OBLIGATIONIBUS QUASI EX CONTRACTU.

Post genera contractuum enumerata dispiciamus etiam de his obligationibus quae non proprie quidem ex contractu nasci intelleguntur, sed tamen, quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur. Pr.

Igitur cum quis absentis negotia gesserit, ultro citroque inter eos nascuntur actiones, quae appellantur negotiorum gestorum: sed domino quidem rei gestae adversus eum qui gessit directa competit actio, negotiorum autem gestori contraria. quas ex nullo contractu proprie nasci manifestum est: quippe ita nascuntur istae actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se obtulerit: ex qua causa ii quorum negotia gesta fuerint etiam ignorantes obligantur. idque utilitatis causa receptum est, ne absentium qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregre profecti essent, desererentur negotia: quae sane nemo curaturus esset, si de eo quod quis impendisset nullam habiturus esset actionem. sicut autem is qui utiliter gesserit negotia, habet obligatum dominum negotiorum, ita et contra iste quoque tenetur, ut administrationis rationem reddat. quo casu ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere soleret, si modo alius diligentior commodius administraturus esset negotia. 1

G. Cottid. D. xliv. 7. 5. Tutores quoque, qui tutelae iudicio tenentur, non proprie ex contractu obligati intelleguntur (nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur): sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. et hoc autem casu mutuae sunt ac- 2

tiones: non tantum enim pupillus cum tutore habet
tutelae actionem, sed et ex contrario tutor cum pupillo
habet contrariam tutelae, si vel impenderit aliquid in
rem pupilli vel pro eo fuerit obligatus aut rem suam
creditori eius obligaverit.

3 Item si inter aliquos communis sit res sine societate, ve-
luti quod pariter eis legata donatave esset, et alter eorum
alteri ideo teneatur communi dividundo iudicio, quod solus
fructus ex ea re perceperit, aut quod socius eius in eam
rem necessarias impensas fecerit: non intellegitur proprie
ex contractu obligatus esse, quippe nihil inter se contrax-
erunt: sed quia non ex maleficio tenetur, quasi ex con-
4 tractu teneri videtur. Idem iuris est de eo qui coheredi
suo familiae erciscundae iudicio ex his causis obligatus est.

5 Heres quoque legatorum nomine non proprie ex con- G. Cottid.
tractu obligatus intellegitur: neque enim cum herede D. xliv. 7. 5.
neque cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse
proprie dici potest: sed quia ex maleficio non est obliga-
tus heres, quasi ex contractu debere intellegitur.

6 Item is cui quis per errorem non debitum solvit quasi ex
contractu debere videtur. adeo enim non intellegitur proprie
ex contractu obligatus ut, si certiorem rationem sequamur,
magis, ut supra diximus[1], ex distractu quam ex contractu
possit dici obligatus esse: nam qui solvendi animo pecu-
niam dat, in hoc dare videtur, ut distrahat potius nego-
tium quam contrahat. sed tamen proinde is qui accepit
obligatur, ac si mutuum illi daretur, et ideo condictione
7 tenetur. Ex quibusdam tamen causis repeti non potest
quod per errorem non debitum solutum sit. namque
definiverunt veteres, ex quibus causis infitiando lis crescit,
ex his causis non debitum solutum repeti non posse, veluti
ex lege Aquilia, item ex legato. quod veteres quidem in

[1] t. 14.

his legatis locum habere voluerunt quae certa constituta per damnationem cuicumque fuerant legata: nostra autem constitutio[1] cum unam naturam omnibus legatis et fideicommissis indulsit, huiusmodi augmentum in omnibus legatis et fideicommissis extendi voluit: sed non omnibus legatariis praebuit, sed tantummodo in his legatis et fideicommissis quae sacrosanctis ecclesiis, ceterisque venerabilibus locis quae religionis vel pietatis intuitu honorificantur, derelicta sunt, quae si indebita solvantur non repetuntur.

TIT. XXVIII.

PER QUAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIO ADQUIRITUR.

G. iii. § 163. **Expositis generibus obligationum quae ex con-** Pr.
tractu vel quasi ex contractu **nascuntur, admonendi sumus, adquiri** vobis **non solum per vosmet ipsos, sed etiam per eas** quoque **personas quae in** vestra **potestate sunt,** veluti per servos vestros et filios: ut tamen, quod per servos quidem vobis adquiritur, totum vestrum fiat, quod autem per liberos quos in potestate habetis ex obligatione fuerit adquisitum, hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis et usufructus, quam nostra discrevit constitutio[2]: ut, quod ab actione commodum perveniat, huius usumfructum quidem habeat pater, proprietas autem filio servetur, scilicet patre actionem movente secundum novellae nostrae constitutionis
§ 164. divisionem[3]. Item **per liberos homines, et alienos** 1
servos quos bona fide possidetis, adquiritur vobis, **sed tantum ex duabus causis, id est si quid ex**

[1] C. vi. 43. 2. [2] C. vi. 61. 6. [3] C. vi. 61. 8.

2 operis suis vel ex re vestra adquirant. Per eum quoque servum in quo usumfructum vel usum habetis, similiter ex duabus istis causis vobis adquiritur. G. iii. § 165. [§ 166.]

3 Communem servum pro dominica parte dominis adquirere certum est, excepto eo quod uni nominatim stipulando aut per traditionem accipiendo illi soli adquirit, veluti cum ita stipuletur: TITIO DOMINO MEO DARE SPONDES? sed si unius domini iussu servus fuerit stipulatus, licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem[1] res expedita est, ut illi tantum adquirat qui hoc ei facere iussit, ut supra dictum est[2]. § 167.

TIT. XXIX.

QUIBUS MODIS OBLIGATIO TOLLITUR.

Pr. Tollitur autem omnis obligatio solutione eius quod debetur, vel si quis, consentiente creditore, aliud pro alio solverit. nec tamen interest, quis solvat, utrum ipse qui debet, an alius pro eo: liberatur enim et alio solvente, sive sciente debitore sive ignorante vel invito solutio fiat. item si reus solverit, etiam ii qui pro eo intervenerunt, liberantur. idem ex contrario contingit, si fideiussor solverit: non enim solus ipse liberatur, sed etiam reus. § 168.

1 Item per acceptilationem tollitur obligatio. est autem acceptilatio imaginaria solutio. quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, id si velit Titius remittere, poterit sic fieri, ut patiatur haec verba debitorem dicere: QUOD EGO TIBI PROMISI, HABESNE ACCEPTUM? et Titius respondeat HABEO; sed et Graece potest acceptum fieri, dummodo sic fiat ut Latinis verbis solet: ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; ἔχω § 169. Ulp. ad S. D. xlvi. 4. 8.

[1] C. iv. 27. 3. [2] III. 17. 3.

—— λαβών. quo genere, ut diximus, tantum eae obli-
G. iii. § 170. gationes solvuntur quae ex verbis consistunt, non etiam ceterae: consentaneum enim visum est, verbis factam obligationem posse aliis verbis dissolvi. sed id quod ex alia causa debetur potest in stipulationem deduci et per acceptilationem dissolvi. sicut autem quod debetur pro parte recte solvitur, ita in partem debiti acceptilatio fieri potest. Est prodita 2
[§§ 171-175.] stipulatio, quae vulgo Aquiliana appellatur, per quam stipulationem contingit ut omnium rerum obligatio in stipulationem deducatur et ea per acceptilationem tollatur. stipulatio enim Aquiliana novat omnes obligationes et a Gallo Aquilio ita composita est: QUIDQUID TE MIHI EX QUACUMQUE CAUSA DARE FACERE OPORTET, OPORTEBIT OPORTERETVE, PRAESENS IN DIEMVE QUARUMQUE RERUM MIHI TECUM ACTIO QUAEQUE ABS TE PETITIO VEL ADVERSUS TE PERSECUTIO EST, ERIT, QUODQUE TU MEUM HABES, TENES, POSSIDES, POSSIDERESVE DOLOVE MALO FECISTI QUO MINUS POSSIDERES, QUANTI QUAEQUE EARUM RERUM RES ERIT, TANTAM PECUNIAM DARI STIPULATUS EST AULUS AGERIUS, SPOPONDIT NUMERIUS NEGIDIUS. item e diverso Numerius Negidius interrogavit Aulum Agerium: QUIDQUID TIBI HODIERNO DIE PER AQUILIANAM STIPULATIONEM SPOPONDI, ID OMNE HABESNE ACCEPTUM? respondit Aulus Agerius: HABEO ACCEPTUM vel et ACCEPTUM TULI.

§ 176. Praeterea novatione tollitur obligatio. veluti si id 3
quod tu Seio debeas, a Titio dari stipulatus sit. nam interventu novae personae nova nascitur obligatio et prima tollitur translata in posteriorem, adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis iure tollatur: veluti si id quod Titio tu debebas a pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fuerit, quo casu res amittitur: nam et prior debitor liberatur et posterior obligatio nulla est. non idem iuris est, si a servo quis stipulatus fuerit:

nam tunc prior proinde obligatus manet ac si postea nullus stipulatus fuisset. sed si eadem persona sit G. iii. § 177. **a qua postea stipuleris, ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione novi sit, forte si** [§ 178.] **condicio aut dies aut fideiussor adiciatur aut detrahatur. quod autem diximus, si condicio adiciatur** § 179. **novationem fieri, sic intellegi oportet, ut ita dicamus factam novationem si condicio extiterit: alio-**
3[a] **quin si defecerit, durat prior obligatio.** Sed cum hoc quidem inter veteres constabat, tunc fieri novationem cum novandi animo in secundam obligationem itum fuerat: per hoc autem dubium erat, quando novandi animo videretur hoc fieri, et quasdam de hoc praesumptiones alii in aliis casibus introducebant: ideo nostra processit constitutio[1], quae apertissime definivit, tunc [§§ 180-181.] solum fieri novationem, quotiens hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit quod propter novationem prioris obligationis convenerunt; alioquin manere et pristinam obligationem et secundam ei accedere, ut maneat ex utraque causa obligatio secundum nostrae constitutionis definitiones, quas licet ex ipsius lectione apertius cognoscere.

4 Hoc amplius eae obligationes quae consensu contrahuntur contraria voluntate dissolvuntur. nam si Titius et Seius inter se consenserunt ut fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureorum, deinde re nondum secuta, id est neque pretio soluto neque fundo tradito, placuerit inter eos ut discederetur ab emptione et venditione, invicem liberantur. idem est et in conductione et locatione et omnibus contractibus qui ex consensu descendunt, sicut iam dictum est.

[1] C. viii. 42. 8.

LIBER QUARTUS.

TIT. I.

DE OBLIGATIONIBUS QUAE EX DELICTO NASCUNTUR.

G. iii. § 182. Cum expositum sit superiore libro[1] de obligationibus Pr.
ex contractu et quasi ex contractu, sequitur, ut de obligationibus ex maleficio dispiciamus. sed illae quidem, ut suo loco tradidimus, in quattuor genera dividuntur:
G. Cottid. D. xliv. 7. 4. hae vero unius generis sunt, nam omnes ex re nascuntur, id est ex ipso maleficio, veluti ex furto aut rapina aut damno aut iniuria.

Paul. ad Ed. D. xlvii. 2. 1. Furtum est contrectatio rei fraudulosa vel ipsius rei vel 1
etiam usus eius possessionisve: quod lege naturali prohibitum est admittere. Furtum autem vel a furvo, id est 2
nigro, dictum est, quod clam et obscure fit et plerumque nocte: vel a fraude: vel a ferendo, id est auferendo: vel a Graeco sermone, qui φῶρας appellant fures. immo etiam Graeci ἀπὸ τοῦ φέρειν φῶρας dixerunt.

§ 183. Furtorum autem genera duo sunt, manifestum et 3
nec manifestum. nam conceptum et oblatum species potius actionis sunt furto cohaerentes quam genera
Ulp. ad S. D. xlvii. 2. 3. furtorum, sicut inferius apparebit. manifestus fur est, quem Graeci ἐπ' αὐτοφώρῳ appellant: nec solum is
§ 184. qui in ipso furto deprehenditur, sed etiam is qui eo

[1] Titt. 13–29.

loco deprehenditur quo fit, veluti qui in domo furtum fecit et, nondum egressus ianuam deprehensus fuerit, et qui in oliveto olivarum aut in vineto uvarum furtum fecit, quamdiu in eo oliveto aut in vineto fur deprehensus sit: immo ulterius furtum manifestum extendendum est, quamdiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit sive in publico sive in Ulp. ad S. D. xlvii. 2. 3.
privato vel a domino vel ab alio, antequam eo pervenerit quo perferre ac deponere rem destinasset, sed si pertulit quo destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, —— non est manifestus fur. nec manifestum furtum quid G. iii. § 185.
sit, ex his quae diximus intellegitur: nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est. § 186.
4 Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus praesentibus furtiva res quaesita et inventa sit: nam in eum propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quae appellatur concepti. oblatum § 187.
furtum dicitur, cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit eaque apud te concepta sit, utique si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius quam apud eum qui dederit, conciperetur: nam tibi, apud quem concepta sit, propria adversus eum qui obtulit, quamvis fur non sit, constituta est actio, quae appellatur oblati. est etiam prohibiti § 188.
furti actio adversus eum qui furtum quaerere testibus praesentibus volentem prohibuerit. praeterea poena constituitur edicto praetoris per actionem furti non exhibiti adversus eum qui furtivam rem apud se quaesitam et inventam non exhibuit. sed hae actiones, id est concepti et oblati et furti prohibiti nec non furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. cum enim requisitio rei furtivae hodie secundum veterem observationem non fit: merito ex consequentia etiam praefatae actiones ab usu communi recesserunt, cum manifestissimum est quod

omnes qui scientes rem furtivam susceperint et celaverint,
G. iii. § 189. furti nec manifesti obnoxii sunt. Poena manifesti furti 5
§ 190. quadrupli est tam ex servi persona quam ex liberi,
[§§ 191-194.] nec manifesti dupli.

§ 195. Furtum autem fit non solum cum quis interci- 6
piendi causa rem alienam amovet, sed generaliter
cum quis alienam rem invito domino contrectat.
§ 196. itaque sive creditor pignore, sive is apud quem res
deposita est ea re utatur, sive is qui rem utendam
accepit in alium usum eam transferat quam cuius
gratia ei data est, furtum committit. veluti si quis
argentum utendum acceperit quasi amicos ad ce-
nam invitaturus et id peregre secum tulerit, aut
si quis equum gestandi causa commodatum sibi
longius aliquo duxerit, quod veteres scripserunt
§ 197. de eo qui in aciem equum perduxisset. Placuit 7
tamen, eos qui rebus commodatis aliter uterentur
quam utendas acceperint, ita furtum committere,
si se intellegant id invito domino facere eumque,
si intellexisset, non permissurum, ac si permis-
surum credant, extra crimen videri: optima sane
distinctione, quia furtum sine affectu furandi non
§ 198. committitur. Sed et si credat aliquis, invito do- 8
mino se rem commodatam sibi contrectare, domino
autem volente id fiat, dicitur furtum non fieri.
unde illud quaesitum est, cum Titius servum
Maevii sollicitaverit, ut quasdam res domino subri-
peret et ad eum perferret, et servus id ad Maevium
pertulerit, Maevius, dum vult Titium in ipso delicto
deprehendere, permisit servo quasdam res ad eum
perferre, utrum furti an servi corrupti iudicio te-
neatur Titius, an neutro? et cum nobis super hac
dubitatione suggestum est et antiquorum prudentium
super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque

furti neque servi corrupti actionem praestantibus, quibusdam furti tantummodo: nos huiusmodi calliditati obviam euntes, per nostram decisionem[1] sanximus, non solum furti actionem, sed etiam servi corrupti contra eum dari: licet enim is servus deterior a sollicitatore minime factus est, et ideo non concurrant regulae quae servi corrupti actionem introducerent, tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis servi introductum est, ut sit ei poenalis actio imposita, tamquam re ipsa fuisset servus corruptus, ne ex huiusmodi impunitate et in alium servum, qui possit corrumpi, tale facinus a quibusdam pertentetur.

9 Interdum etiam liberorum hominum furtum fit, G. iii. § 199.
veluti si quis liberorum nostrorum, qui in potes-
10 tate nostra sunt, subreptus fuerit. Aliquando autem § 200.
etiam suae rei quisque furtum committit, veluti
si debitor rem quam creditori pignoris causa dedit [§ 201.]
subtraxerit.

11 Interdum furti tenetur qui ipse furtum non § 202.
fecerit: qualis est cuius ope et consilio furtum factum est. in quo numero est qui tibi nummos excussit, ut alius eos raperet, aut obstitit tibi, ut alius rem tuam surriperet, vel oves aut boves tuas fugaverit, ut alius eas exciperet: et hoc veteres scripserunt de eo qui panno rubro fugavit armentum. sed si quid eorum per lasciviam, et non data opera ut furtum admitteretur, factum est, in factum actio dari debet. at ubi ope Maevii Titius furtum fecerit, ambo furti tenentur. ope consilio eius quoque furtum admitti videtur, qui scalas forte fenestris supponit aut ipsas fenestras vel ostium effringit, ut alius furtum faceret, quive ferramenta ad effringendum aut scalas, ut fenestris supponerentur, commodaverit, sciens cuius gratia

[1] C. vi. 2. 20.

commodaverit. certe qui nullam operam ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit atque hortatus est ad furtum faciendum, non tenetur furti. Hi qui 12
in parentium vel dominorum potestate sunt si rem eis subripiant, furtum quidem illis faciunt et res in furtivam causam cadit nec ob id ab ullo usucapi potest antequam in domini potestatem revertatur; sed furti actio non nascitur, quia nec ex alia ulla causa potest inter eos actio nasci: si vero ope consilio alterius furtum factum fuerit, quia utique furtum committitur, convenienter ille furti tenetur, quia verum est, ope consilio eius furtum factum esse.

G. iii § 203. Furti autem actio ei competit cuius interest 13
rem salvam esse, licet dominus non sit: itaque nec domino aliter competit quam si eius intersit
§ 204. rem non perire. Unde constat, creditorem de pig- 14
nore subrepto furti agere posse, etiamsi idoneum debitorem habeat, quia expedit ei pignori potius incumbere quam in personam agere: adeo quidem ut, quamvis ipse debitor eam rem subripuerit, nihilo minus
§ 205. creditori competat actio furti. Item si fullo po- 15
lienda curandave aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa acceperit eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus, quia domini nihil interest eam rem non perisse, cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore rem suam persequi potest. sed et bonae fidei emptori, subrepta re quam emerit, quamvis dominus non sit, omnimodo competit furti actio, quemadmodum et creditori. fulloni vero et sarcinatori non aliter furti competere placuit, quam si solvendo sint, hoc est si domino rei aestimationem solvere possint: nam si solvendo non sunt, tunc quia ab eis suum dominus consequi non possit, ipsi domino furti actio competit, quia hoc casu

ipsius interest rem salvam esse. idem est et si in
16 parte solvendo sint fullo aut sarcinator. **Quae de fullone et sarcinatore diximus, eadem et ad eum cui commodata res est transferenda** veteres existimabant: **nam ut ille** fullo **mercedem** accipiendo **custodiam praestat, ita** is **quoque** qui **commodum utendi percipit similiter necesse habet custodiam praestare.** G. iii. § 206.
sed nostra providentia etiam hoc in decisionibus nostris emendavit [1], ut in domini sit voluntate, sive commodati actionem adversus eum qui rem commodatam accepit movere desiderat, sive furti adversus eum qui rem subripuit, et alterutra earum electa, dominum non posse ex poenitentia ad alteram venire actionem. sed si quidem furem elegerit, illum qui rem utendam accepit penitus liberari. sin autem commodator veniat adversus eum qui rem utendam accepit, ipsi quidem nullo modo competere posse adversus furem furti actionem, eum autem qui pro re commodata convenitur, posse adversus furem furti habere actionem, ita tamen si dominus, sciens rem esse subreptam, adversus eum cui res commodata fuit pervenit: sin autem nescius et dubitans rem non esse apud eum commodati actionem instituit, postea autem, re comperta, voluit remittere quidem commodati actionem, ad furti autem pervenire, tunc licentia ei concedatur et adversus furem venire, nullo obstaculo ei opponendo, quoniam incertus constitutus movit adversus eum qui rem utendam accepit commodati actionem (nisi domino ab eo satisfactum est: tunc etenim omnimodo furem a domino quidem furti actione liberari, suppositum autem esse ei qui pro re sibi commodata domino satisfecit), cum manifestissimum est, etiam si ab initio dominus actionem instituit commodati ignarus rem esse subreptam, postea

[1] C. vi. 2. 22.

autem, hoc ei cognito, adversus furem transivit, omnimodo liberari eum qui rem commodatam accepit, quemcumque causae exitum dominus adversus furem habuerit: eadem definitione obtinente, sive in partem sive in solidum
G. iii. § 207. solvendo sit is qui rem commodatam accepit. Sed is 17
apud quem res deposita est custodiam non praestat, sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit: qua de causa si res ei subrepta fuerit, quia restituendae eius nomine depositi non tenetur nec ob id eius interest, rem salvam esse, furti agere non potest, sed furti actio domino com-
§ 208. petit. In summa sciendum est, quaesitum esse, 18
an impubes rem alienam amovendo furtum faciat. et placet, quia furtum ex affectu consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit, et ob id intellegat se delinquere.

Furti actio sive dupli sive quadrupli tantum ad poenae 19
persecutionem pertinet: nam ipsius rei persecutionem extrinsecus habet dominus, quam aut vindicando aut condicendo potest auferre. sed vindicatio quidem adversus possessorem est, sive fur ipse possidet sive alius quilibet: condictio autem adversus ipsum furem heredemve eius, licet non possideat, competit.

TIT. II.

VI BONORUM RAPTORUM.

§ 209. Qui res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti Pr.
(quis enim magis alienam rem invito domino contrectat quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est, eum improbum furem esse): sed tamen propriam actionem eius delicti nomine praetor introduxit, quae appellatur vi bonorum raptorum et est

intra annum quadrupli, post annum simpli. quae **actio utilis est, etiamsi quis unam rem, licet minimam, rapuerit.** quadruplum autem non totum poena est et extra poenam rei persecutio, sicut in actione furti manifesti diximus: sed in quadruplo inest et rei persecutio, ut poena tripli sit, sive comprehendatur raptor in ipso delicto sive non. ridiculum est enim levioris esse condicionis eum qui vi rapit quam qui clam amovet.

1 Quia tamen ita competit haec actio si dolo malo quisque rapuerit: qui aliquo errore inductus, suam rem esse, et imprudens iuris eo animo rapuit quasi domino liceat rem suam etiam per vim auferre possessoribus, absolvi debet. cui scilicet conveniens est nec furti teneri eum qui eodem hoc animo rapuit. sed ne, dum talia excogitentur, inveniatur via per quam raptores impune suam exerceant avaritiam: melius divalibus constitutionibus[1] pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere rem mobilem vel se moventem, licet suam eandem rem existimet: sed si quis contra statuta fecerit, rei quidem suae dominio cadere, sin autem aliena sit, post rei restitutionem etiam aestimationem eiusdem rei praestare. quod non solum in mobilibus rebus, quae rapi possunt, constitutiones optinere censuerunt, sed etiam in invasionibus quae circa res soli fiunt, ut ex hac causa omni rapina homines

2 abstineant. In hac actione non utique spectatur, rem in bonis actoris esse: nam sive in bonis sit sive non sit, si tamen ex bonis sit, locum haec actio habebit. quare sive commodata sive locata sive etiam pignerata sive deposita sit apud Titium, sic ut intersit eius eam non auferri, veluti si in re deposita culpam quoque promisit, sive bona fide possideat, sive usumfructum in ea quis habeat, vel quod aliud ius ut intersit eius non rapi:

Ulp. ad Ed. D. xlvii. 8. 2.

[1] D. iv. 2. 13; C. viii. 4. 7 & 10.

dicendum est, competere ei hanc actionem, ut non dominium accipiat, sed illud solum quod ex bonis eius qui rapinam passus est, id est quod ex substantia eius, ablatum esse proponatur. et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex iisdem causis omnes habere hanc actionem.

TIT. III.

DE LEGE AQUILIA.

Damni iniuriae actio constituitur per legem Pr.
G. iii. § 210. **Aquiliam. cuius primo capite cautum est ut, si quis hominem alienum alienamve quadrupedem, quae pecudum numero sit, iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuit, tantum domino dare damnetur.**

Quod autem non praecise de quadrupede, sed de ea 1
tantum quae "pecudum numero" est cavetur, eo pertinet, ut neque de feris bestiis neque de canibus cautum esse intellegamus, sed de his tantum quae proprie pasci dicuntur, quales sunt equi, muli, asini, boves, oves, caprae.
Marc. Inst. D. xxxii. 65. de suibus quoque idem placuit: nam et sues pecorum appellatione continentur, quia et hi gregatim pascuntur: sic denique et Homerus in Odyssea ait, sicut Aelius Marcianus in suis institutionibus refert:

δήεις τόν γε σύεσσι παρήμενον· αἱ δὲ νέμονται
πὰρ Κόρακος πέτρῃ, ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ.

G. iii. § 211. **"Iniuria" autem occidere intellegitur,** qui nullo iure 2
occidit. itaque qui latronem occidit, non tenetur, utique si aliter periculum effugere non potest. Ac ne is quidem 3
hac lege tenetur qui casu occidit, si modo culpa eius nulla invenitur: nam alioquin non minus quam ex dolo ex culpa quisque hac lege tenetur. Itaque si quis, dum 4
iaculis ludit vel exercitatur, transeuntem servum tuum

traiecerit, distinguitur. nam si id a milite quidem in Campo, locove ubi solitum est exercitari, admissum est, nulla culpa eius intellegitur: si alius tale quid admisit, culpae reus est. idem iuris est de milite, si is in alio loco quam qui exercitandis militibus destinatus est, id admisit.

5 Item si putator ex arbore deiectò ramo servum tuum transeuntem occiderit, si prope viam publicam aut vicinalem id factum est neque praeclamavit, ut casus evitari possit, culpae reus est: si praeclamavit neque ille curavit cavere, extra culpam est putator. aeque extra culpam esse intellegitur, si seorsum a via forte vel in medio fundo caedebat, licet non praeclamavit, quia eo loco nulli ex-

6 traneo ius fuerat versandi. Praeterea si medicus, qui servum tuum secuit, dereliquerit curationem atque ob id

7 mortuus fuerit servus, culpae reus est. Imperitia quoque culpae adnumeratur, veluti si medicus ideo servum tuum occiderit, quod eum male secuerit aut perperam ei medica-

8 mentum dederit. Impetu quoque mularum, quas mulio G. ad Ed. pr. D. ix. 2. 8.
propter imperitiam retinere non potuerit, si servus tuus oppressus fuerit, culpae reus est mulio. sed et si propter infirmitatem retinere eas non potuerit, cum alius firmior retinere potuisset, aeque culpae tenetur. eadem placuerunt de eo quoque qui, cum equo veheretur, impetum eius aut propter infirmitatem aut propter imperitiam suam retinere non potuerit.

9 His autem verbis legis "quanti id in eo anno plurimi G. iii. § 214.
fuerit" illa sententia exprimitur, ut si quis hominem tuum, qui hodie claudus aut luscus aut mancus erit, occiderit, qui in eo anno integer aut pretiosus fuerit, non tanti teneatur quanti is hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. qua ratione creditum est, poenalem esse huius legis actionem, quia non solum tanti quisque obligatur quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris: ideoque constat, in heredem eam actionem non transire, quae transitura

fuisset si ultra damnum numquam lis aestimaretur. Illud 10
G. iii. § 212. non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit, non solum perempti corporis aestimationem habendam esse, secundum ea quae diximus, sed eo amplius quidquid praeterea, perempto eo corpore, damni vobis adlatum fuerit, veluti si servum tuum heredem ab aliquo institutum ante quis occiderit quam is iussu tuo adiret: nam hereditatis quoque amissae rationem esse habendam constat. item si ex pari mularum unam vel ex quadriga equorum unum occiderit, vel ex comoedis unus servus fuerit occisus: non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius id quoque computatur, quanto depretiati sunt qui supersunt.
§ 213. Liberum est autem ei cuius servus fuerit occisus, 11
et privato iudicio legis Aquiliae damnum persequi, et capitalis criminis eum reum facere.

§ 215. Caput secundum legis Aquiliae in usu non est. 12

[§ 216.] Capite tertio de omni cetero damno cavetur. 13
§ 217. Itaque si quis servum, vel eam quadrupedem quae pecudum numero est, vulneraverit, sive eam quadrupedem quae pecudum numero non est, veluti canem aut feram bestiam, vulneraverit aut occiderit, hoc capite actio constituitur. in ceteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus quae anima carent, damnum iniuria datum hac parte vindicatur. si quid enim ustum aut ruptum aut fractum fuerit, actio ex hoc capite constituitur: quamquam potuerit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere: "ruptum" enim intellegitur quoquo modo corruptum. unde non solum usta aut fracta, sed etiam scissa et collisa et effusa et quoquo modo perempta atque deteriora facta hoc verbo continentur: denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum id immiserit quo naturalis bonitas vini

vel olei corrumperetur, ex hac parte legis eum teneri.
14 Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, si dolo aut culpa eius homo aut quadrupes occisus occisave fuerit, ita ex hoc capite ex dolo aut culpa de cetero damno quemque teneri. hoc tamen capite non G. iii. § 218.
quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is qui damnum de-
15 derit. Ac ne "plurimi" quidem verbum adicitur; sed Sabino recte placuit, perinde habendam aestimationem ac si etiam hac parte "plurimi" verbum adiectum fuisset: nam plebem Romanam, quae Aquilio tribuno rogante hanc legem tulit, contentam fuisse, quod prima parte eo verbo usa est.

16 Ceterum placuit, ita demum ex hac lege actionem § 219.
esse, si quis praecipue corpore suo damnum dederit. ideoque in eum qui alio modo damnum dederit, utiles actiones dari solent: veluti si quis hominem alienum aut pecus ita incluserit ut fame necaretur, aut iumentum tam vehementer egerit ut rumperetur, aut pecus in tantum exagitaverit ut praecipitaretur, aut si quis alieno servo persuaserit ut in arborem ascenderet vel in puteum descenderet, et is ascendendo vel descendendo aut mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus erit, utilis in eum actio datur. sed si quis alienum servum de ponte aut ripa in flumen deiecerit et is suffocatus fuerit, eo quod proiecerit corpore suo damnum dedisse non difficiliter intellegi poterit ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. sed si non corpore damnum fuerit datum neque corpus laesum fuerit, sed alio modo damnum alicui contigit, cum non sufficit neque directa neque utilis Aquilia, placuit eum qui obnoxius fuerit in factum actione teneri: veluti si quis, misericordia ductus, alienum servum compeditum solverit, ut fugeret.

TIT. IV.

DE INIURIIS.

Paul. Reg. Collat. 2. 5. 1. Generaliter iniuria dicitur omne quod non iure fit: Pr.
specialiter alias contumelia, quae a contemnendo dicta
—— est, quam Graeci ὕβριν appellant; alias culpa, quam Graeci ἀδίκημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuria accipitur; alias iniquitas et iniustitia, quam Graeci ἀδικίαν vocant. cum enim praetor vel iudex non iure contra quem pronuntiat, iniuriam accepisse dicitur.

G. iii. § 220. Iniuria autem committitur non solum cum quis 1
pugno puta aut fustibus caesus vel etiam verberatus erit, sed etiam si cui convicium factum fuerit, sive cuius bona, quasi debitoris, possessa fuerint ab eo qui intellegebat nihil eum sibi debere, vel si quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen scripserit, composuerit, ediderit, dolove malo fecerit quo quid eorum fieret; sive quis matremfamilias aut praetextatum praetextatamve adsectatus fuerit, sive cuius pudicitia attentata esse dicetur: et denique aliis pluribus modis admitti iniuriam manifestum est.

§ 221. Patitur autem quis iniuriam non solum per semet 2
ipsum, sed etiam per liberos suos, quos in potestate habet: item per uxorem suam, id enim magis praevaluit. itaque si filiae alicuius, quae Titio nupta est, iniuriam feceris, non solum filiae nomine tecum iniuriarum agi potest, sed etiam patris quoque et mariti nomine.
Paul. ad Ed. D. xlvii. 10. 2. contra autem, si viro iniuria facta sit, uxor iniuriarum agere non potest: defendi enim uxores a viris, non viros
—— ab uxoribus aequum est. sed et socer nurus nomine,
§ 222. cuius vir in potestate est, iniuriarum agere potest. Ser- 3
vis autem ipsis quidem nulla iniuria fieri intellegitur, sed domino per eos fieri videtur. non tamen

iisdem modis quibus etiam per liberos et uxores, sed ita cum quid atrocius commissum fuerit et quod aperte ad contumeliam domini respicit: veluti si quis alienum servum verberaverit, et in hunc casum actio proponitur. at si quis servo convicium fecerit vel pugno eum percusserit, nulla in eum actio
4 domino competit. Si communi servo iniuria facta sit, aequum est, non pro ea parte qua dominus quisque est aestimationem iniuriae fieri, sed ex dominorum persona,
5 quia ipsis fit iniuria. Quodsi ususfructus in servo Titii est, proprietas Maevii est, magis Maevio iniuria fieri
6 intellegitur. Sed si libero qui tibi bona fide servit iniuria facta sit, nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit: nisi in contumeliam tuam pulsatus sit, tunc enim competit et tibi iniuriarum actio. idem ergo est et in servo alieno bona fide tibi serviente, ut totiens admittatur iniuriarum actio, quotiens in tuam contumeliam iniuria ei facta sit.

7 Poena autem iniuriarum ex lege duodecim tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os vero fractum nummariae poenae erant constitutae quasi in magna veterum paupertate. sed postea praetores permittebant ipsis qui iniuriam passi sunt eam aestimare, ut iudex vel tanti condemnet, quanti iniuriam passus aestimaverit, vel minoris, prout ei visum fuerit. sed poena quidem iniuriae quae ex lege duodecim tabularum introducta est in desuetudinem abiit: quam autem praetores introduxerunt, quae etiam honoraria appellatur, in iudiciis frequentatur. nam secundum gradum dignitatis vitaeque honestatem crescit aut minuitur aestimatio iniuriae: qui gradus condemnationis et in servili persona non immerito servatur, ut aliud in servo actore, aliud in medii actus homine, aliud in vilissimo vel compedito

G. iii. § 223. § 224.

constituatur. Sed et lex Cornelia de iniuriis loquitur et 8 iniuriarum actionem introduxit. quae competit ob eam rem, quod se pulsatum quis verberatumve, domumve suam vi introitum esse dicat. domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitat sive in conducta vel gratis sive hospitio receptus sit. **Atrox iniuria aestimatur** 9 **vel ex facto, veluti si quis ab aliquo vulneratus fuerit vel fustibus caesus: vel ex loco, veluti si cui in theatro** vel **in foro** vel in conspectu praetoris **iniuria facta sit: vel ex persona, veluti si magistratus iniuriam passus fuerit, vel** si **senatori ab humili iniuria facta sit,** aut parenti patronoque fiat a liberis vel libertis; aliter enim senatoris et parentis patronique, aliter extranei et humilis personae iniuria aestimatur. nonnumquam et locus vulneris atrocem iniuriam facit, veluti si in oculo quis percussus sit. parvi autem refert, utrum patrifamilias an filiofamilias talis iniuria facta sit: nam et haec atrox aestimabitur.

Ulp. ad Ed. D. xlvii. 10. 5. — G. iii. §. 225. Finis. Comm. iii. Ulp. ad Ed. D. xlvii. 10. 9. —

In summa sciendum est, de omni iniuria eum qui passus 10 est posse vel criminaliter agere vel civiliter. et si quidem civiliter agatur, aestimatione facta secundum quod dictum est, poena imponitur. sin autem criminaliter, officio iudicis extraordinaria poena reo irrogatur: hoc videlicet observando, quod Zenoniana constitutio[1] introduxit, ut viri illustres quique supra eos sunt et per procuratores possint actionem iniuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere, secundum eius tenorem qui ex ipsa manifestius apparet. Non solum autem is iniuriarum tenetur qui fecit iniuriam, 11 hoc est qui percussit: verum ille quoque continebitur qui dolo fecit vel qui curavit ut cui mala pugno percuteretur. Haec actio dissimulatione aboletur: et ideo, si quis iniu- 12 riam dereliquerit, hoc est statim passus ad animum suum

Ulp. ad Ed. D. xlvii. 10. 11.

[1] C. ix. 35. 11.

non revocaverit, postea ex poenitentia remissam iniuriam non poterit recolere.

TIT. V.

DE OBLIGATIONIBUS QUAE QUASI EX DELICTO NASCUNTUR.

Pr. Si iudex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio obligatus videtur. sed quia neque ex contractu obligatus est et utique peccasse aliquid intellegitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri. et in quantum de ea re aequum religioni iudicantis videbitur, poenam sustinebit. G. Cottid. D. xliv. 7. 5.

1 Item is ex cuius coenaculo vel proprio ipsius vel conducto vel in quo gratis habitabat, deiectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceretur, quasi ex maleficio obligatus intellegitur: ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intellegitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur aut servi aut liberi. cui similis est is qui ea parte qua vulgo iter fieri solet id positum aut suspensum habet quod potest, si ceciderit, alicui nocere: quo casu poena decem aureorum constituta est. de eo vero quod deiectum effusumve est, dupli quanti damnum datum sit, constituta est actio. ob hominem vero liberum occisum quinquaginta aureorum poena constituitur: si vero vivet nocitumque ei esse dicetur, quantum ob eam rem aequum iudici videtur, actio datur: iudex enim computare debet mercedes medicis praestitas ceteraque impendia quae in curatione facta sunt, praeterea operarum quibus caruit, aut cariturus est, ob id quod G. Cottid. *ib.*

2 inutilis factus est. Si filiusfamilias seorsum a patre habitaverit et quid ex coenaculo eius deiectum effusumve sit, sive quid positum suspensumve habuerit cuius casus periculosus est: Iuliano placuit, in patrem nullam esse G. Cottid. *ib.*

actionem, sed cum ipso filio agendum. quod et in filiofamilias iudice observandum est, qui litem suam fecerit.

G. Cottid, D. xliv. 7. 5. Idem exercitor navis aut cauponae aut stabuli de damno, 3 dolo aut furto, quod in nave aut in caupona aut in stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo ipsius nullum est maleficium, sed alicuius eorum quorum opera navem aut cauponam aut stabulum exerceret: cum enim neque ex contractu sit adversus eum constituta haec actio et aliquatenus culpae reus est, quod opera malorum hominum uteretur, ideo quasi ex maleficio teneri videtur. in his autem casibus in factum actio competit, quae heredi quidem datur, adversus heredem autem non competit.

TIT. VI.

DE ACTIONIBUS.

G. iv. § 1. Cels. Dig. D. xliv. 7. 51. **Superest, ut de actionibus loquamur.** actio autem Pr. nihil aliud est quam ius persequendi iudicio quod sibi debetur.

Omnium **actionum**, quibus inter aliquos apud iudices 1 arbitrosve de qua re quaeritur, summa divisio in **duo genera** deducitur: aut enim **in rem** sunt aut **in personam**. G. iv. § 2. namque agit unusquisque aut cum eo **qui** ei **obligatus est vel ex contractu vel ex** maleficio, quo casu proditae **actiones in personam** sunt, per quas **intendit adversarium** ei **dare facere oportere,** et aliis quibusdam modis: aut cum eo agit qui nullo iure ei obligatus est, movet tamen alicui de aliqua re controversiam. quo § 3 casu proditae actiones **in rem** sunt. veluti **si rem corporalem** possideat quis, quam Titius suam esse affirmet, et possessor dominum se esse dicat: nam si Titius suam esse intendat, in rem actio est. Aeque si agat, ius sibi 2 esse re, fundo forte vel aedibus, **utendifruendi** vel per

fundum vicini eundi, agendi vel ex fundo vicini aquam ducendi, in rem actio est. eiusdem generis est actio de iure praediorum urbanorum, veluti si agat, ius sibi esse altius aedes suas tollendi prospiciendive vel proiciendi aliquid vel immittendi in vicini aedes. contra quoque de usufructu et de servitutibus praediorum rusticorum, item praediorum urbanorum invicem quoque proditae sunt actiones, ut quis intendat, ius non esse adversario utendi-fruendi, eundi, agendi aquamve ducendi, item altius tollendi, prospiciendi, proiciendi, immittendi: istae quoque actiones in rem sunt, sed negativae. quod genus actionis in controversiis rerum corporalium proditum non est: nam in his is agit qui non possidet: ei vero qui possidet non est actio prodita per quam neget rem alterius esse. sane uno casu qui possidet nihilo minus actoris partes obtinet, sicut in latioribus digestorum libris opportunius apparebit.

3 Sed istae quidem actiones, quarum mentionem habuimus, et si quae sunt similes, ex legitimis et civilibus causis descendunt. aliae autem sunt, quas praetor ex sua iurisdictione comparatas habet tam in rem quam in personam, quas et ipsas necessarium est exemplis ostendere. ecce plerumque ita permittit in rem agere, ut vel actor diceret, se quasi usucepisse quod usu non ceperit, vel ex diverso possessor[1] diceret, adversarium suum usu non cepisse
4 quod usuceperit. Namque si cui ex iusta causa res aliena tradita fuerit, veluti ex causa emptionis aut donationis aut dotis aut legatorum, necdum eius rei dominus effectus est, si eius rei casu possessionem amiserit, nullam habet directam in rem actionem ad eam rem persequendam: quippe ita proditae sunt iure civili actiones, ut quis dominium suum vindicet. sed quia sane durum erat, eo casu deficere actionem, inventa est a praetore actio, in qua dicit is qui

[1] *Huschke ex coni.* possessorem

possessionem amisit eam rem se usucepisse, et ita vindicat suam esse. quae actio Publiciana appellatur, quoniam primum a Publicio praetore in edicto proposita est.

Rursus ex diverso si quis, cum rei publicae causa abesset 5 vel in hostium potestate esset, rem eius qui in civitate esset usuceperit, permittitur domino, si possessor rei publicae causa abesse desierit, tunc intra annum, rescissa usucapione, eam petere, id est ita petere ut dicat, possessorem usu non cepisse et ob id suam esse rem. quod genus actionis et aliis, simili aequitate motus, praetor accommodat, sicut ex latiore digestorum seu pandectarum volumine intellegere licet[1].

Item si quis in fraudem creditorum rem suam alicui tra- 6 diderit, bonis eius a creditoribus ex sententia praesidis possessis, permittitur ipsis creditoribus, rescissa traditione, eam rem petere, id est dicere eam rem traditam non esse et ob id in bonis debitoris mansisse.

Item Serviana et quasi Serviana, quae etiam hypothecaria 7 vocatur, ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam capit. Serviana autem experitur quis de rebus coloni, quae pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenentur; quasi Serviana autem qua creditores pignora hypothecasve persequuntur. inter pignus autem et hypothecam quantum ad actionem hypothecariam nihil interest: nam de qua re inter creditorem et debitorem convenerit ut sit pro debito obligata, utraque hac appellatione continetur. sed in aliis differentia est: nam pignoris appellatione eam proprie contineri dicimus quae simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit: at eam quae sine traditione nuda conventione tenetur proprie hypothecae appellatione contineri dicimus.

In personam quoque actiones ex sua iurisdictione pro- 8 positas habet praetor, veluti de pecunia constituta: cui similis videbatur receptitia: sed ex nostra constitutione[2],

[1] D. iv. 5. [2] C. iv. 18. 2.

cum et, si quid plenius habebat, hoc in pecuniam constitutam transfusum est, ea quasi supervacua iussa est cum sua auctoritate a nostris legibus recedere. item praetor proposuit de peculio servorum filiorumque familias, et ex
9 qua quaeritur, an actor iuraverit, et alias complures. De pecunia autem constituta cum omnibus agitur quicumque vel pro se vel pro alio soluturos se constituerint, nulla scilicet stipulatione interposita. nam alioquin si stipu-
10 lanti promiserint, iure civili tenentur. Actionem autem de peculio ideo adversus patrem dominumve comparavit praetor quia, licet ex contractu filiorum servorumve ipso iure non teneantur, aequum tamen esset peculio tenus, quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque, item
11 servorum, condemnari eos. Item si quis postulante adversario iuraverit, deberi sibi pecuniam quam peteret, neque ei solvatur, iustissime accommodat ei talem actionem, per quam non illud quaeritur, an ei pecunia debeatur, sed an iuraverit.

12 Poenales quoque actiones praetor bene multas ex sua iurisdictione introduxit: veluti adversus eum qui quid ex albo eius corrupisset: et in eum qui patronum vel parentem in ius vocasset, cum id non impetrasset: item adversus eum qui vi exemerit eum qui in ius vocaretur, cuiusve dolo alius exemerit: et alias innumerabiles.

13 Praeiudiciales actiones in rem esse videntur, quales sunt, per quas quaeritur, an aliquis liber vel an libertus sit, vel de partu agnoscendo. ex quibus fere una illa legitimam causam habet, per quam quaeritur, an aliquis liber sit: ceterae ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam capiunt.

14 **Sic itaque discretis actionibus, certum est, non** G. iv § 4.
posse actorem rem suam ita ab aliquo petere SI PARET EUM DARE OPORTERE: **nec enim quod actoris est, id ei dari oportet, quia scilicet dari cuiquam id intellegitur quod ita datur ut eius fiat, nec res quae iam**

actoris est, magis eius fieri potest. plane odio furum,
quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum
est, ut extra poenam dupli aut quadrupli, rei reci-
piendae nomine fures etiam hac actione teneantur
SI PARET EOS DARE OPORTERE, quamvis sit adver-
sus eos etiam haec in rem actio, per quam rem suam
G. iv. § 5. quis esse petit. Appellamus autem in rem quidem 15
actiones vindicationes: in personam vero actiones,
quibus dare facere oportere intenditur, condictiones.
§ 18. condicere enim est denuntiare prisca lingua: nunc vero
abusive dicimus condictionem actionem in personam,
qua actor intendit dari sibi oportere: nulla enim
hoc tempore eo nomine denuntiatio fit.

§ 6. Sequens illa divisio est, quod quaedam actiones rei 16
persequendae gratia comparatae sunt, quaedam poenae
§ 7. persequendae, quaedam mixtae sunt. Rei persequendae 17
causa comparatae sunt omnes in rem actiones. earum
vero actionum quae in personam sunt, hae quidem quae
ex contractu nascuntur fere omnes rei persequendae
causa comparatae videntur: veluti quibus mutuam pecu-
niam vel in stipulatum deductam petit actor, item com-
modati, depositi, mandati, pro socio, ex empto vendito,
locato conducto. plane si depositi agetur, eo nomine
quod tumultus, incendii, ruinae, naufragii causa depositum
sit, in duplum actionem praetor reddit, si modo cum ipso
apud quem depositum sit aut cum herede eius ex dolo
ipsius agitur: quo casu mixta est actio. Ex maleficiis 18
vero proditae actiones aliae tantum poenae persequendae
causa comparatae sunt, aliae tam poenae quam rei perse-
§ 8. quendae et ob id mixtae sunt. poenam tantum perse-
quitur quis actione furti; sive enim manifesti agatur
quadrupli sive nec manifesti dupli, de sola poena agitur:
nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est
suam esse petens, sive fur ipse eam rem possideat, sive

alius quilibet: eo amplius adversus furem etiam condictio
19 est rei. Vi autem bonorum raptorum actio mixta est, quia in quadruplo rei persecutio continetur, poena autem tripli est. sed et legis Aquiliae actio de damno mixta G. iv. § 9.
est, non solum si adversus infitiantem in duplum agatur, sed interdum et si in simplum quisque agit. veluti si quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer et magni pretii fuerit; tanti enim damnatur, quanti is homo in eo anno plurimi fuerit, secundum iam traditam divisionem. item mixta est actio contra eos qui relicta sacrosanctis ecclesiis vel aliis venerabilibus locis legati vel fideicommissi nomine dare distulerint usque adeo ut etiam in iudicium vocarentur: tunc [§§ 10-17.]
etenim et ipsam rem vel pecuniam quae relicta est dare compelluntur, et aliud tantum pro poena, et ideo in du- [§§ 19-51.]
plum eius fit condemnatio.

20 Quaedam actiones mixtam causam optinere videntur tam in rem quam in personam. qualis est familiae erciscundae actio, quae competit coheredibus de dividenda hereditate: item communi dividundo, quae inter eos redditur inter quos aliquid commune ex quacumque causa est, ut id dividatur: item finium regundorum, quae inter eos agitur qui confines agros habent. in quibus tribus iudiciis permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus ex bono et aequo adiudicare et, si unius pars praegravari videbitur, eum invicem certa pecunia alteri condemnare.

21 Omnes autem actiones vel in simplum conceptae sunt vel in duplum vel in triplum vel in quadruplum: ulterius
22 autem nulla actio extenditur. In simplum agitur veluti ex stipulatione, ex mutui datione, ex empto, vendito, locato, conducto, mandato et denique ex aliis compluribus
23 causis. In duplum agimus veluti furti nec manifesti, damni iniuriae ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam casibus: item servi corrupti, quae competit in eum cuius

hortatu consiliove servus alienus fugerit aut contumax adversus dominum factus est aut luxuriose vivere coeperit aut denique quolibet modo deterior factus sit (in qua actione etiam earum rerum quas fugiendo servus abstulit aestimatio deducitur): item ex legato quod venerabilibus locis relictum est, secundum ea quae supra diximus[1].
Tripli vero, cum quidam maiorem verae aestimationis 24
quantitatem in libello conventionis inseruit, ut ex hac causa viatores, id est exsecutores litium, ampliorem summam sportularum nomine exigerent: tunc enim quod propter eorum causam damnum passus fuerit reus id triplum ab actore consequetur, ut in hoc triplo et simplum, in quo damnum passus est, connumeretur. quod nostra constitutio[2] induxit, quae in nostro codice fulget, ex qua dubio procul est ex lege condicticiam emanare.
Quadrupli veluti furti manifesti, item de eo quod metus 25
causa factum sit, deque ea pecunia quae in hoc data sit ut is cui datur calumniae causa negotium alicui faceret vel non faceret: item ex lege condicticia a nostra constitutione oritur, in quadruplum condemnationem imponens his exsecutoribus litium qui contra nostrae constitutionis[3] normam a reis quidquam exegerint. Sed furti 26
quidem nec manifesti actio, et servi corrupti, a ceteris de quibus simul locuti sumus eo differt quod hae actiones omnimodo dupli sunt: at illae, id est damni iniuriae ex lege Aquilia et interdum depositi, infitiatione duplicantur, in confitentem autem in simplum dantur: sed illa quae de his competit quae relicta venerabilibus locis sunt non solum infitiatione duplicatur, sed et si distulerit relicti solutionem usque quo iussu magistratuum nostrorum conveniatur; in confitentem vero et antequam iussu magistratuum conveniatur solventem simpli redditur. Item 27

[1] § 19. [2] C. iii. 10. 2. [3] C. iii. 2.

actio de eo quod metus causa factum sit a ceteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt quod eius natura tacite continetur ut qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat, absolvatur. quod in ceteris casibus non ita est, sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur, quod est et in furti manifesti actione.

28 Actionum autem quaedam bonae fidei sunt, quaedam stricti iuris, **bonae fidei sunt hae: ex empto, vendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutelae,** commodati, pigneraticia, familiae erciscundae, communi dividundo, praescriptis verbis quae de aestimato proponitur, et ea quae ex permutatione competit, et hereditatis petitio. quamvis enim usque adhuc incertum erat, sive inter bonae fidei iudicia connumeranda sit sive non, nostra tamen constitutio[1] aperte eam esse bonae fidei disposuit. G. iv. § 62.

29 Fuerat antea et rei uxoriae actio ex bonae fidei iudiciis: sed cum, pleniorem esse ex stipulatu actionem invenientes, omne ius quod res uxoria ante habebat cum multis divisionibus in ex stipulatu actionem, quae de dotibus exigendis proponitur, transtulimus[2], merito rei uxoriae actione sublata, ex stipulatu, quae pro ea introducta est, naturam bonae fidei iudicii tantum in exactione dotis meruit ut bonae fidei sit. sed et tacitam ei dedimus hypothecam: praeferri autem aliis creditoribus in hypothecis tunc censuimus, cum ipsa mulier de dote sua experiatur, cuius solius providentia hoc induximus[3].

30 **In bonae fidei** autem **iudiciis libera potestas permitti videtur iudici ex bono et aequo aestimandi quantum actori restitui** debeat. in quo et illud **continetur, ut, si quid invicem actorem praestare oporteat,** eo compensato, **in reliquum is cum quo actum est condemnari** debeat. § 61.

[1] C. iii. 31. 12. [2] C. v. 13. [3] C. v. 12. 30; viii. 18. 12.

sed et in strictis iudiciis ex rescripto divi Marci opposita doli mali exceptione compensatio inducebatur. sed nostra constitutio [1] eas compensationes quae iure aperto nituntur latius introduxit, ut actiones ipso iure minuant, sive in rem sive personales sive alias quascumque, excepta sola depositi actione, cui aliquid compensationis nomine opponi satis impium esse credidimus, ne sub praetextu compensationis depositarum rerum quis exactione defraudetur.

Praeterea quasdam actiones arbitrarias, id est ex arbitrio 31 iudicis pendentes, appellamus, in quibus nisi arbitrio iudicis is cum quo agitur actori satisfaciat, veluti rem restituat vel exhibeat vel solvat vel ex noxali causa servum dedat, condemnari debeat. sed istae actiones tam in rem quam in personam inveniuntur. in rem veluti Publiciana, Serviana de rebus coloni, quasi Serviana, quae etiam hypothecaria vocatur: in personam veluti quibus de eo agitur quod aut metus causa aut dolo malo factum est, item qua id quod certo loco promissum est, petitur. ad exhibendum quoque actio ex arbitrio iudicis pendet. in his enim actionibus et ceteris similibus permittitur iudici ex bono et aequo, secundum cuiusque rei de qua actum est naturam, aestimare quemadmodum actori satisfieri oporteat.

G. iv. § 52. Curare autem debet iudex, ut omnimodo, quantum 32 possibile ei sit, certae pecuniae vel rei sententiam ferat, etiam si de incerta quantitate apud eum actum est.

§ 53. Si quis agens in intentione sua plus complexus 33 fuerit, quam ad eum pertinet, causa cadebat, id est rem admittebat, nec facile in integrum a praetore restituebatur, nisi minor erat viginti quinque annis. huic enim, sicut in aliis causis causa cognita succurrebatur si lapsus iuventute fuerat, ita et in hac causa succurri

[1] C. iv. 31. 14.

solitum erat. sane si tam magna causa iusti erroris interveniebat ut etiam constantissimus quisque labi posset, etiam maiori viginti quinque annis succurrebatur: veluti si quis totum legatum petierit, post deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta sit aut quibusdam aliis legata data sint, quae efficiebant ut plus petisse videretur petitor quam dodrantem, ad quem ideo lege Falcidia legata minuebantur.

33[a] **Plus autem quattuor modis petitur: re, tempore,** G. iv. 53 a.
loco, causa: re veluti si quis pro decem aureis, **qui ei debebantur, viginti petierit, aut si is cuius ex parte res est, totam eam vel maiore ex parte suam esse in-**
33[b] **tenderit. Tempore: veluti si quis ante diem** vel ante condicionem **petierit.** qua ratione enim qui tardius solvit quam solvere deberet minus solvere intellegitur, eadem
33[c] ratione qui praemature petit plus petere videtur. **Loco** plus petitur, veluti cum quis **id quod certo loco** sibi stipulatus est **alio loco petit, sine commemoratione** illius **loci** in quo sibi dari stipulatus fuerit: verbi gratia si is qui ita **stipulatus** fuerit EPHESI DARE SPONDES? **Romae pure intendat** dari sibi oportere. **ideo** autem **plus petere intellegitur,** quia **utilitatem quam habuit promissor, si Ephesi** solveret, **adimit** ei pura **intentione**: propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur, in qua scilicet ratio habetur utilitatis quae promissori competitura fuisset si illo loco solveret. quae utilitas plerumque in mercibus maxima invenitur, veluti vino, oleo, frumento, quae per singulas regiones diversa habent pretia: sed et pecuniae numeratae non in omnibus regionibus sub iisdem usuris fenerantur. si quis **tamen Ephesi** petat, id est eo loco petat quo ut sibi detur stipulatus est, **pura** actione recte agit: idque etiam praetor monstrat, scilicet quia utilitas sol-
33[d] vendi salva est promissori. Huic autem qui loco plus

G. iv. § 53 b. petere intellegitur, proximus est is qui **causa plus petit**: **ut** ecce **si quis ita** a te **stipulatus sit** HOMINEM STICHUM AUT DECEM AUREOS DARE SPONDES? **deinde alterutrum petat,** veluti hominem tantum aut decem aureos tantum. ideo autem plus petere intellegitur quia in eo genere stipulationis promissoris est electio, utrum pecuniam an hominem solvere malit: qui igitur pecuniam tantum vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, [§ 54.] eripit electionem adversario et eo modo suam quidem meliorem condicionem facit, adversarii vero sui deteriorem. qua de causa talis in ea re prodita est actio, ut quis intendat, hominem Stichum aut aureos decem sibi dari oportere, id est ut eodem modo peteret, quo stipulatus est. praeterea **si quis generaliter hominem stipulatus sit** et specialiter **Stichum petat,** aut generaliter vinum stipulatus, specialiter Campanum petat, aut **generaliter purpuram** stipulatus sit, **deinde specialiter Tyriam petat**: plus petere intellegitur, quia electionem adversario tollit, cui stipulationis iure liberum fuit aliud solvere quam quod peteretur. quin etiam licet **vilissimum** sit quod quis petat, nihilo minus plus petere intellegitur, quia saepe accidit ut promissori **facilius** sit illud solvere **quod** maioris pretii est. Sed haec quidem 33[e]
antea in usu fuerant. postea autem lex Zenoniana[1] et nostra[2] rem coartavit, et si quidem tempore plus fuerit petitum, quid statui oportet Zenonis divae memoriae loquitur constitutio: sin autem quantitate vel alio modo plus fuerit petitum, omne si quid forte damnum, ut in sportulis, ex hac causa acciderit ei contra quem plus petitum fuerit, commissa tripli condemnatione, sicut supra diximus, puniatur. Si minus in intentione complexus 34
fuerit actor quam ad eum pertineret, veluti si, cum ei

[1] C. iii. 10. 1.   [2] C. iii. 10. 2.

decem deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit,
aut cum totus fundus eius esset, partem dimidiam suam
esse petierit, sine periculo agit: in reliquum enim nihilo
minus iudex adversarium in eodem iudicio condemnat ex
35 constitutione divae memoriae Zenonis. **Si quis aliud** G. iv. § 55.
pro alio intenderit, nihil eum periclitari placet, sed
in eodem iudicio cognita veritate errorem suum corrigere
ei permittimus, **veluti, si is qui hominem Stichum**
petere deberet Erotem petierit, aut si quis ex tes-
tamento sibi dari oportere intenderit, quod **ex sti-**
pulatu debetur.

36 Sunt praeterea quaedam actiones quibus non solidum
quod debetur nobis persequimur, sed modo solidum con- [§§ 56-60.]
sequimur, modo minus. ut ecce si in peculium filii ser-
vive agamus: nam, si non minus in peculio sit quam
persequimur, in solidum pater dominusve condemnatur:
si vero minus inveniatur, eatenus condemnat iudex qua-
tenus in peculio sit. quemadmodum autem peculium
37 intellegi debeat, suo ordine proponemus. Item si de dote
iudicio mulier agat, placet, eatenus maritum condemnari
debere quatenus facere possit, id est quatenus facultates
eius patiuntur. itaque si dotis quantitati concurrant facul-
tates eius, in solidum damnatur: si minus, in tantum
quantum facere potest. propter retentionem quoque dotis
repetitio minuitur: nam ob impensas in res dotales factas
marito retentio concessa est, quia ipso iure necessariis
sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus digestorum
38 libris cognoscere licet. Sed et si quis cum parente suo
patronove agat, item si socius cum socio iudicio societatis
agat, non plus actor consequitur quam adversarius eius
facere potest. idem est, si quis ex donatione sua conve-
39 niatur. **Compensationes quoque oppositae plerum-** § 61.
que efficiunt ut minus quisque consequatur quam
ei debeatur: namque **ex bono et aequo, habita ratione**

eius quod invicem actorem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum cum quo actum est condemnare licet, sicut iam dictum est. [G. iv. §§ 63-68.] Eum quoque qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid adquisierit quod idoneum emolumentum habeat, ex integro in id quod facere potest creditores cum eo experiuntur: inhumanum enim erat spoliatum fortunis suis in solidum damnari.

TIT. VII.

QUOD CUM EO QUI IN ALIENA POTESTATE EST NEGOTIUM GESTUM ESSE DICITUR.

§ 69. **Quia tamen superius mentionem habuimus de** Pr.
actione quae in peculium filiorumfamilias servorumque agitur: opus est ut de hac actione, et de ceteris quae eorundem nomine in parentes dominosve dari solent, diligentius admoneamus. et quia, sive cum servis negotium gestum sit, sive cum his qui in potestate parentis sunt, fere eadem iura servantur, ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam servi dominique, idem intellecturi de liberis quoque et parentibus, quorum in potestate sunt. nam si quid in his proprie observetur, separatim ostendemus.

§ 70 **Si igitur iussu domini cum servo negotium gestum** 1
erit, in solidum praetor adversus **dominum actionem** pollicetur, scilicet **quia qui ita** contrahit **fidem domini sequi** videtur.

§ 71. **Eadem ratione** praetor duas alias in solidum ac- 2
tiones pollicetur, quarum altera **exercitoria**, altera **institoria** appellatur. **exercitoria tunc locum habet, cum quis servum** suum **magistrum navis praeposuerit, et quid cum eo eius rei gratia cui praepositus** erit contractum fuerit. **ideo autem exercitoria**

vocatur, quia exercitor appellatur is ad quem cottidianus navis quaestus pertinet. institoria tunc locum habet, cum quis tabernae forte aut cuilibet negotiationi servum praeposuerit et quid cum eo eius rei causa cui praepositus erit contractum fuerit. ideo autem institoria appellatur, quia qui negotia-
2[a] tionibus praeponuntur institores vocantur. Istas tamen duas actiones praetor reddit et si liberum quis hominem aut alienum servum navi aut tabernae aut cuilibet negotiationi praeposuerit, scilicet quia eadem aequitatis ratio etiam eo casu interveniebat.

3 Introduxit et aliam actionem praetor, quae tributoria G. iv. § 72.
vocatur. namque si servus in peculiari merce, sciente domino, negotietur, et quid cum eo eius rei causa contractum erit, ita praetor ius dicit ut quidquid in his mercibus erit quodque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debebitur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur. et quia ipsi domino distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit quam oportuerit, hanc ei actionem accommodat, quae tributoria appellatur.

4 Praeterea introducta est actio de peculio, deque § 73.
eo quod in rem domini versum erit, ut, quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit, tamen sive quid in rem eius versum fuerit, id totum praestare debeat, sive quid non sit in rem eius versum, id eatenus praestare debeat quatenus
4[a] peculium patitur. In rem autem domini versum intellegitur, quidquid necessario in rem eius impenderit servus, veluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius solverit, aut aedificia ruentia fulserit, aut familiae frumentum emerit, vel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit.

Itaque si ex decem utputa aureis, quos servus tuus a 4[b]
Titio mutuos accepit, creditori tuo quinque aureos
solverit, reliquos vero quinque quolibet modo con-
sumpserit, pro quinque quidem in solidum damnari
debes, pro ceteris vero quinque eatenus quatenus
in peculio sit: ex quo scilicet apparet, si toti decem
aurei in rem tuam versi fuerint, totos decem aureos
Titium consequi posse. licet enim una est actio
qua de peculio deque eo quod in rem domini ver-
sum sit, agitur, tamen duas habet condemnationes.
itaque iudex, apud quem ea actione agitur, ante
dispicere solet, an in rem domini versum sit, nec
aliter ad peculii aestimationem transit quam si aut
nihil in rem domini versum intellegatur aut non
totum. Cum autem quaeritur, quantum in peculio 4[c]
sit, ante deducitur quidquid servus domino quive in
potestate eius sit debet, et quod superest id solum
peculium intellegitur. aliquando tamen id quod ei
debet servus qui in potestate domini sit, non dedu-
citur ex peculio, veluti si is in huius ipsius peculio
sit. quod eo pertinet, ut, si quid vicario suo servus
debeat, id ex peculio eius non deducatur.

G. iv. § 74. Ceterum dubium non est quin is quoque qui 5
iussu domini contraxerit cuique institoria vel exer-
citoria actio competit, de peculio deque eo quod in
rem domini versum est agere possit: sed erit stultis-
simus, si omissa actione qua facillime solidum ex con-
tractu consequi possit, se ad difficultatem perducat
probandi, in rem domini versum esse, vel habere
servum peculium et tantum habere ut solidum sibi
solvi possit. Is quoque cui tributoria actio com- 5[a]
petit aeque de peculio et in rem verso agere potest:
sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de
peculio et in rem verso. tributoria ideo expedit agere,

quia in ea domini condicio praecipua non est, id est quod domino debetur, non deducitur, sed eiusdem iuris est dominus, cuius et ceteri creditores: at in actione de peculio ante deducitur quod domino debetur, et in id quod reliquum est creditori dominus condemnatur. rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculii ratio habetur, at in tributoria eius tantum quod negotiatur, et potest quisque tertia forte parte peculii aut quarta vel etiam minima negotiari, maiorem autem partem in praediis et mancipiis aut fenebri pecunia habere. prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eligere debet: certe qui potest probare in rem domini versum esse, de in rem verso agere debet.

6 Quae diximus de servo et domino, eadem intellegimus et de filio et filia aut nepote et nepte et patre
7 avove cuius in potestate sunt. Illud proprie servatur in eorum persona, quod senatusconsultum Macedonianum prohibuit mutuas pecunias dari eis qui in parentis erunt potestate: et ei qui crediderit denegatur actio, tam adversus ipsum filium filiamve, nepotem neptemve, sive adhuc in potestate sunt, sive morte parentis vel emancipatione suae potestatis esse coeperint, quam adversus patrem avumve, sive habeat eos adhuc in potestate sive emancipaverit. quae ideo senatus prospexit, quia saepe onerati aere alieno creditarum pecuniarum, quas in luxuriam consumebant, vitae parentium insidiabantur.

8 Illud in summa admonendi sumus, id quod iussu patris dominive contractum fuerit quodque in rem eius versum fuerit, directo quoque posse a patre dominove condici tamquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset. ei quoque qui vel exercitoria vel institoria actione tenetur, directo posse condici placet, quia huius quoque iussu contractum intellegitur.

TIT. VIII.

DE NOXALIBUS ACTIONIBUS.

G. iv § 75. Ex maleficiis servorum, veluti si furtum fecerint Pr. aut bona rapuerint aut damnum dederint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, quibus domino damnato permittitur, aut litis aestimationem sufferre aut hominem noxae dedere. Noxa autem est 1 corpus quod nocuit, id est servus: noxia ipsum maleficium, veluti furtum, damnum, rapina, iniuria. Summa 2 autem ratione permissum est noxae deditione defungi: namque erat iniquum, nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis damnosam esse. Dominus noxali iudicio 3 (Papin. Resp. Collat. II. 3. 6.) servi sui nomine conventus, servum actori noxae dedendo liberatur. nec minus perpetuum eius dominium a domino transfertur: si autem damnum ei cui deditus est resarcierit quaesita pecunia, auxilio praetoris, invito domino, manumittitur. Sunt autem constitutae noxales ac- 4 (G. iv. § 76.) tiones aut legibus aut edicto praetoris: legibus veluti furti lege duodecim tabularum, damni iniuriae lege Aquilia: edicto praetoris veluti iniuriarum et vi bonorum raptorum.

§ 77. Omnis autem noxalis actio caput sequitur. nam 5 si servus tuus noxiam commiserit, quamdiu in tua potestate sit tecum est actio: si in alterius potestatem pervenerit, cum illo incipit actio esse, aut si manumissus fuerit, directo ipse tenetur et extinguitur noxae deditio. ex diverso quoque directa actio noxalis esse incipit: nam si liber homo noxiam commiserit, et is servus tuus esse coeperit (quod casibus quibusdam effici primo libro tradidimus[1]), incipit

[1] I. 3. 4; 16. 1.

tecum esse noxalis actio, quae ante directa fuisset.

6 Si servus domino noxiam commiserit, actio nulla nascitur: namque inter dominum et eum qui in eius potestate est nulla obligatio nasci potest. ideoque et si in alienam potestatem servus pervenerit aut manumissus fuerit, neque cum ipso, neque cum eo cuius nunc in potestate sit, agi potest. unde si alienus servus noxiam tibi commiserit et is postea in potestate tua esse coeperit, intercidit actio, quia in eum casum deducta sit in quo consistere non potuit: ideoque licet exierit de tua potestate, agere non potes, quemadmodum si dominus in servum suum aliquid commiserit, nec si manumissus vel alienatus fuerit servus, ullam actionem contra dominum habere potest. G. iv. § 78. [§§ 79-81.]

7 Sed veteres quidem haec et in filiisfamilias masculis et feminis admiserunt. nova autem hominum conversatio huiusmodi asperitatem recte respuendam esse existimavit et ab usu communi haec penitus recessit: quis enim patitur filium suum et maxime filiam in noxam alii dare, ut pene per corpus filii pater magis quam filius periclitetur, cum in filiabus etiam pudicitiae favor hoc bene excludit? et ideo placuit, in servos tantummodo noxales actiones esse proponendas, cum apud veteres legum commentatores invenimus saepius dictum, ipsos filiosfamilias pro suis delictis posse conveniri[1].

TIT. IX.

SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICETUR.

Pr. Animalium nomine, quae ratione carent, si quidem lascivia aut fervore aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege duodecim tabularum prodita est (quae animalia,

[1] e.g. Ulp. D. v. 1. 57.

si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex duodecim tabularum scripta est); puta si equus calcitrosus calce percusserit aut bos cornu petere solitus petierit. haec autem actio in his quae contra naturam moventur locum habet: ceterum si genitalis sit feritas, cessat. Denique si ursus fugit a domino et sic nocuit, non potest quondam dominus conveniri, quia desiit dominus esse, ubi fera evasit. pauperies autem est damnum sine iniuria facientis datum: nec enim potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. haec quod ad noxalem actionem pertinet.

Ulp. ad Ed. D. ix. 1. 1.

Ceterum sciendum est, aedilitio edicto prohiberi nos canem, verrem, aprum, ursum, leonem ibi habere qua vulgo iter fit: et si adversus ea factum erit et nocitum homini libero esse dicetur, quod bonum et aequum iudici videtur, tanti dominus condemnetur, ceterarum rerum, quanti damnum datum sit, dupli. praeter has autem aedilicias actiones et de pauperie locum habebit: numquam enim actiones praesertim poenales de eadem re concurrentes alia aliam consumit. 1

Ulp. ad Ed. D. l. 17. 130.

TIT. X.

DE HIS PER QUOS AGERE POSSUMUS.

G. iv. § 82.

Nunc admonendi sumus, agere posse quemlibet aut suo nomine aut alieno. alieno veluti procuratorio, tutorio, curatorio, cum olim in usu fuisset, alterius nomine agere non posse nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. praeterea lege Hostilia permissum est furti agere eorum nomine qui apud hostes essent aut rei publicae causa abessent quive in eorum cuius tutela essent. et quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere neque excipere Pr.

[§ 83.]

actionem licebat, coeperunt homines per procuratores
litigare: nam et morbus et aetas et necessaria peregri-
natio itemque aliae multae causae saepe impedimento
1 sunt quo minus rem suam ipsi exsequi possint. **Procu-** G. iv. § 84.
rator neque certis verbis neque praesente adversario,
immo plerumque **ignorante** eo **constituitur**: cuicumque
enim permiseris rem tuam agere aut defendere is pro-
2 curator intellegitur. **Tutores et curatores quemad-** § 85.
modum constituuntur, primo libro expositum est[1].

TIT. XI.

DE SATISDATIONIBUS.

Pr. Satisdationum modus alius antiquitati placuit, alium [§§ 86-88.]
novitas per usum amplexa est.

Olim enim si in **rem agebatur, satisdare** possessor § 89.
compellebatur, ut si **victus nec rem ipsam restitueret**
nec litis aestimationem, potestas esset petitori **aut**
cum eo **agendi aut cum** fideiussoribus eius. quae satis-
datio appellabatur iudicatum solvi: unde autem sic appel-
labatur, facile est intellegere. namque stipulabatur quis,
ut solveretur sibi quod fuerit iudicatum. **multo magis** § 90.
is qui in rem actione conveniebatur, satisdare cogebatur, [§§ 91-95.]
si alieno nomine iudicium accipiebat. ipse **autem** § 96.
qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisdare [§ 97.]
non cogebatur. **procurator vero** si in rem agebat, § 98.
satisdare iubebatur ratam rem dominum habiturum:
periculum enim erat, **ne iterum dominus de eadem**
re experiatur. tutores et curatores eodem modo § 99.
quo et procuratores satisdare debere, verba edicti
faciebant. sed aliquando his agentibus satisdatio
1 **remittebatur. Haec ita** erant si **in rem agebatur.** sin § 100.

[1] I. 13.

**vero in personam, ab actoris quidem parte eadem
obtinebant quae diximus in actione qua in rem
G. iv. § 101. agitur. ab eius vero parte cum quo agitur, si qui-
dem alieno nomine aliquis interveniret, omnimodo
satisdabat, quia nemo defensor in aliena re sine
§ 102. satisdatione idoneus esse creditur. quod si proprio
nomine aliquis iudicium accipiebat in personam,
iudicatum solvi satisdare non cogebatur.**

Sed haec hodie aliter observantur. sive enim quis in 2
rem actione convenitur sive personali suo nomine, nullam
satisdationem propter litis aestimationem dare compelli-
[§§ 103-109.] tur ; sed pro sua tantum persona, quod in iudicio perma-
neat usque ad terminum litis, vel committitur suae pro-
missioni cum iureiurando, quam iuratoriam cautionem
vocant, vel nudam promissionem vel satisdationem pro
qualitate personae suae dare compellitur. Sin autem per 3
procuratorem lis vel infertur vel suscipitur, in actoris qui-
dem persona, si non mandatum actis insinuatum est vel
praesens dominus litis in iudicio procuratoris sui personam
confirmaverit, ratam rem dominum habiturum satisda-
tionem procurator dare compellitur, eodem observando
et si tutor vel curator, vel aliae tales personae quae
alienarum rerum gubernationem receperunt, litem quibus-
dam per alium inferunt. Sin vero aliquis convenitur, si 4
quidem praesens procuratorem dare paratus est, potest
vel ipse in iudicium venire et sui procuratoris personam
per iudicatum solvi satisdationis sollemnes stipulationes
firmare vel extra iudicium satisdationem exponere, per
quam ipse sui procuratoris fideiussor existit pro omnibus
iudicatum solvi satisdationis clausulis. ubi et de hypo-
theca suarum rerum convenire compellitur, sive in iudicio
promiserit sive extra iudicium caverit, ut tam ipse quam
heredes eius obligentur : alia insuper cautela vel satis-
datione propter personam ipsius exponenda, quod tem-

pore sententiae recitandae in iudicio invenietur, vel si non
venerit, omnia dabit fideiussor quae condemnatione con-
5 tinentur, nisi fuerit provocatum. Si vero reus praesto ex
quacumque causa non fuerit et alius velit defensionem
subire, nulla differentia inter actiones in rem vel personales
introducenda. potest hoc facere, ita tamen ut satisdationem
iudicatum solvi pro litis praestet aestimatione. nemo
enim secundum veterem regulam, ut iam dictum est,
alienae rei sine satisdatione defensor idoneus intellegitur.
6 Quae omnia apertius et perfectissime e cottidiano iudi-
7 ciorum usu in ipsis rerum documentis apparent. Quam
formam non solum in hac regia urbe, sed et in omnibus
nostris provinciis, etsi propter imperitiam aliter forte cele-
brantur, optinere censemus, cum necesse est omnes pro-
vincias caput omnium nostrarum civitatum id est hanc
regiam urbem, eiusque observantiam sequi.

TIT. XII.

DE PERPETUIS ET TEMPORALIBUS ACTIONIBUS ET QUAE AD HEREDES VEL IN HEREDES TRANSEUNT.

Pr. **Hoc loco admonendi sumus, eas quidem actiones** G. iv. § 110.
quae ex lege senatusve consulto sive ex sacris consti-
tutionibus **proficiscuntur, perpetuo solere** antiquitus
competere, donec sacrae constitutiones tam in rem quam
personalibus actionibus certos fines dederunt: **eas vero**
quae ex propria praetoris **iurisdictione pendent,**
plerumque intra annum vivere (nam et ipsius praetoris
intra annum erat imperium). **aliquando tamen et in** § 111.
perpetuum extenduntur, id est usque ad finem consti-
tutionibus introductum, **quales sunt hae quas bo-**
norum possessori, ceterisque qui heredis loco sunt,
accommodat. **furti quoque manifesti actio, quamvis**

ex ipsius praetoris iurisdictione proficiscatur, tamen perpetuo datur: absurdum enim esse existimavit anno eam terminari.

G. iv. § 112. Non omnes autem actiones quae in aliquem aut 1
ipso iure competunt aut a praetore dantur et in heredem aeque competunt aut dari solent. est enim certissima iuris regula, ex maleficiis poenales actiones in heredem non competere, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae. sed heredibus huiusmodi actiones competunt nec denegantur, excepta iniuriarum actione et si qua
§ 113. alia similis inveniatur. aliquando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit, cum testator dolose versatus sit et ad heredem eius nihil ex eo dolo pervenerit. poenales autem actiones, quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatae, et heredibus dantur et contra heredes transeunt.

§ 114. Superest ut admoneamus quod si ante rem iudi- 2
catam is cum quo actum est satisfaciat actori, officio iudicis convenit eum absolvere, licet iudicii accipiendi tempore in ea causa fuisset, ut damnari debeat: et hoc est, quod ante vulgo dicebatur, omnia iudicia absolutoria esse.

TIT. XIII.

DE EXCEPTIONIBUS.

§ 115. Sequitur ut de exceptionibus dispiciamus. com- Pr.
§ 116. paratae sunt autem exceptiones defendendorum eorum gratia cum quibus agitur: saepe enim accidit, ut, licet ipsa actio qua actor experitur iusta sit, tamen iniqua sit adversus eum cum quo agitur. Verbi 1
gratia si metu coactus aut dolo inductus aut errore lapsus

stipulanti Titio promisisti quod non debueras promittere,
palam est, iure civili te obligatum esse, et actio qua
intenditur dare te oportere, efficax est: sed iniquum est
te condemnari, ideoque datur tibi exceptio metus causa
aut doli mali aut in factum composita ad impugnandam
2 actionem. Idem iuris est, si quis quasi **credendi causa**
pecuniam stipulatus fuerit **neque numeravit. nam**
eam pecuniam a te petere posse eum **certum est:**
dare enim te oportet, cum ex stipulatu tenearis:
sed quia iniquum est eo nomine te condemnari,
placet, exceptione pecuniae non numeratae **te defendi**
debere, cuius tempora nos, secundum quod iam superioribus libris scriptum est[1], constitutione nostra coartavi-
3 mus[2]. Praeterea debitor **si pactus fuerit cum** creditore,
ne a se **peteretur, nihilo minus** obligatus manet, **quia**
pacto convento obligationes non omnimodo dissolvun-
tur: qua de causa efficax est adversus eum actio qua
actor intendit SI PARET EUM DARE OPORTERE. sed quia
iniquum est, contra pactionem eum damnari, defenditur
4 **per exceptionem pacti conventi.** Aeque si debitor
deferente creditore iuraverit, nihil se dare oportere, adhuc
obligatus permanet: sed quia iniquum est de periurio
quaeri, defenditur per exceptionem iurisiurandi. **in his** G. iv. § 117.
quoque actionibus quibus in rem agitur aeque neces-
sariae sunt **exceptiones: veluti si** petitore deferente
possessor iuraverit, eam rem suam esse, et nihilo minus
eandem rem petitor vindicet: licet enim verum sit quod
intendit, id est rem eius esse, iniquum est tamen, posses-
5 sorem condemnari. Item si iudicio tecum actum fuerit sive
in rem sive in personam, nihilo minus ob id actio durat et
ideo ipso iure postea de eadem re adversus te agi potest: sed
6 debes per exceptionem rei iudicatae adiuvari. Haec exempli

[1] III. 21. [2] C. iv. 30. 14.

causa rettulisse sufficiet. alioquin quam ex multis variisque causis exceptiones necessariae sint, ex latioribus digesto-
G. iv. § 118. rum seu pandectarum libris intellegi potest. Quarum 7
[§ 119.] quaedam ex legibus vel ex his quae legis vicem obtinent, vel ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam capiunt.

§ 120. Appellantur autem exceptiones aliae perpetuae et 8
§ 121. peremptoriae, aliae temporales et dilatoriae. Perpetuae 9
et peremptoriae sunt, quae semper agentibus obstant et semper rem de qua agitur peremunt: qualis est exceptio doli mali et quod metus causa factum est et pacti conventi, cum ita convenerit, ne omnino pecunia
§ 122. peteretur. Temporales atque dilatoriae sunt quae 10
ad tempus nocent et temporis dilationem tribuunt: qualis est pacti conventi, cum convenerit, ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium, nam finito eo tempore non impeditur actor rem exsequi. ergo hi quibus intra tempus agere volentibus
§ 123. obicitur exceptio aut pacti conventi aut alia similis, differe debent actionem et post tempus agere: ideo enim et dilatoriae istae exceptiones appellantur. alioquin, si intra tempus egerint obiectaque sit exceptio, neque eo iudicio quidquam consequerentur propter exceptionem nec post tempus olim agere poterant, cum temere rem in iudicium deducebant et consumebant, qua ratione rem amittebant. hodie autem non ita stricte haec procedere volumus, sed eum qui ante tempus pactionis vel obligationis litem inferre ausus est Zenonianae constitutioni[1] subiacere censemus, quam sacratissimus legislator de his qui tempore plus petierunt protulit, ut et inducias, quas, sive ipse actor sponte indulserit vel natura actionis continet, contempserat, in duplum habeant

[1] C. iii. 10. 1.

hi qui talem iniuriam passi sunt, et post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint, ut actores, tali poena perterriti, tempora
11 litium doceantur observare. Praeterea etiam ex persona dilatoriae sunt exceptiones: quales sunt procuratoriae, veluti si per militem aut mulierem agere quis velit: nam militibus nec pro patre vel matre vel uxore nec, ex sacro rescripto, procuratorio nomine experiri conceditur: suis vero negotiis superesse sine offensa disciplinae possunt. eas vero exceptiones quae olim procuratoribus propter infamiam vel dantis vel ipsius procuratoris opponebantur, cum in iudiciis frequentari nullo perspeximus modo, conquiescere sancimus, ne, dum de his altercatur, ipsius negotii disceptatio protelетur. G. iv. § 124. [§ 125.]

TIT. XIV.

DE REPLICATIONIBUS.

Pr. Interdum evenit ut exceptio quae prima facie iusta videatur, inique noceat. quod cum accidit, alia allegatione opus est adiuvandi actoris gratia, quae replicatio vocatur, quia per eam replicatur atque resolvitur vis exceptionis. veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat, deinde postea in contrarium pacti sunt, id est ut petere creditori liceat: si agat creditor et excipiat debitor, ut ita demum condemnetur, si non convenerit, ne eam pecuniam creditor petat, nocet ei exceptio; convenit enim ita, etiamque nihilo minus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sunt. sed quia iniquum est creditorem excludi, replicatio ei dabitur ex posteriore pacto convento. § 126.

1 Rursus interdum evenit ut replicatio quae prima facie iusta sit, inique noceat. quod cum accidit, § 127.

alia allegatione opus est adiuvandi rei gratia, quae G. iv. § 128. duplicatio vocatur. Et si rursus ea prima facie 2 iusta videatur, sed propter aliquam causam inique actori noceat, rursus allegatione alia opus est, qua § 129. actor adiuvetur, quae dicitur triplicatio. Quarum 3 omnium exceptionum usum interdum ulterius quam diximus, varietas negotiorum introducit: quas omnes apertius ex latiore digestorum volumine facile est cognoscere[1].

[§§ 130-137.] Exceptiones autem quibus debitor defenditur plerumque 4 accommodari solent etiam fideiussoribus eius: et recte, quia, quod ab his petitur, id ab ipso debitore peti videtur, quia mandati iudicio redditurus est eis quod hi pro eo solverint. qua ratione et si de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit, placuit, proinde succurrendum esse per exceptionem pacti conventi illis quoque qui pro eo obligati essent, ac si et cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. sane quaedam exceptiones non solent his accommodari. ecce enim debitor si bonis suis cesserit et cum eo creditor experiatur, defenditur per exceptionem NISI BONIS CESSERIT: sed haec exceptio fideiussoribus non datur, scilicet ideo quia, qui alios pro debitore obligat hoc maxime prospicit, ut, cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab his quos pro eo obligavit suum consequi.

TIT. XV.

DE INTERDICTIS.

§ 138. Sequitur ut dispiciamus de interdictis seu actionibus Pr. quae pro his exercentur. erant autem interdicta § 139. formae atque conceptiones verborum, quibus praetor [§§ 140, 141.] aut iubebat aliquid fieri aut fieri prohibebat. quod

[1] D. xxi. 3, xliv. 1 & 2.

tum maxime faciebat, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contendebatur.

1 Summa autem divisio interdictorum haec est, quod aut prohibitoria sunt aut restitutoria aut exhibitoria. prohibitoria sunt quibus vetat aliquid fieri veluti vim sine vitio possidenti, vel mortuum inferenti quo ei ius erit inferendi, vel in loco sacro aedificari, vel in flumine publico ripave eius aliquid fieri quo peius navigetur. restitutoria sunt quibus restitui aliquid iubet, veluti bonorum possessori possessionem eorum quae quis pro herede aut pro possessore possidet ex ea hereditate aut cum iubet ei qui vi possessione fundi deiectus sit restitui possessionem. exhibitoria sunt per quae iubet exhiberi, veluti eum cuius de libertate agitur, aut libertum cui patronus operas indicere velit, aut parenti liberos qui in potestate eius sunt. sunt tamen qui putant, proprie interdicta ea vocari quae prohibitoria sunt, quia interdicere est denuntiare et prohibere: restitutoria autem et exhibitoria proprie decreta vocari: sed tamen optinuit omnia interdicta appellari, quia inter duos dicuntur. G. iv. § 142.

2 Sequens divisio interdictorum haec est, quod quaedam adipiscendae possessionis causa comparata sunt, quaedam retinendae, quaedam reciperandae. § 143.

3 Adipiscendae possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, quod appellatur QUORUM BONORUM, eiusque vis et potestas haec est, ut, quod ex his bonis quisque quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro possessore possideat, id ei cui bonorum possessio data est restituere debeat. pro herede autem possidere videtur qui putat se heredem esse: pro possessore is possidet qui nullo iure rem hereditariam, vel etiam totam hereditatem, sciens ad se non pertinere, possidet. ideo autem adipiscendae possessionis vocatur § 144. [§§ 145, 146.]

interdictum, quia ei tantum utile est qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem: itaque si quis adeptus possessionem amiserit eam, hoc in-
G. iv. § 147. terdictum ei inutile est. interdictum quoque, quod appellatur Salvianum, adipiscendae possessionis causa comparatum est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset.

§ 148. Retinendae possessionis causa comparata sunt in- 4
terdicta UTI POSSIDETIS et UTRUBI, cum ab utraque parte de proprietate alicuius rei controversia sit et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat. namque nisi ante exploratum fuerit, utrius eorum possessio sit, non potest petitoria actio instituti, quia et civilis et naturalis ratio facit ut alius possideat, alius a possidente petat. et quia longe commodius est possidere potius quam petere, ideo plerumque et fere semper ingens existit contentio de ipsa possessione. commodum autem possidendi in eo est, quod, etiamsi eius res non sit qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet suo loco possessio: propter quam causam, cum obscura sint utriusque iura, contra petitorem iudicari
§ 149. solet. Sed interdicto quidem UTI POSSIDETIS de 4[a]
fundi vel aedium possessione contenditur, UTRUBI vero interdicto de rerum mobilium possessione. quorum vis et potestas plurimam inter se differentiam apud veteres habebat: nam UTI POSSIDETIS interdicto is
§ 150. vincebat qui interdicti tempore possidebat, si modo nec vi nec clam nec precario nanctus fuerat ab adversario possessionem, etiamsi alium vi expulerat aut clam abripuerat alienam possessionem aut precario roga-
[§§ 151, 152.] verat aliquem, ut sibi possidere liceret: UTRUBI vero interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni nec vi nec clam nec precario ab adversario possi-

debat. hodie tamen aliter observatur; nam utriusque interdicti potestas, quantum ad possessionem pertinet, exaequata est, ut ille vincat et in re soli et in re mobili, qui possessionem nec vi nec clam nec precario ab adversario litis contestationis tempore detinet. Possidere G. iv. § 153. autem videtur quisque non solum si ipse possideat, sed et si eius nomine aliquis in possessione sit, licet is eius iuri subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus: per eos quoque apud quos deposuerit quis aut quibus commodaverit ipse possidere videtur: et hoc est quod dicitur, retinere possessionem posse aliquem per quemlibet qui eius nomine sit in possessione. quin etiam animo quoque retineri possessionem placet, id est ut quamvis neque ipse sit in possessione neque eius nomine alius, tamen si non relinquendae possessionis animo, sed postea reversurus inde discesserit, retinere possessionem videatur. adipisci vero possessionem per quos aliquis potest, secundo libro exposuimus[1]. nec ulla dubitatio est quin animo solo possessionem adipisci nemo potest.

6 Reciperandae possessionis causa solet interdici, si § 154. quis ex possessione fundi vel aedium vi deiectus fuerit; nam ei proponitur interdictum UNDE VI, per quod is qui deiecit cogitur ei restituere possessionem, licet is ab eo qui vi deiecit, vi vel clam vel precario possidebat. sed ex sacris constitutionibus, ut supra diximus[2], si quis rem per vim occupaverit, si quidem in bonis [§ 155.] eius est, dominio eius privatur, si aliena, post eius restitutionem etiam aestimationem rei dare vim passo compellitur. qui autem aliquem de possessione per vim deiecerit, tenetur lege Iulia de vi privata aut de vi publica: sed de vi privata, si sine armis vim fecerit, sin autem cum

[1] II. 9. 3-5. [2] IV. 2. 1.

armis eum de possessione expulerit, de vi publica. "armorum" autem appellatione non solum scuta et gladios et galeas significari intellegimus, sed et fustes et lapides.

G. iv. § 156. Tertia divisio interdictorum haec est, quod aut 7
§ 157. simplicia sunt aut duplicia. simplicia sunt, in quibus alter actor, alter reus est: qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria: namque actor est qui desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is a quo desideratur ut restituat aut exhibeat.
§ 158. prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia
§ 159. sunt, alia duplicia. simplicia sunt, veluti cum prohibet praetor in loco sacro vel in flumine publico ripave eius aliquid fieri (nam actor est qui desiderat, ne quid fiat, reus qui aliquid facere cona-
§ 160. tur): duplicia sunt veluti UTI POSSIDETIS interdictum et UTRUBI. ideo autem duplicia vocantur quia par utriusque litigatoris in his condicio est nec quisquam praecipue reus vel actor intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partem sustinet.

§ 161. De ordine et veteri exitu interdictorum superva- 8
[§§ 162-170.] cuum est hodie dicere: nam quotiens extra ordinem ius dicitur, qualia sunt hodie omnia iudicia, non est necesse reddi interdictum, sed perinde iudicatur sine interdictis atque si utilis actio ex causa interdicti reddita fuisset.

TIT. XVI.

DE POENA TEMERE LITIGANTIUM.

Nunc admonendi sumus, magnam curam egisse eos Pr.
qui iura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent: quod et nobis studio est. idque eo maxime fieri potest, quod temeritas tam agentium quam eorum

cum quibus agitur, modo pecuniaria poena, modo iuris-
1 iurandi religione, modo metu infamiae coercetur. Ecce
enim iusiurandum omnibus qui conveniuntur ex nostra
constitutione[1] defertur: nam reus non aliter suis allega-
tionibus utitur, nisi prius iuraverit, quod putans se bona
instantia uti ad contradicendum pervenit. at **adversus** G. iv. § 171.
infitiantes ex quibusdam causis dupli actio con-
stituitur, veluti si damni iniuriae aut legatorum [§ 172.]
locis venerabilibus **relictorum nomine agitur. statim** § 173.
autem ab initio pluris quam simpli est actio veluti
furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli:
nam ex his causis et aliis quibusdam, sive quis
neget sive fateatur, pluris quam simpli est actio.

Item **actoris quoque calumnia coercetur**: nam etiam § 174.
actor pro calumnia iurare cogitur ex nostra constitutione.
utriusque etiam partis advocati iusiurandum subeunt, quod
alia nostra constitutione[2] comprehensum est. haec autem
omnia pro veteris **calumniae** actione introducta sunt,
quae in desuetudinem abiit, quia in **partem decimam** litis § 175.
actorem multabat, quod nusquam factum esse invenimus:
sed pro his introductum est et praefatum iusiurandum [§§ 176-181.]
et ut improbus litigator etiam damnum et impensas litis
inferre adversario suo cogatur.

2 **Ex quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt,** § 182.
veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, de
dolo, **item tutelae, mandati, depositi,** directis non
contrariis actionibus, item **pro socio,** quae ab utraque
parte directa est, et ob id quilibet ex sociis eo iudicio
damnatus ignominia notatur. **sed furti** quidem **aut vi**
bonorum raptorum aut iniuriarum aut de dolo
non solum damnati notantur ignominia, sed etiam
pacti: et recte; plurimum enim interest, utrum ex
delicto aliquis an ex contractu debitor sit.

[1] C. ii. 59. 2. [2] C. iii. 1. 14.

Omnium autem actionum instituendarum principium 3
G. iv. § 183 ab ea parte edicti proficiscitur qua praetor edicit de in ius vocando: utique enim in primis adversarius in ius vocandus est, id est ad eum vocandus est qui ius dicturus sit. qua parte praetor parentibus et patronis, item liberis parentibusque patronorum et patronarum
[§§ 184-187] hunc praestat honorem ut non aliter liceat liberis libertisque eos in ius vocare quam si id ab ipso praetore postulaverint et impetraverint: et si quis aliter vocaverit,
Finis Gaii Comm. iv. in eum poenam solidorum quinquaginta constituit.

TIT. XVII.

DE OFFICIO IUDICIS.

Superest ut de officio iudicis dispiciamus. et quidem Pr.
in primis illud observare debet iudex, ne aliter iudicet quam legibus aut constitutionibus aut moribus proditum est. Ideo si noxali iudicio addictus est, observare debet 1
ut, si condemnandus videbitur dominus, ita debeat condemnare: PUBLIUM MAEVIUM LUCIO TITIO DECEM AUREIS CONDEMNO AUT NOXAM DEDERE.

Et si in rem actum sit, sive contra petitorem iudicavit, ab- 2
solvere debet possessorem, sive contra possessorem, iubere eum debet ut rem ipsam restituat cum fructibus. sed si in praesenti neget se possessor restituere posse et sine frustratione videbitur tempus restituendi causa petere, indulgendum est ei, ut tamen de litis aestimatione caveat cum fideiussore, si intra tempus quod ei datum est non restituisset. et si hereditas petita sit, eadem circa fructus interveniunt quae diximus intervenire in singularum rerum petitione. illorum autem fructuum quos culpa sua possessor non perceperit, in utraque actione eadem ratio paene habetur, si praedo fuerit. si vero bona fide possessor fuerit, non

habetur ratio consumptorum neque non perceptorum: post inchoatam autem petitionem etiam illorum ratio habetur qui culpa possessoris percepti non sunt vel percepti consumpti sunt.

3 Si ad exhibendum actum fuerit, non sufficit si exhibeat rem is cum quo actum est, sed opus est ut etiam causam rei debeat exhibere, id est ut eam causam habeat actor quam habiturus esset si cum primum ad exhibendum egisset exhibita res fuisset: ideoque si inter moras usucapta sit res a possessore, nihilo minus condemnabitur. praeterea fructuum medii temporis, id est eius quod post acceptum ad exhibendum iudicium ante rem iudicatam intercessit, rationem habere debet iudex. quod si neget is cum quo ad exhibendum actum est in praesenti exhibere se posse et tempus exhibendi causa petat idque sine frustratione postulare videatur, dari et debet, ut tamen caveat, se restituturum: quod si neque statim iussu iudicis rem exhibeat neque postea exhibiturum se caveat, condemnandus est in id quod actoris intererat ab initio rem exhibitam esse.

4 Si familiae erciscundae iudicio actum sit, singulas res singulis heredibus adiudicare debet et, si in alterius persona praegravare videatur adiudicatio, debet hunc invicem coheredi certa pecunia, sicut iam dictum est[1], condemnare. eo quoque nomine coheredi quisque suo condemnandus est, quod solus fructus hereditarii fundi percepit aut rem hereditariam corrupit aut consumpsit. quae quidem similiter inter plures quoque quam duos coheredes subsequuntur.

5 Eadem interveniunt et si communi dividundo de pluribus rebus actum fuerit. quod si de una re, veluti de fundo, si quidem iste fundus commode regionibus divisionem recipiat, partes eius singulis adiudicare debet et, si unius

[1] IV 6. 20.

pars praegravare videbitur, is invicem certa pecunia alteri
condemnandus est: quodsi commode dividi non possit,
vel homo forte aut mulus erit de quo actum sit, uni totus
adiudicandus est et is alteri certa pecunia condemnandus.
Si finium regundorum actum fuerit, dispicere debet 6
iudex, an necessaria sit adiudicatio. quae sane uno casu
necessaria est, si evidentioribus finibus distingui agros
commodius sit quam olim fuissent distincti; nam tunc
necesse est ex alterius agro partem aliquam alterius agri
domino adiudicari: quo casu conveniens est ut is alteri
certa pecunia debeat condemnari. eo quoque nomine
damnandus est quisque hoc iudicio, quod forte circa fines
malitiose aliquid commisit, verbi gratia quia lapides
finales furatus est aut arbores finales cecidit. contu-
maciae quoque nomine quisque eo iudicio condemna-
tur. veluti si quis iubente iudice metiri agros passus non
fuerit. Quod autem istis iudiciis alicui adiudicatum sit 7
id statim eius fit cui adiudicatum est.

TIT. XVIII.

DE PUBLICIS IUDICIIS.

Publica iudicia neque per actiones ordinantur nec Pr.
omnino quidquam simile habent ceteris iudiciis de quibus
locuti sumus, magnaque diversitas est eorum et in insti-
tuendis et in exercendis. Publica autem dicta sunt quod 1
Paul. ad Ed. D. xlviii. 1. 2. cuivis ex populo exsecutio eorum plerumque datur. Pub- 2
licorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, quaedam non
capitalia. capitalia dicimus quae ultimo supplicio adfi-
ciunt vel aquae et ignis interdictione vel deportatione vel
metallo: cetera si qua infamiam irrogant cum damno
pecuniario, haec publica quidem sunt, non tamen ca-
pitalia.

3 Publica autem iudicia sunt haec. lex Iulia maiestatis, quae in eos qui contra imperatorem vel rem publicam aliquid moliti sunt suum vigorem extendit. cuius poena animae amissionem sustinet, et memoria rei et post mortem
4 damnatur. Item lex Iulia de adulteriis coercendis, quae non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed etiam eos qui cum masculis infandam libidinem exercere audent. sed eadem lege Iulia etiam stupri flagitium punitur, cum quis sine vi vel virginem vel viduam honeste viventem stupraverit. poenam autem eadem lex irrogat peccatoribus, si honesti sunt, publicationem partis dimidiae, bonorum, si humiles, corporis coercitionem cum relegatione.

5 Item lex Cornelia de sicariis, quae homicidas ultore ferro persequitur vel eos, "qui hominis occidendi causa "cum telo ambulant." "telum" autem, ut Gaius noster in interpretatione legis duodecim tabularum scriptum reliquit, vulgo quidem id appellatur quod ab arcu mittitur, sed et omne significatur quod manu cuiusdam mittitur: sequitur ergo ut et lapis et lignum et ferrum hoc nomine contineatur. dictumque ab eo quod in longinquum mittitur, a Graeca voce figuratum, *ἀπὸ τοῦ τηλοῦ*: et hanc significationem invenire possumus et in Graeco nomine: nam quod nos telum appellamus, illi *βέλος* appellant *ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι*. admonet nos Xenophon; nam ita scripsit: *καὶ τὰ βέλη ὁμοῦ ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι*[1]. "sicarii" autem appellantur a sica, quod significat ferreum cultrum. eadem lege et venefici capite damnantur, qui artibus odiosis, tam venenis quam susurris magicis homines occiderunt vel mala medicamenta publice vendiderunt. G. ad XII Tab. D. I. 16. 233.

6 Alia deinde lex asperrimum crimen nova poena perse-

[1] Anab. v. 2. 14.

quitur, quae Pompeia de parricidiis vocatur. qua cavetur[1], ut, "si quis parentis aut filii, aut omnino adfec-"tionis eius quae nuncupatione parricidii continetur, fata "properaverit, sive clam sive palam id" ausus fuerit, nec non is cuius dolo malo id factum est, vel conscius criminis existit, licet extraneus sit, "poena parricidii "puniatur, et neque gladio neque ignibus neque ulli alii "sollemni poenae subiugetur, sed insutus culeo cum cane "et gallo gallinaceo et vipera et simia et inter eius ferales "angustias comprehensus," secundum quod regionis qualitas tulerit, "vel in vicinum mare vel in amnem proiciatur, "ut omni elementorum usu vivus carere incipiat et ei "caelum superstiti, terra mortuo auferatur." si quis autem alias cognatione vel adfinitate coniunctas personas necaverit, poenam legis Corneliae de sicariis sustinebit.

Item lex Cornelia de falsis, quae etiam testamentaria 7 vocatur, poenam irrogat ei qui testamentum vel aliud instrumentum falsum scripserit, signaverit, recitaverit, subiecerit, quive signum adulterinum fecerit, sculpserit, expresserit sciens dolo malo. eiusque legis poena in servos ultimum supplicium est, quod et in lege de sicariis et veneficis servatur, in liberos vero deportatio.

Item lex Iulia de vi publica seu privata adversus eos 8 exoritur qui vim vel armatam vel sine armis commiserint. sed si quidem armata vis arguatur, deportatio ei ex lege Iulia de vi publica irrogatur: si vero sine armis, in tertiam partem bonorum publicatio imponitur. sin autem per vim raptus virginis vel viduae vel sanctimonialis, velatae vel aliae, fuerit perpetratus, tunc et peccatores et ii qui opem flagitio dederunt, capite puniuntur secundum nostrae constitutionis[2] definitionem, ex qua haec apertius possibile est scire. Lex Iulia peculatus 9

[1] D. xlviii. 9. 1 : cf. C. ix. 17. 1. [2] C. ix. 13. 1.

eos punit qui pecuniam vel rem publicam vel sacram vel religiosam furati fuerint. sed si quidem ipsi iudices tempore administrationis publicas pecunias subtraxerunt, capitali animadversione puniuntur, et non solum hi, sed etiam qui ministerium eis ad hoc adhibuerunt vel qui subtracta ab his scientes susceperunt: alii vero qui in hanc legem inciderint poenae deportationis subiugantur.
10 Est et inter publica iudicia lex Fabia de plagiariis, quae interdum capitis poenam ex sacris constitutionibus irrogat
11 interdum leviorem. Sunt praeterea publica iudicia lex Iulia ambitus et lex Iulia repetundarum et lex Iulia de annona et lex Iulia de residuis, quae de certis capitulis loquuntur et animae quidem amissionem non irrogant, aliis autem poenis eos subiciunt qui praecepta earum neglexerint.

12 Sed de publicis iudiciis haec exposuimus, ut vobis possibile sit summo digito et quasi per indicem ea tetigisse. alioquin diligentior eorum scientia vobis ex latioribus digestorum sive pandectarum libris[1] deo propitio adventura est.

[1] D. xlviii.

INDEX PERSONARUM.

A.

Annaeus Seneca, 105.
Antoninus, Caracalla, 38, 39, 59, 70, 79, 82, 86, 87, 94, 95, 96, 97, 112.
Antoninus, Pius, 14, 37, 59, 82, 94.
Apelles, 49.
Aquilius, Gallus, 172.
Aquilius, tribunus, 185.
Atilicinus, 79.
Augustus, 21, 74, 104, 109, 111, 112.
Aurelius, M., 36, 37, 59, 126, 140, 141, 198.

C.

Campanus, Cocceius, 86.
Cassius, 159, 162, 166.
Cato, 21.
Catonius Verus, 70.
Celsus, 95.
Claudius, 124.

D.

Dorotheus, 2.
Draco, 6.

F.

Fratres, Divi, 37.

G.

Gaius, 3, 225.
Germanicus, 21.
Gordianus, 91.

H.

Hadrianus, 50, 70, 74, 91, 98, 124, 155.
Homerus, 6, 159, 182.

I.

Iulianus, 18, 39, 50, 95, 96, 97, 135, 189.
Iustinianus, 3.
Iustinus, 61, 75.

L.

Labeo, 112.
Lentulus, 111.
Leo, 153.

M.

Marcellus, 9, 56.
Marcianus, 15, 182.
Mucius, Q., 38, 163.

N.

Nero, 105.
Nerva, 74.

O.

Orphitus, 126.
Ostorius Scapula, 136.

P.

Papinianus, 36, 39, 42, 58, 96, 107, 112.
Parrhasius, 49.
Parthenius, 83.
Paulus, 79.
Pegasus, 106.
Peiraeus, 60.
Pertinax, 87.
Plautius, 79.
Pomponius, 69.
Proculus, 159.
Publicius, 192.
Pusio, 106.

Q.

Quirinus, 6.

R.

Rufus, 126, 141.

S.

Sabinus, Iulius, 15.
Sabinus, Masurius, 79, 101, 159, 166, 185.
Scaevola, 38, 163.
Servius, 25.
Severus, Sept., 38, 39, 59, 67, 70, 79, 82, 86, 87, 94, 95, 96, 97, 112.
Severus, Statilius, 72.
Solon, 6.
Suillus Rufus, 136.
Sulpicius, Servius, 163.

T.

Telemachus, 60.
Theophilus, 2.
Tiberius, 21, 83.
Traianus, 72, 74, 134, 135.
Trebatius, 111.
Trebellius, 105.
Tribonianus, 2, 11, 64, 109.

V.

Vergilius, 6.
Vespasianus, 106.
Virginius Valens, 141.

X.

Xenophon, 225.

Z.

Zeno, 59, 162, 200, 201, 214.

INDEX RERUM ET LOCUTIONUM.

A.

Absolutorium, 212.
Abstinendi potestas, 91, 104.
Acceptilatio, 171.
Accessio, 46, 49, 81, 97, 103, 155, 160, 172.
Actio, 105, 145, 166, 170, 174, 190.
— ad exhibendum, 47, 48, 63, 198, 223.
— aedilitia, 208.
— arbitraria, 198.
— bonae fidei, 197.
— commodati, 144, 179.
— communi dividundo, 169, 195, 223.
— condicticia, 144.
— conducti, 161.
— contraria, 168, 221.
— damni iniuriae, 160.
— de aestimato, 197.
— de dote, 96, 201.
— de in rem verso, 203.
— de pauperie, 208.
— de partu adgnoscendo, 193.
— de peculio, 193, 203.
— de pecunia const., 192, 193.
— depositi, 145.
— de tigno iuncto, 47.
— directa, 168, 185, 221.
— ex empto, 158, 168.
— exercitoria, 202.
Actio ex stipulatu, 146.
— ex testamento, 94, 95.
— ex vendito, 158.
— familiae erciscundae, 169, 195, 223.
— finium regundorum, 195, 224.
— furti, 46, 160, 177, 178, 194.
— — concepti, 175.
— — manifesti, 212.
— — non exhibiti, 175.
— — oblati, 175.
— — prohibiti, 175.
— hereditaria, 106, 107.
— hypothecaria, 93, 192, 198.
— in factum, 177, 185, 190.
— iniuriarum, 186.
— in personam, 178, 190, 192, 209, 211.
— in rem, 93, 190, 209, 211.
— in simplum, 195.
— institoria, 202.
— locati, 161, 168.
— mandati, 146, 151, 155, 166, 167, 216.
— mixta, 194.
— mutua, 169.
— negativa, 191.
— negotiorum gest., 168.
— noxalis, 206, 222.
— perpetua, 211.
— personalis, 93.
— petitoria, 218.

Actio pigneraticia, 145.
— poenae persequ., 194.
— poenalis, 177, 183, 193, 212.
— praeiudicialis, 193.
— praescriptis verbis, 161, 197.
— pro socio, 164, 201.
— Publiciana, 192, 198.
— quasi Serviana, 192, 198.
— quod metus causa, 197.
— recepticia, 192.
— rei persequ., 194.
— rei uxoriae, 197.
— Serviana, 192, 198.
— servi corrupti, 176, 177, 195.
— stricti iuris, 197.
— temporalis, 211.
— tributoria, 203.
— tutelae, 169.
— utilis, 49, 105, 181, 185, 220.
— vi bonorum rapt., 180, 194.
Actor, 34.
Actus, 53.
Adcrescendi ius, 62, 139.
Addictio bonorum, 141.
Ad emptio, 95, 96, 102.
Adfinitas, 17.
Adgnatio, 121, 128.
Adgnator, success., 120.
Adgnatus, 27, 116, 118.
— proximus, 120, 123, 131.
Aditio, 80, 91, 92, 97, 141, 184.
Administratio bonor., 75.
Adoptio, 17, 19, 117, 120.
Adoptivi, 77, 78, 88, 113.
Adquisitio, 43, 56, 65, 148.
— per adrog., 140.
— per univ., 93, 143.
Adrogatio, 19, 68, 73, 118, 140.
Adsignatio libert., 203.
Adulterium, 225.
Advocatus, 221.
Aediliciae stip., 149.
Aequitas, 50, 116.
Aequum, 115, 137, 157, 162, 189.
Aes alienum, 91, 104.
Aes et libra, 68.
Aestimatio, 94, 95, 110, 158, 184, 187.
Affectio maritalis, 113.
Affectus furandi, 176, 180.
Album, 193.
Alienatio, 63, 64, 161.
Alluvio, 45.
Amita, 129.
Animus, 173, 219.
Anulus, 69.
Aquae et ignis interd., 224.
Aquaeductus, 53.
Arbores, 48.
Arra, 157.
As, 80.
Atrox, 188.
Auctor, 32, 152.
Auctoritas, 31, 111, 141.
— tutorum, 31, 32, 114, 151, 172.
— consulum, 105.
Augustae domus, 59.
Aureus, 133.
Avunculus, 129.

B.

Bes, 80.
Beneficium abstinendi, 90.
— deliberandi, 91.
Bona fides, 48, 49, 56, 57, 58, 66, 187.
— fide emptor, 178.
— fide possessor, 66, 67, 170.
— hereditaria, 91.
— libertorum, 132.
Boni viri arbitratus, 88.
— mores, 166.
Bonis esse ex, 181.
— esse in, 181.
Bono, ex, 137, 157, 162, 195, 201.
Bonorum addictio, 141.
— administratio, 74.
— cessio, 164, 202, 216.
— distractio, 89.

Bonorum interdictio, 69.
— possessio, 68, 89, 90, 115, 116, 117, 121, 124, 128, 136, 139, 186, 192.
— — ab intestato, 137.
— — contra tabulas, 79, 117, 118, 132, 134, 137.
— — ex testamento, 137.
— — secundum tabulas, 87, 136, 137.
— possessor, 133, 137, 211, 217, 222.
— publicatio, 164, 225, 226.
— venditio, 141, 143.

C.

Caecus, 75.
Calata comitia, 68.
Calumnia, 109, 196, 221.
Capita, dividere in, 115, 119, 123, 126.
Capitale iudicium, 224.
Capitis deminutio, 27, 28, 33, 54, 55, 73, 87, 126, 127, 140.
Capta ab hostibus, 44.
Caput, 28, 206.
Casus, 144, 145, 162, 182.
Causa, 51, 57, 66, 67, 78, 80, 84, 87, 90, 94, 96, 114, 131, 133, 170, 173, 180, 199, 223.
— adrogationis, 20.
— civilis, 191.
— emptionis, 191.
— falsa, 57, 100.
— fidei commissi, 105, 111.
— fideiussoria, 165.
— furtiva, 178.
— iusta, 20, 33, 49, 57, 59, 167, 191.
— legitima, 191.
— libertatis, 141.
— lucrativa, 94.
— manumissionis, 12.
— rei, 223.
— turpis, 154.
Cautio, 31, 141, 149, 210.
Centenarii, 133.
Certa pecunia, 96.
Certum tempus, 26, 33, 81, 139.
Cessio, 55.
Ceteri, 76.
Civitas, 11, 12, 28, 134.
Claves horrei, 51.
Codicilli, 111, 142, 199.
Cognati, 88, 115, 117, 118, 123, 137.
Cognatio, 17, 27, 128.
— servilis, 130.
Cognationis gradus, 128.
Cognatorum successio, 127.
Collegatarius, 95.
Colonus, 50, 192, 218, 219.
Comitia calata, 68.
Commercium, 94, 150.
Commodatum, 51, 144, 176.
Communes res, 41, 168.
Communis servus, 149.
— stipulatio, 149.
Compensatio, 198, 201.
Conceptus, 115.
Condemnatio, 204.
Condicio, 30, 33, 68, 73, 81, 82, 91, 96, 98, 100, 105, 112, 141, 142, 148, 151, 152, 155, 160, 167, 173.
Condictio, 46, 63, 144, 156, 160, 169, 180, 194.
— certi, 146.
— indebiti, 144.
Conductor, 161, 162.
Confusio, 47.
Coniugium, 113.
Consanguinei, 120, 128.
Consensus, 157, 173.
Consobrinus, 129.
Consolidatio, 55.
Consularia dignitas, 23.
Constituta pecunia, 192.
Contractus, 6, 63.
Contrectatio, 174, 176.
Contubernium, 113.
Contumacia, 224.

Contumelia, 186.
Conventio, 149, 163, 192.
Conventionales stip., 149.
Corpus, 97, 185.
Creditor, 139.
Crimen, 184, 188.
Criminaliter agere, 188.
Culpa, 48, 145, 159, 164, 182, 185, 186, 189.
Cura, 36, 37.
Curatio, 34.
— adgnatorum, 34.
Curator, 31, 33, 114.
— suspectus, 38, 40.
Curia, 19, 113.
Custodia, 144, 160, 162, 180.

D.

Damnum, 183, 184, 190.
Decem personae, 137.
Dediticii, 10, 134.
Deliberandi potestas, 91, 92.
Demonstratio certa, 99.
— falsa, 99.
Deportatio, 22, 28, 224.
Depositum, 51, 145, 180.
Derelictum, 51.
Deunx, 80.
Dextans, 80.
Dies, 146, 148, 152, 173.
— cedit, 97, 100.
— continui, 38.
— venit, 30, 96, 156.
— utiles, 139.
Dignitas, 23, 28, 187.
Diligentia exacta, 145, 164, 168.
— quanta suis rebus, 145, 165, 168.
Dissimulatio, 188.
Divortium, 18.
Dodrans, 80, 106.
Dolus, 145, 149, 159, 164, 172, 180, 181, 182, 185, 186, 190, 194, 213, 226.
Dominium, 55, 114, 140, 149.
Domus, 188.
Donatio, 51, 60, 94.
— ante nuptias, 61.
— inter vivos, 60.
— mortis causa, 60, 89, 142.
— propter nuptias, 62.
Dos, 18, 62, 114, 153, 201.
Dotale praedium, 63.
Dotalia instrumenta, 19, 96, 114.
Dotis causa, 50.
— exactio, 19.
— legatum, 96.
— retentio, 201.
Duo rei stipul. et prom., 148.
Duplicatio, 216.

E.

Ecclesiae, 170.
Edictum, 7, 69, 77, 117, 121, 128, 130, 132, 137, 140, 175, 192, 206, 209, 222.
— aedilitium, 208.
— successorium, 139.
Electio, 99, 179, 199.
Emancipati, 77, 115.
Emancipatio, 33, 65, 69, 73, 124.
Emphyteusis, 162.
Emphyteuticarius, 162.
Emptio venditio, 57, 59, 61, 94, 157, 162, 173.
Error, 59, 99, 144, 169, 181, 201, 213.
Exceptio, 212.
— dilatoria, 214.
— doli mali, 48, 49, 64, 198, 213.
— in factum, 213.
— iurisiurandi, 213.
— metus causa, 213.
— pecuniae non num., 156, 213.
— peremptoria, 214.
— perpetua, 214.
— procuratoria, 215.
— rei iudicatae, 214.
— temporalis, 214.
Excusatio, 30.

Exercitor navis, 190.
Exheredatio, 75, 84, 118.
Expedit reipublicae, 15.
Expromissor, 51.
Extraneus, 55, 65, 67, 77, 78, 80, 85, 97, 116, 150, 188, 226.
Extraordinaria iudicia, 220.

F.

Facta, 147, 149, 188.
Falsum, 226.
Familia, 114, 116, 128, 140.
Familiae emptor, 68, 70, 72.
Feminae, 5, 21, 76, 90, 121, 122, 128.
Fenus, 165.
Ferae bestiae, 43, 208.
Fideicommissaria haereditas, 104.
Fideicommissarius, 107, 109.
— praetor, 105.
Fideicommissum, 32, 93, 104.
— rer. sing., 110.
Fideiussor, 155, 171, 173, 210, 216.
Fiducia, 124, 138.
Figurae, 92.
Filiusfamilias, 73, 151, 189, 207.
Fiscus, 50, 58, 59, 114, 141.
Flumina, 41, 45.
Frater patruelis, 120, 129.
Fructuarius, 50, 67.
Fructus, 50, 95, 222.
Fundus, 97.
Fures, 194.
Furiosus, 16, 26, 34, 69, 74, 88, 91, 114, 151.
Furtum, 52, 57, 58, 145, 174.
— conceptum, 175.
— manifestum, 174.
— nec manif., 175.
— oblatum, 175.

G.

Germana, 122.
Gradus adgnationis, 130.
— cognationis, 128.
Gradus in bon. poss., 137.
Grammatici, 37.
Grex, 97.

H.

Habitatio, 56.
Heredes, actiones quae transeunt ad et in, 212.
Hereditaria onera, 106.
Hereditas, 32, 52, 66, 68, 112, 148.
— damnosa, 91, 107.
— empta, 106.
— fideicommissaria, 104.
— intestati, 112.
— legitima, 124.
— pers. vicem sustinet, 80.
Hereditatis divisio, 80, 115, 119, 123, 126.
Heres, 89, 92, 169.
— ex asse, 109.
— ex parte, 109.
— ex semisse, 80.
— ex testamento, 123.
— extraneus, 89, 90, 91, 134.
— legitimus, 117.
— necessarius, 11, 80, 82, 89.
— pro parte, 116.
— scriptus, 105.
— suus, 77, 85, 89, 90, 113, 114, 115, 131.
— suus et necessarius, 89, 90.
Homo, 50, 52, 58.
Hostibus reversus ab, 114.
Humanitas, 123, 130.
Hypotheca, 63, 192, 197, 210.

I.

Idoneus, 141, 211.
Ignominia, 221.
Ignorantia, 82, 94, 96, 114, 135, 167, 168, 171.
Illustres, 188.
Impossibile, 81, 102, 147, 150, 152.
Imprudentia, 189.

Impubes, 20, 25, 31, 69, 74, 84, 126, 152, 180.
Incerta persona, 51.
Incertum, 147.
Indebiti solutio, 99, 144, 169.
Infamia, 215, 221, 224.
Infans, 152.
Infantiae proximus, 152.
Infirmatum testamentum, 85.
Infirmitas, 183.
Infitiando lis crescit., 169.
Infitiatio, 195, 196, 221.
Ingenuitas, 134.
Ingenuus, 9.
Iniquitas, 186.
Iniuria, 182, 186.
Iniustitia, 186.
Inofficiosi querela, 88, 118.
Insinuatio, 61, 210.
Insolidum, 108.
Institutio, 79, 81, 91, 100, 136.
— inutilis, 82.
Intentio, 198.
Interdictio bonorum, 75.
Interdictum, 216.
— salvianum, 218.
Interpretatio, 184.
Intestati codicilli, 112.
— fideicommissum, 111.
Intestatus, 113, 123, 136, 137.
Inutilis, 82, 87, 95, 96, 147, 150, 166, 172.
Italicum praedium, 57.
— solum, 57.
Iter, 53.
Iudex, 95, 143, 149, 186, 187, 188, 189.
Iudicia capitalia, 224.
— extraordinaria, 143.
— ordinaria, 143.
— publica, 224.
Iudicis, de officio, 222.
Iure ipso, 136, 151, 193, 212.
Iuris angustiae, 124.
Iuris articulus, 153.
— constitutio, 136.
— dictio praetoris, 143, 149.
— dispositio, 134.
— idem, 149.
— imprudens, 181.
— materia, 93.
— mutatio, 91.
— minus, 116.
— nihil, 115, 132.
— praecepta, 5.
— prudentia, 4, 121.
— ratio, 112, 167.
— successor, 71.
— suffragium, 119.
— vinculum, 104, 143.
Ius, 4, 5, 14, 52, 53, 54, 55.
— adcrescendi, 62, 76.
— adgnationis, 27.
— alienum, 14.
— apertum, 197.
— civile, 6, 27, 43, 56, 69, 115, 116, 118, 136, 213.
— cognationis, 28, 115.
— commune, 73, 74.
— consanguinitatis, 121, 128.
— consensu receptum, 140.
— duodecim tab., 122.
— filii, 116.
— gentium, 6, 8, 10, 42, 51.
— honorarium, 8, 14, 69, 109, 136.
— imperfectum, 123.
— integrum, 127.
— legitimum, 56, 109, 118, 122, 123, 124.
— naturale, 5, 8, 10, 20, 27, 31, 41, 43, 51, 116, 118.
— non scriptum, 6.
— novationis, 172.
— novum, 139.
— perfectissimum, 123.
— personarum, 8, 14.
— plenum, 140.
— potestatis, 24, 32.

Ius praediorum, 52.
— praetorium, 118.
— pristinum, 118.
— privatum, 5.
— publicum, 5.
— rectum, 119.
— respondendi, 7.
— scriptum, 6.
— strictum, 124.
— suorum, 113.
— suum, 14.
— tripertitum, 69.
— trium liberorum, 124.
— vestrum, 69.
— vocare in, 222.
Iusiurandum, 109, 210, 213, 221.
Iusta causa, *v.* causa.
— possessio, 67.
Iustae nuptiae, 15, 16, 77.
Iusti liberi, 113.
Iustitia, 4.
Iustum initium, 59.
Iustus error, 199.
— titulus, 59.

L.

Latini, 10, 134.
Legatarius, 71, 94, 96.
— partiarius, 106.
Legatum, 92, 93, 170.
— ademptum, 95.
— coniunctim, 95.
— debiti, 96.
— impossibile, 102.
— inutile, 95, 96.
— liberationis, 96.
Legibus solutus, 87.
Legislator, 214.
Legitima persona, 122.
— pars, 88.
— successio, 134.
Legitimum nomen, 114.
Legitimus heres, 117.
— numerus, 109.
Leoniana constitutio, 146.
Levare navem, 52.
Lex, 6.
— Aelia Sentia, 10, 11, 12, 13.
— Anastasiana, 127.
— Aquilia, 169, 182, 186, 194, 206.
— Atilia, 30.
— Atinia, 57.
— Cornelia, 75.
— de falso, 226.
— de sicariis, 225.
— Duodecim Tabularum, 27, 47, 51, 57, 78, 102, 113, 116, 119, 120, 121, 123, 124, 127, 128, 132, 133, 140, 187, 206, 207, 225.
— Fabia de plagiariis, 227.
— Falcidia, 86, 102, 103.
— Furia, 103.
— Fusia Caninia, 13.
— Hortensia, 7.
— Hostilia, 208.
— Iulia, 63.
— — ambitus, 227.
— — de adult., 225.
— — de annona, 227.
— — de repetundis, 227.
— — de residuis, 227.
— — de vi, 219, 226.
— — maiestatis, 225.
— — peculatus, 226.
— — et Plautia, 57.
— — et Titia, 30.
— Iunia Norbana, 10, 134, 135.
— — Velleia, 77.
— Papia, 133.
— Pompeia de parricidiis, 225.
— Regia, 7.
— Voconia, 103.
— Zenoniana, 162, 200.
Lex contractus, 162.
Libellus, 186.
— conventionis, 196.
Liberatio, 96, 150, 167, 171, 173, 179, 207.

Libertas, 8, 13, 28, 98, 100, 101, 110, 141, 142.
— directa, 141.
— fideicommissaria, 111, 141.
Libertini, 9.
Libertinitas, 134.
Libertorum adsignatio, 135.
— bona, 132.
Libertus, 111.
— orcinus, 111.
Libripens, 68.
Litis contestatio, 155, 220.
Litteris obligatio, 156.
Litus, 41.
Locatio, 51, 145, 160, 167.
Locus, 147, 188, 189.
Longum tempus, 57, 67.
Lumina, 53.

M.

Maiestas, 225.
Maleficium, 143, 174.
Mandatum, 165, 210.
Manumissio, 9, 10, 12, 23, 134, 137.
Masculi, 118, 121, 122, 124.
Materfamilias, 186.
Materia, 46, 48, 71, 162.
Matertera, 129.
Matrimonium, 15, 61, 113.
Matris exheredatio, 79.
— successio, 124.
Media iurisprudentia, 121.
Medici, 37.
Mensura, 144.
Mente captus, 34, 83.
Mentis non sanae, 88.
Memoria damnata, 114.
Merces, 145, 161, 162, 167, 192, 199.
Metallum, 224.
Metus, 213.
Milites, 37, 71, 78, 91, 98, 101, 215.
Minor annis XXV, 26, 91, 198.
Missio, 70, 73.
Mora, 223.
Mores, 7, 83, 222.
— boni, 166.
Mulier, 69, 122, 143.
Mutua pecunia, 63.
Mutuae obligationes, 32.
Mutus, 34, 69, 72, 75, 91, 92, 151.
Mutuum, 144.

N.

Natura, 88, 118, 119, 125, 152, 162, 163, 208.
— fera, 44.
— rerum, 50, 94, 147, 150.
— sui, 52, 150.
Naturale ius, *v.* ius.
— vinculum, 118.
Naturalia iura, 26, 27, 43.
Naturalis aequitas, 50, 116.
— cognatio, 127.
— gradus, 121.
— obligatio, 155.
— pater, 78, 116.
— ratio, 54, 218.
Naturaliter deberi, 155.
Necessitas probandi, 94.
Neglegentia, 145, 164.
Negotiorum administratio, 51.
— gestio, 100, 168.
Nomen, 99, 114, 116, 156, 209.
Novatio, 172, 173.
Noxa, 206.
Noxia, 206.
Numerus, 38, 123, 144.
Nuptiae, 16.
Nuptialia instrumenta, 113.

O.

Obligatio, 32, 52, 63, 140, 143, 207.
— civilis, 143, 155.
— consensu, 157, 173.
— ex contractu, 143, 221.
— ex delicto, 221.
— litteris, 156.
— maleficio, 189.

Obligatio naturalis, 155.
— praetoria, 143.
— quasi ex contractu, 168.
— — ex maleficio, 174.
— re, 144.
— verbis, 145, 171.
Obligationum divisio, 143.
Occupatio, 43.
Officio iudicis de, 222.
Onus, 53, 124, 134.
Operae, 66, 140, 162.
Optio, 98.

P.

Pactio, 53, 54, 63, 162, 213.
Poena, 147, 153, 175, 176, 180, 181, 187, 221.
— extraordinaria, 188.
Poenae nomine, 101.
— servus, 22, 28.
Pagani, 72.
Parricidium, 225.
Pars dominica, 171.
— legitima, 88.
— quarta, 20, 88, 103.
— tertia, 134.
— virilis, 89, 133.
Partes, 149, 152, 221.
— damni et lucri, 163.
Partitio, 106.
Paterfamilias diligentiss., 162.
Patrimonium, 38, 41, 102, 133, 193.
Patronatus, 123, 130.
Patronus, 133, 135, 222.
Patruus, 129.
Pauperies, 208.
Peculatus, 226.
Peculium, 97, 134, 193.
— castrense, 65, 70, 73, 74.
Pecunia numerata, 158.
Pecus, 182.
Pensio, 161.
Perduellio, 114.
Periculum, 159, 162, 165.
Permutatio, 159, 161.
Persecutio, 172, 180, 181.
Persona, 149, 187, 188, 210, 215.
— certa, 164.
— defuncti, 148.
— domini, 148.
— extranei, 150.
— humilis, 188.
— incerta, 51, 98.
— legitima. 125.
— nova, 172.
— per quam oblig. adquiritur, 170.
— — — poss. adq., 65.
— principalis, 212.
— publica, 20.
— servilis, 187.
— turpis, 88.
Petitio, 95, 97, 172, 222.
Pignus, 63, 95, 145, 177, 178, 192.
Plagiarii, 227.
Plebiscitum, 6.
Plebs, 7, 185.
Pluris petitio, 198, 199.
Pondus, 144.
Populus, 6.
Portio, 104.
Portus, 41.
Possessio, 66, 172. 174, 180, 217, 219.
— bonorum, *v.* Bonorum poss.
— longi temporis, 57.
Possessor, 48, 180, 181, 190, 209, 211, 213, 222.
Possidendi commodum, 218.
Postliminium, 23, 30.
Postulare, 13.
Postumi, 25, 26, 76, 84, 88, 91. 99, 136.
Potestas, 14, 15, 19, 22, 90, 113, 170, 178, 202.
— abstinendi, 91.
— deliberandi, 91.
Potestatis suae, 74.
Praedium Italicum, 51.
— provinciale, 50.

Praedium rusticum, 53.
— stipendiarium, 50.
— tributorium, 50.
— urbanum, 53.
Praescriptio, 67.
Praesumptiones, 173.
Praetextatus, 186.
Praetor, 10, 30, 77, 78, 90, 105, 107, 116, 117, 120, 121, 123, 124, 127, 128, 132, 136, 143, 149, 175, 180, 187, 188, 191, 198, 202, 211, 214, 222.
Praetor fideicommissarius, 105.
Praetoria stipul., 149.
Precario, 218, 219.
Pretium, 157, 158, 173.
Princeps heres, 87.
Privilegium, 72.
Pro herede, 92.
— rata, 89, 104, 106, 107.
Procurator, 12, 154, 188, 209, 210.
Prodigus, 34, 75.
Propius sobrino, 129.
Proprietas, 54, 66, 79, 95, 170, 187.
Provocatio, 211.
Proximus adgnatus, 1, 120, 123.
— cognatus, 127.
— infantiae, 152.
— pubertati, 152, 180.
Prudentes, 112, 176.
Puberes, 68.
Pubertas, 32.
Pubertati proximi, 152, 180.
Publicatio, 164.
Publica iudicia, 224.
Publicae res, 42, 94.
Publicus locus, 50.
Pupillus, 31, 63, 144, 149, 151, 172.
Pure, 147, 148.

Q.

Quadrans, 80.
Qualitas heredum, 89.
Quarta, 88, 89, 118, 119.
Quasi adgnascando, 77, 85.
— aliena, 95.
— castrense pecul., 73.
— continuatur dominium, 114.
— ex contractu, 143, 165.
— — delicto, 189.
— heres, 105.
— iure civili, 136.
— legato, 108.
— liberi, 116.
— non sanae mentis, 88.
— maleficio, 143.
— partis et pro parte, 106.
— possessio, 217.
— S. C. Trebell, 107.
— Serviana, 192.
— usucapere, 191.
Quibus modis tollitur obligatio, 171.
Quincunx, 80.

R.

Ratio civilis, 117.
Regula, 160, 211, 212.
Regula Catoniana, 100.
Relegatio, 22, 225.
Relinquendae potestas, 91, 92.
Renuntiatio, 167.
Repetitio, 99, 144.
Replicatio, 215.
Rerum adquisitio.
Res, 8, 41, 199.
— alienae, 57.
— anima carentes, 184.
— communes, 41, 168.
— corporales, 52, 97, 140.
— debitae, 140.
— fisci, 58.
— furtivae, 57.
— immobiles, 57.
— incorporales, 52, 97.
— mobiles, 57, 150, 181, 218.
— nullius, 42.
— obligatae, 94.

Res perit, 96.
— principalis, 155.
— publica, 15, 150.
— publicae, 42, 94.
— quae usu consumuntur, 54.
— religiosae, 42, 57, 150.
— sacrae, 42. 57, 150.
— sanctae, 42.
— singulae, 110.
— singulorum. 43.
— soli, 150, 181, 219.
— vi possessae, 57.
Resignatio, 73.
Responsa prudentium, 7.
Restitutio, 105.
— in integrum, 142, 198.
Reus, 148.
Rhetores. 37.
Ruptum, 184.

S.

Sacer locus, 50, 217, 220.
Sanctio, 11, 43.
Satisdatio. 34, 54, 209.
Scriptura, 109, 152, 156, 157.
Semestria, 36.
Semis, 80.
Senatusconsultum, 7, 54.
— Claudianum, 141.
— de ads. libert., 136.
— Largianum, 134, 135.
— Macedonianum, 205.
— Orphitianum, 126.
— Pegasianum, 106.
SenatusconsultumSabinianum, 118.
— Tertullianum, 124.
— Trebellianum, 105.
Sententia, 211.
Septunx, 80.
Servitus, 8.
Servitutes, 52, 53, 95, 190.
Servus, 8, 14. 21, 22. 23. 26, 54, 56, 62, 65. 66 69. 79. 82, 89. 90. 96, 97. 110, 130. 143. 148. 149. 150. 160, 170, 171, 172. 177, 186, 187, 202. 206, 226.
Sextans, 80.
Sexus. 119, 120, 122, 128.
Sica, 225.
Sicarii, 225.
Signa, 69. 87.
Simplicitas, 93, 112, 146, 156.
Societas, 163.
Solidum, 141, 148, 149, 155, 180, 201.
Solo cedere, 48.
Solvendo esse, 178.
Solum Italicum, 57, 63.
— provinciale, 63.
Solutio, 64, 109, 146, 150, 167, 169, 171.
Soror patruelis, 129.
— uterina, 122.
Sors, 98.
Species. 46.
Spes, 146.
Sportulae, 196, 200.
Spurii, 18.
Status, 28, 37, 76.
Stillicidium, 53.
Stipendiaria praedia, 50.
Stipes, 146.
Stipulatio, 53, 54. 106, 107, 146, 171, 172.
— aedilicia, 149.
— Aquiliana, 172.
— communis, 149.
— conventionalis, 149.
— in diem, 146.
— inter absentes, 152.
— inutilis, 147, 150.
— iudicialis, 149.
— poenalis, 147.
— praepostera, 153.
— pure, 146.
— servorum. 148.
— sub condicione. 146.
Stipulationum divisio, 149.
Stirpes, in. 115, 119, 123.

Subscriptio, 69.
Substitutio pupillaris, 83.
— vulgaris, 82.
Successio, 117, 118, 119, 123, 126, 131.
— adgnatorum, 120, 122, 124.
— cognatorum, 127.
— suorum, 120.
Successiones sublatae, 142.
Successor, 137.
Surdus, 34, 69, 72, 75, 92, 151.
Suspectus, 40.
Suus, 78.

T.

Tabellio, 158.
Tabularius, 20.
Talio, 187.
Telum. 59. 225.
Temere litigantes, 220.
Tempus, 69, 91, 103, 111, 115. 146, 147. 154. 199, 214, 219, 223.
— certum, 26, 33, 81, 139.
— multum, 156.
Testamentifactio, 69, 80, 90, 91, 98.
Testamentum, 68.
— apud hostes. 75.
— calatis com., 68.
— desertum, 115.
— destitutum, 115.
— imperfectum. 87.
— inofficiosum. 88.
— inutile, 76, 87.
— irritum. 73. 85. 86. 113.
— militare, 71. 81, 91, 98, 101.
— non iure fact., 113.
— nullum, 87. 88.
— plur. cod. fact., 71.
— posterius, 86.
— procinctum. 68.
— pupillare, 84.
— ruptum. 76. 85. 113.
— sine scriptis, 71. 72.
Testator, 69.
Testes, 68, 69, 87. 109. 175.
Theodosianus codex, 119.
Thesaurus, 50.
Tignum, 47, 53.
Titulus, 59.
Tollitur obligatio, 171.
Traditio, 50, 154, 158, 159 171, 173, 191.
Transferre legatum, 102.
Tributoria praed., 53.
Triens, 80.
Tripertitum ius, 69.
Triplicatio, 216.
Trium liberorum ius, 124.
Tutela, 25, 36, 124, 154.
— adgnatorum, 27, 28.
— fiduciaria, 29.
— parentium, 29.
— patronorum, 28.
— sua, 83.
Tutor, 25. 63, 88, 99, 126, 168.
— Atilianus, 30.
— legitimus, 27.
— praetorius, 5.
— suspectus, 38. 40.
Tutoris auctoritas, 31, 144, 151, 172.

V.

Venditio imag., 23, 68.
Venefici, 225.
Verba fideicom., 111.
— legatorum, 93.
— stipulationum. 146.
Verbis obligatio, 145.
Verna, 99.
Veterani, 73, 74.
Via, 53.
Viatores, 196.
Vi bonor. rapt., 180.
Vicarius, 96, 204.
Vindicatio, 47, 48. 49, 64. 93. 160, 180, 194, 213.
Vi possessa, 57.

Virilis pars, 133.
Vis, 145, 181, 218, 219, 226.
Unciae, 80.
Unde cognati, 117, 123, 124, 128.
— liberi, 116, 137.
— proximi, 121, 130.
— vir et uxor, 137.
Universitas, 68, 92, 109, 143.
Usucapio, 56, 66, 67, 178, 191.
Usurae. 165, 199.
Usus, 7, 55, 140, 171, 174, 176.
— communis, 207.
— publicus, 42, 94.
Ususfructus, 50, 54, 65, 66, 79. 95, 140, 170, 171, 187.
Uterina soror, 122.
Utiles dies, 139.
Utilitas, 5, 54, 152, 167, 168, 199.
Vulgo quaesiti, 126, 127, 128.
Uxor, 137, 186.

ADDENDUM.

p. 139, l. 18, *ad voc* itaque *in not. Huschke ex coni* ita.

Oct. 1881.

BOOKS

PRINTED AT

The Clarendon Press, Oxford,

AND PUBLISHED FOR THE UNIVERSITY BY

HENRY FROWDE,

AT THE OXFORD UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE,

7 PATERNOSTER ROW, LONDON.

LEXICONS, GRAMMARS, &c.

A Greek-English Lexicon, by Henry George Liddell, D.D., and Robert Scott, D.D. *Sixth Edition.* 4to. *cloth,* 1*l.* 16*s.*

A Greek-English Lexicon, abridged from the above, chiefly for the use of Schools. *Nineteenth Edition, carefully revised throughout.* 1881. square 12mo. *cloth,* 7*s.* 6*d.*

A copious Greek-English Vocabulary, compiled from the best authorities. 1850. 24mo. *bound,* 3*s.*

Graecae Grammaticae Rudimenta in usum Scholarum. Auctore Carolo Wordsworth, D.C.L. *Nineteenth Edition,* 1877. 12mo. *cloth,* 4*s.*

A Practical Introduction to Greek Accentuation, by H. W. Chandler, M.A. 1862. 8vo. *cloth,* 10*s.* 6*d.*

Scheller's Lexicon of the Latin Tongue, with the German explanations translated into English by J. E. Riddle, M.A. fol. *cloth,* 1*l.* 1*s.*

A Latin Dictionary, founded on Andrews' Edition of Freund's Latin Dictionary. Revised, enlarged, and in great part re-written, by Charlton T. Lewis, Ph.D., and Charles Short, LL.D. 4to. *cloth,* 1*l.* 11*s.* 6*d.*

A Practical Grammar of the Sanskrit Language, arranged with reference to the Classical Languages of Europe, for the use of English Students. By Monier Williams, M.A. *Fourth Edition.* 8vo. *cloth,* 15*s.*

A Sanskrit English Dictionary, Etymologically and Philologically arranged, with special reference to Greek, Latin, German, Anglo-Saxon, English, and other cognate Indo-European Languages. By Monier Williams, M.A., Boden Professor of Sanskrit. 1872. 4to. *cloth,* 4*l.* 14*s.* 6*d.*

An Icelandic-English Dictionary, based on the MS. collections of the late R. Cleasby. Enlarged and completed by G. Vigfusson. With an Introduction, and Life of R. Cleasby, by G. Webbe Dasent, D.C.L. 4to. *cloth,* 3*l.* 7*s.*

An Etymological Dictionary of the English Language, arranged on an Historical basis. By W. W. Skeat, M.A. To be completed in Four Parts. Parts I—III., 4to. 10*s.* 6*d.* each.
Part IV. *In the Press.*

GREEK CLASSICS.

Aeschylus: Tragoediae et Fragmenta, ex recensione Guil. Dindorfii. *Second Edition*, 1851. 8vo. *cloth*, 5*s*. 6*d*.

Sophocles: Tragoediae et Fragmenta, ex recensione et cum commentariis Guil. Dindorfii. *Third Edition*, 2 vols. 1860. fcap. 8vo. *cloth*, 1*l*. 1*s*.

Each Play separately, *limp*, 2*s*. 6*d*.

The Text alone, printed on writing paper, with large margin, royal 16mo. *cloth*, 8*s*.

The Text alone, square 16mo. *cloth*, 3*s*. 6*d*.

Each Play separately, *limp*, 6*d*. (See also page 11.)

Sophocles: Tragoediae et Fragmenta cum Annotatt. Guil. Dindorfii. Tomi II. 1849. 8vo. *cloth*, 10*s*.

The Text, Vol. I. 5*s*. 6*d*. The Notes, Vol. II. 4*s*. 6*d*.

Euripides: Tragoediae et Fragmenta, ex recensione Guil. Dindorfii. Tomi II. 1834. 8vo. *cloth*, 10*s*.

Aristophanes: Comoediae et Fragmenta, ex recensione Guil. Dindorfii. Tomi II. 1835. 8vo. *cloth*, 11*s*.

Aristoteles; ex recensione Immanuelis Bekkeri. Accedunt Indices Sylburgiani. Tomi XI. 1837. 8vo. *cloth*, 2*l*. 10*s*.

The volumes may be had separately (except Vol. IX.), 5*s*. 6*d*. *each*.

Aristotelis Ethica Nicomachea, ex recensione Immanuelis Bekkeri. Crown 8vo. *cloth*, 5*s*.

Demosthenes: ex recensione Guil. Dindorfii. Tomi IV. 1846. 8vo. *cloth*, 1*l*. 1*s*.

Homerus: Ilias, ex rec. Guil. Dindorfii. 1856. 8vo. *cloth*, 5*s*. 6*d*.

Homerus: Odyssea, ex rec. Guil. Dindorfii. 1855. 8vo. *cloth*, 5*s*. 6*d*.

Plato: The Apology, with a revised Text and English Notes, and a Digest of Platonic Idioms, by James Riddell, M.A. 1878. 8vo. *cloth*, 8*s*. 6*d*.

Plato: Philebus, with a revised Text and English Notes, by Edward Poste, M.A. 1860. 8vo. *cloth*, 7*s*. 6*d*.

Plato: Sophistes and Politicus, with a revised Text and English Notes, by L. Campbell, M.A. 1866. 8vo. *cloth*, 18*s*.

Plato: Theaetetus, with a revised Text and English Notes, by L. Campbell, M.A. 1861. 8vo. *cloth*, 9*s*.

Plato: The Dialogues, translated into English, with Analyses and Introductions. By B. Jowett, M.A., Master of Balliol College, and Regius Professor of Greek. *A new Edition in five volumes.* 1875. Medium 8vo. *cloth*, 3*l*. 10*s*

Thucydides: translated into English, with Introduction, Marginal Analysis, Notes and Indices. By the same. 2 vols. 1881. Medium 8vo. *cloth*, 1*l*. 12*s*.

THE HOLY SCRIPTURES.

The Holy Bible in the Earliest English Versions, made from the Latin Vulgate by John Wycliffe and his followers: edited by the Rev. J. Forshall and Sir F. Madden. 4 vols. 1850. royal 4to. *cloth*, 3*l*. 3*s*.

Also reprinted from the above, with Introduction and Glossary by W. W. SKEAT, M.A.

(1) **The New Testament** in English, according to the Version by John Wycliffe, about A.D. 1380, and Revised by John Purvey, about A.D. 1388. 1879. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 6*s*.

(2) **The Book of Job, Psalms, Proverbs, Ecclesiastes,** and Solomon's Song, according to the Version by John Wycliffe. Revised by John Purvey. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*. 6*d*.

The Holy Bible: an exact reprint, page for page, of the Authorized Version published in the year 1611. Demy 4to. *half bound*, 1*l*. 1*s*.

Novum Testamentum Graece. Edidit Carolus Lloyd. S.T.P.R., necnon Episcopus Oxoniensis. 18mo. *cloth*, 3*s*.

The same on writing paper, small 4to. *cloth*, 10*s*. 6*d*.

Novum Testamentum Graece juxta Exemplar Millianum. 18mo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

The same on writing paper, small 4to. *cloth*, 9*s*.

The Greek Testament, with the Readings adopted by the Revisers of the Authorised Version:—

(1) Pica type. Demy 8vo. *cloth*, 10*s*. 6*d*.
(2) Long Primer type. Fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.
(3) The same, on writing paper, with wide margin, *cloth*, 15*s*.

Evangelia Sacra Graece. fcap. 8vo. *limp*, 1*s*. 6*d*.

Vetus Testamentum ex Versione Septuaginta Interpretum secundum exemplar Vaticanum Romae editum. Accedit potior varietas Codicis Alexandrini. *Editio Altera*. Tomi III. 1875. 18mo. *cloth*, 18*s*.

ECCLESIASTICAL HISTORY, &c.

Baedae Historia Ecclesiastica. Edited, with English Notes, by G. H. Moberly, M.A. 1869. crown 8vo. *cloth* 10*s*. 6*d*.

Chapters of Early English Church History. By William Bright, D.D. 8vo. *cloth*, 12*s*.

Eusebius' Ecclesiastical History, according to the Text of Burton. With an Introduction by William Bright, D.D. Crown 8vo. *cloth*, 8*s*. 6*d*.

Socrates' Ecclesiastical History, according to the Text of Hussey. With an Introduction by William Bright, D.D. Crown 8vo. *cloth*, 7*s*. 6*d*.

ENGLISH THEOLOGY.

Butler's Analogy, with an Index. 8vo. *cloth*, 5*s*. 6*d*.

Butler's Sermons. 8vo. *cloth*, 5*s*. 6*d*.

Hooker's Works, with his Life by Walton, arranged by John Keble, M.A. *Sixth Edition*, 3 vols. 1874. 8vo. *cloth*, 1*l*. 11*s*. 6*d*.

Hooker's Works; the text as arranged by John Keble, M.A. 2 vols. 1875. 8vo. *cloth*, 11*s*.

Pearson's Exposition of the Creed. Revised and corrected by E. Burton, D.D. *Sixth Edition*. 1877. 8vo. *cloth*, 10*s*. 6*d*.

Waterland's Review of the Doctrine of the Eucharist, with a Preface by the present Bishop of London. 1868. crown 8vo. *cloth*, 6*s*. 6*d*.

ENGLISH HISTORY.

A History of England. Principally in the Seventeenth Century. By Leopold Von Ranke. 6 vols. 8vo. *cloth*, 3*l*. 3*s*.

Clarendon's (Edw. Earl of) History of the Rebellion and Civil Wars in England. To which are subjoined the Notes of Bishop Warburton. 7 vols. 1849. medium 8vo. *cloth*, 2*l*. 10*s*.

Clarendon's (Edw. Earl of) History of the Rebellion and Civil Wars in England. 7 vols. 1839. 18mo. *cloth*, 1*l*. 1*s*.

Freeman's (E. A.) History of the Norman Conquest of England: its Causes and Results. *In Six Volumes*. 8vo. *cloth*, 5*l*. 9*s*. 6*d*.

Vol. I. and II. together, *Third Edition*, 1877. 1*l*. 16*s*.
Vol. III. *Second Edition*, 1874. 1*l*. 1*s*.
Vol. IV. *Second Edition*, 1875. 1*l*. 1*s*.
Vol. V. 1876. 1*l*. 1*s*.
Vol. VI. Index, 1879. 10*s*. 6*d*.

Rogers's History of Agriculture and Prices in England, A.D. 1259—1793. Vols. I. and II. (1259—1400). 8vo. *cloth*, 2*l*. 2*s*.
Vols. III. and IV. *in the Press*.

MISCELLANEOUS.

An Introduction to the Principles of Morals and Legislation. By Jeremy Bentham. Crown 8vo. *cloth*, 6*s*. 6*d*.

Bacon's Novum Organum, edited, with English Notes, by G. W. Kitchin, M.A. 1855. 8vo. *cloth*, 9*s*. 6*d*. *See also page* 15.

Bacon's Novum Organum, translated by G. W. Kitchin, M.A. 1855. 8vo. *cloth*, 9*s*. 6*d*.

Smith's Wealth of Nations. A new Edition, with Notes, by J. E. Thorold Rogers, M.A. 2 vols. 8vo. *cloth*, 21*s*.

The Student's Handbook to the University and Colleges of Oxford. *Fifth Edition*. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

The Vision of William concerning Piers the Plowman, by William Langland. Edited, with Notes, by W. W. Skeat, M.A. *Third Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.

Chaucer. The Prioresses Tale; Sire Thopas; The Monkes Tale; The Clerkes Tale; The Squieres Tale, &c. Edited by W. W. Skeat, M.A. *Second Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.

Chaucer. The Tale of the Man of Lawe; The Pardoneres Tale; The Second Nonnes Tale; The Chanouns Yemannes Tale. By the same Editor. *Second Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.

Old English Drama. Marlowe's Tragical History of Doctor Faustus, and Greene's Honourable History of Friar Bacon and Friar Bungay. Edited by A. W. Ward, M.A., Professor of History and English Literature in Owens College, Manchester. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 5*s*. 6*d*.

Marlowe. Edward II. With Notes, &c. By O. W. Tancock, M.A., Head Master of Norwich School. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*.

Shakespeare. Hamlet. Edited by W. G. Clark, M.A., and W. Aldis Wright, M.A. Extra fcap. 8vo. *stiff covers*, 2*s*.

Shakespeare. Select Plays. Edited by W. Aldis Wright, M.A. Extra fcap. 8vo. *stiff covers*.

The Tempest, 1*s*. 6*d*.	King Lear, 1*s*. 6*d*.
As You Like It, 1*s*. 6*d*.	A Midsummer Night's Dream, 1*s*. 6*d*.
Julius Cæsar, 2*s*.	Coriolanus, 2*s*. 6*d*.
Richard the Third, 2*s*. 6*d*.	Henry the Fifth. *In the Press.*

(For other Plays, see p. 7.)

Milton. Areopagitica. With Introduction and Notes. By J. W. Hales, M.A. *Second Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*.

Bunyan. Holy War, Life and Death of Mr. Badman. Edited by E. Venables, M.A. *In Preparation.* (See also p. 7.)

Addison. Selections from Papers in the Spectator. With Notes. By T. Arnold, M.A., University College. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.

Burke. Four Letters on the Proposals for Peace with the Regicide Directory of France. Edited, with Introduction and Notes, by E. J. Payne, M.A. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 5*s*. *See also page* 7.

Also the following in paper covers.

Goldsmith. Deserted Village. 2*d*.

Gray. Elegy, and Ode on Eton College. 2*d*.

Johnson. Vanity of Human Wishes. With Notes by E. J Payne, M.A. 4*d*.

Keats. Hyperion, Book I. With Notes by W. T. Arnold, B.A. 4*d*.

Milton. With Notes by R. C. Browne, M.A.

Lycidas, 3*d*.	L'Allegro, 3*d*.	Il Penseroso, 4*d*.
Comus, 6*d*.	Samson Agonistes, 6*d*.	

Parnell. The Hermit. 2*d*.

A SERIES OF ENGLISH CLASSICS

Designed to meet the wants of Students in English Literature; by the late J. S. BREWER, M.A., Professor of English Literature at King's College, London.

1. **Chaucer.** The Prologue to the Canterbury Tales; The Knightes Tale; The Nonne Prestes Tale. Edited by R. Morris, LL.D. *Sixth Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*. See also p. 6.

2. **Spenser's Faery Queene.** Books I and II. By G. W. Kitchin, M.A. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*. each.

3. **Hooker.** Ecclesiastical Polity, Book I. Edited by R. W. Church, M.A., Dean of St. Paul's. *Second Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*.

4. **Shakespeare.** Select Plays. Edited by W. G. Clark, M.A., and W. Aldis Wright, M.A. Extra fcap. 8vo. *stiff covers.*
   I. The Merchant of Venice. 1*s*. II. Richard the Second. 1*s*. 6*d*.
   III. Macbeth. 1*s*. 6*d*. (For other Plays, see p. 6.)

5. **Bacon.**
   I. Advancement of Learning. Edited by W. Aldis Wright, M.A. *Second Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.
   II. The Essays. With Introduction and Notes. By J. R. Thursfield, M.A.

6. **Milton.** Poems. Edited by R. C. Browne, M.A. In Two Volumes. *Fourth Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 6*s*. 6*d*.
   Sold separately, Vol. I. 4*s*., Vol. II. 3*s*.

7. **Dryden.** Stanzas on the Death of Oliver Cromwell; Astraea Redux; Annus Mirabilis; Absalom and Achitophel; Religio Laici; The Hind and the Panther. Edited by W. D. Christie, M.A., Trinity College, Cambridge. *Second Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*. 6*d*.

8. **Bunyan.** The Pilgrim's Progress, Grace Abounding, and A Relation of his Imprisonment. Edited, with Biographical Introduction and Notes, by E. Venables, M.A., Precentor of Lincoln. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 5*s*.

9. **Pope.** With Introduction and Notes. By Mark Pattison, B.D., Rector of Lincoln College, Oxford.
   I. Essay on Man. *Sixth Edition.* Extra fcap. 8vo. *stiff covers*, 1*s*. 6*d*.
   II. Satires and Epistles. *Second Edition.* Extra fcap. 8vo. *stiff covers*, 2*s*.

10. **Johnson.** Select Works. Lives of Dryden and Pope, and Rasselas. Edited by Alfred Milnes, B.A. (Lond.), late Scholar of Lincoln College, Oxford. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.

11. **Burke.** Edited, with Introduction and Notes, by E. J. Payne, M.A., Fellow of University College, Oxford.
    I. Thoughts on the Present Discontents; the Two Speeches on America, etc. *Second Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.
    II. Reflections on the French Revolution. *Second Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 5*s*. *See also p.* 6.

12. **Cowper.** Edited, with Life, Introductions, and Notes, by H. T. Griffith, B.A., formerly Scholar of Pembroke College, Oxford.
    I. The Didactic Poems of 1782, with Selections from the Minor Pieces, A.D. 1779-1783. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*.
    II. The Task, with Tirocinium, and Selections from the Minor Poems, A.D. 1784-1799. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*.

II. LATIN.

An Elementary Latin Grammar. By John B. Allen, M.A., Head Master of Perse Grammar School, Cambridge. *Third Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

A First Latin Exercise Book. By the same Author. *Second Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

Anglice Reddenda, or Easy Extracts, Latin and Greek, for Unseen Translation. By C. S Jerram, M.A. *Second Edition, Revised and Enlarged.* Extra fcap. 8vo *cloth*, 2*s*. 6*d*.

Passages for Translation into Latin. For the use of Passmen and others. Selected by J. Y. Sargent, M.A. *Fifth Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

First Latin Reader. By T. J. Nunns, M.A. *Third Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*.

Second Latin Reader. *In Preparation.*

Caesar. The Commentaries (for Schools). With Notes and Maps, &c. By C. E. Moberly, M.A., Assistant Master in Rugby School.

The Gallic War. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*
The Civil War. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*. 6*d*.
The Civil War. Book I. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*.

Cicero. Selection of interesting and descriptive passages. With Notes. By Henry Walford, M.A. In Three Parts. *Third Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.

Each Part separately, in limp cloth, 1*s*. 6*d*.

Cicero. Select Letters (for Schools). With Notes. By the late C. E. Prichard, M.A., and E. R. Bernard, M.A. *Second Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*.

Cicero. Select Orations (for Schools). With Notes. By J. R. King, M.A. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

Cornelius Nepos. With Notes, by Oscar Browning, M.A. *Second Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

Livy. Selections (for Schools). With Notes and Maps. By H. Lee Warner, M.A. *In Three Parts.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 1*s*. 6*d*. each.

Ovid. Selections for the use of Schools. With Introductions and Notes, etc. By W. Ramsay, M.A. Edited by G. G. Ramsay, M.A. *Second Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 5*s*. 6*d*.

Pliny. Select Letters (for Schools). With Notes. By the late C. E. Prichard, M.A., and E. R. Bernard, M.A. *Second Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*.

Catulli Veronensis Liber. Iterum recognovit, apparatum criticum prolegomena appendices addidit, Robinson Ellis, A.M. 8vo. *cloth*, 16*s*.

Catullus. A Commentary on Catullus. By Robinson Ellis, M.A. Demy 8vo. *cloth*, 16*s*.

Catulli Veronensis Carmina Selecta, secundum recognitionem Robinson Ellis, A.M. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*. 6*d*.

Cicero de Oratore. With Introduction and Notes. By A. S. Wilkins, M.A., Professor of Latin, Owens College, Manchester.

Book I. Demy 8vo. *cloth*, 6*s*.

Book II. Demy 8vo. *cloth*, 5*s*.

Cicero's Philippic Orations. With Notes. By J. R. King, M.A. *Second Edition.* Demy 8vo. *cloth*, 10*s*. 6*d*.

Cicero. Select Letters. With English Introductions, Notes, and Appendices. By Albert Watson, M.A., Fellow and Lecturer of Brasenose College, Oxford. *Second Edition.* Demy 8vo. *cloth*, 18*s*.

Cicero. Select Letters (Text). By the same Editor. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*.

Cicero pro Cluentio. With Introduction and Notes. By W. Ramsay, M.A. Edited by G. G. Ramsay, M.A., Professor of Humanity, Glasgow. *Second Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*. 6*d*.

Livy, Book I. By J. R. Seeley, M.A., Regius Professor of Modern History, Cambridge. *Second Edition.* Demy 8vo. *cloth*, 6*s*.

Horace. With Introductions and Notes. By Edward C. Wickham, M.A., Head Master of Wellington College.

Vol. I. The Odes, Carmen Seculare, and Epodes. *Second Edition.* Demy 8vo. *cloth*, 12*s*.

Horace. A reprint of the above, in a size suitable for the use of Schools. *Just ready.*

Persius. The Satires. With a Translation and Commentary. By John Conington, M.A. Edited by H. Nettleship, M.A. *Second Edition.* 8vo. *cloth*, 7*s*. 6*d*.

Selections from the less known Latin Poets. By North Pinder, M.A. Demy 8vo. *cloth*. 15*s*.

Fragments and Specimens of Early Latin. With Introduction and Notes. By John Wordsworth, M.A., Tutor of Brasenose College, Oxford. Demy 8vo. *cloth*, 18*s*.

Tacitus. The Annals. Books I—VI. With Essays and Notes. *Preparing.*

A Manual of Comparative Philology, as applied to the Illustration of Greek and Latin Inflections. By T. L. Papillon, M.A., Fellow of New College. *Second Edition.* Crown 8vo. *cloth*, 6*s*.

The Roman Poets of the Augustan Age. *Virgil.* By William Young Sellar, M.A., Professor of Humanity in the University of Edinburgh. 8vo. *cloth*, 14*s*.

The Roman Poets of the Republic. By the same Author. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 14*s*.

III. GREEK.

A Greek Primer, for the use of beginners in that Language. By the Right Rev. Charles Wordsworth, D.C.L., Bishop of St. Andrews. *Sixth Edition. Revised and Enlarged.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 1*s*. 6*d*.

Greek Verbs, Irregular and Defective; their forms, meaning, and quantity; embracing all the Tenses used by Greek writers, with references to the passages in which they are found. By W. Veitch. *Fourth Edition.* Crown 8vo. *cloth*, 10*s*. 6*d*.

The Elements of Greek Accentuation (for Schools): abridged from his larger work by H. W. Chandler, M.A., Waynflete Professor of Moral and Metaphysical Philosophy, Oxford. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

A Series of Graduated Greek Readers:

First Greek Reader. By W. G. Rushbrooke, M.L., formerly Fellow of St. John's College, Cambridge, Second Classical Master at the City of London School. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

Second Greek Reader. By A. J. M. Bell, M.A. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*. 6*d*.

Third Greek Reader. *In Preparation.*

Fourth Greek Reader; being Specimens of Greek Dialects. With Introductions and Notes. By W. W. Merry, M.A. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.

Fifth Greek Reader. Part I, Selections from Greek Epic and Dramatic Poetry, with Introductions and Notes. By Evelyn Abbott, M.A. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.
Part II. By the same Editor. *In Preparation.*

The Golden Treasury of Ancient Greek Poetry; with Introductory Notices and Notes. By R. S. Wright, M.A. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 8*s*. 6*d*.

A Golden Treasury of Greek Prose; with Introductory Notices and Notes. By R. S. Wright, M.A., and J. E. L. Shadwell, M.A. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.

Aeschylus. Prometheus Bound (for Schools). With Notes. By A. O. Prickard, M.A. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*.

Aeschylus. Agamemnon. With Introduction and Notes by Arthur Sidgwick, M.A., Tutor of Corpus Christi College, Oxford; late Fellow of Trinity College, Cambridge, and Assistant Master of Rugby School. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*.

Aristophanes. In Single Plays, edited with English Notes, Introductions, &c. By W. W. Merry, M.A. Extra fcap. 8vo.
The Clouds, 2*s*. The Acharnians, 2*s*.
Other plays will follow.

Arrian. Selections (for Schools). With Notes. By J. S. Phillpotts, B.C.L., Head Master of Bedford School.

Cebetis Tabula. With Introduction and Notes by C. S. Jerram, M.A. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

Euripides. Alcestis (for Schools). By C. S. Jerram, M.A. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

Euripides. Helena (for Schools). By the same Editor. *In the Press.*

Herodotus. Selections. With Introduction, Notes, and Map. By W. W. Merry, M.A. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

Homer. Odyssey, Books I–XII (for Schools). By W. W. Merry, M.A. *Nineteenth Thousand.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.
Book II, separately, 1*s*. 6*d*.

Homer. Odyssey, Books XIII–XXIV (for Schools). By the same Editor. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 5*s*.

Homer. Iliad. Book I (for Schools). By D. B. Monro, M.A., Vice-Provost of Oriel College, Oxford. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*.

Homer. Iliad. Book XXI. With Introduction and Notes, by Herbert Hailstone, M.A., late Scholar of St. Peter's College, Cambridge. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 1*s*. 6*d*.

Lucian. Vera Historia (for Schools). By C. S. Jerram, M.A. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 1*s*. 6*d*.

Plato. Selections (for Schools). With Notes. By B. Jowett, M.A., Regius Professor of Greek; and J. Purves, M.A. *In the Press.*

Sophocles. In Single Plays, with English Notes, &c. By Lewis Campbell, M.A., and Evelyn Abbott, M.A. Extra fcap. 8vo.

Oedipus Rex, Oedipus Coloneus, Antigone, 1*s*. 9*d*. each.
Ajax, Electra, Trachiniae, Philoctetes, 2*s*. each.

Sophocles. Oedipus Rex: Dindorf's Text, with Notes by the present Bishop of St. David's. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 1*s*. 6*d*.

Theocritus (for Schools). With Notes. By H. Kynaston (late Snow), M.A. *Third Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.

Xenophon. Easy Selections (for Junior Classes). With a Vocabulary, Notes, and Map. By J. S. Phillpotts, B.C.L., and C. S. Jerram, M.A. *Third Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*. 6*d*.

Xenophon. Selections (for Schools). With Notes and Maps. By J. S. Phillpotts, B.C.L., Head Master of Bedford School. *Fourth Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*. 6*d*.

Xenophon. Anabasis, Book II. With Notes and Map. By C. S. Jerram, M.A. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*.

Aristotle's Politics. By W. L. Newman, M.A., Fellow of Balliol College, Oxford.

Demosthenes and Aeschines. The Orations on the Crown. With Introductory Essays and Notes. By G. A. Simcox, M.A., and W. H. Simcox, M.A. Demy 8vo. *cloth*, 12*s*.

Homer. Odyssey, Books I–XII. Edited with English Notes, Appendices, &c. By W. W. Merry, M.A., and the late James Riddell, M.A. Demy 8vo. *cloth*, 16*s*.

Homer. Odyssey, Books XIII–XXIV. By S. H. Butcher, M.A., Fellow of University College, Oxford.

Homer. Iliad. With Introduction and Notes. By D. B. Monro, M.A., Vice-Provost of Oriel College, Oxford. *Preparing.*

A Homeric Grammar. By D. B. Monro, M.A. *In the Press.*

Sophocles. With English Notes and Introductions. By Lewis Campbell, M.A., Professor of Greek, St. Andrews.

Vol. I. Oedipus Tyrannus. Oedipus Coloneus. Antigone. *Second Edition.* 8vo. *cloth*, 16*s*.

Vol. II. Ajax. Electra. Trachiniae. Philoctetes. Fragments. 8vo. *cloth*, 16*s*.

Sophocles. The Text of the Seven Plays. By the same Editor. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.

A Handbook of Greek Inscriptions, illustrative of Greek History. By E. L. Hicks, M.A. *In the Press.*

IV. FRENCH.

An Etymological Dictionary of the French Language, with a Preface on the Principles of French Etymology. By A. Brachet. Translated by G. W. Kitchin, M.A. *Second Edition.* Crown 8vo. *cloth*, 7*s*. 6*d*.

Brachet's Historical Grammar of the French Language. Translated by G. W. Kitchin, M.A. *Fourth Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*. 6*d*.

A Primer of French Literature. By George Saintsbury. *Second Edition, with Index.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*.

French Classics, Edited by GUSTAVE MASSON, *B.A. Univ. Gallic. Extra fcap.* 8*vo. cloth*, 2*s*. 6*d*. *each.*

Corneille's Cinna, and Molière's Les Femmes Savantes.

Racine's Andromaque, and Corneille's Le Menteur. With Louis Racine's Life of his Father.

Molière's Les Fourberies de Scapin, and Racine's Athalie. With Voltaire's Life of Molière.

Regnard's Le Joueur, and Brueys and Palaprat's Le Grondeur.

A Selection of Tales by Modern Writers.

Selections from the Correspondence of Madame de Sévigné and her chief Contemporaries. Intended more especially for Girls' Schools. By the same Editor. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*.

Louis XIV and his Contemporaries; as described in Extracts from the best Memoirs of the Seventeenth Century. With Notes, Genealogical Tables, etc. By the same Editor. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

V. GERMAN.

German Classics, Edited by C. A. BUCHHEIM, *Phil. Doc., Professor in King's College, London.*

Goethe's Egmont. With a Life of Goethe, &c. *Third Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*.

Schiller's Wilhelm Tell. With a Life of Schiller; an historical and critical Introduction, Arguments, and a complete Commentary. *Fifth Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*. 6*d*.

Lessing's Minna von Barnhelm. A Comedy. With a Life of Lessing, Critical Analysis, Complete Commentary, &c. *Third Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*. 6*d*.

Schiller's Historische Skizzen: Egmonts Leben und Tod, and Belagerung von Antwerpen. *Second Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

Goethe's Iphigenie auf Tauris. A Drama. With a Critical Introduction and Notes. Ext. fcap. 8vo. *cloth*. 3*s*.

A German Reader, in Three Parts. Part I. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

Lessing's Nathan der Weise. With Introduction, Notes, etc. *In the Press.*

Schiller's Maria Stuart. With Notes, Introduction, etc.

Schiller's Jungfrau von Orleans. With Notes, Introduction, etc.

Selections from the poems of Schiller and Goethe.

Becker's (K. F.) Friedrich der Grosse.

LANGE'S *German Course.*

The Germans at Home; a Practical Introduction to German Conversation, with an Appendix containing the Essentials of German Grammar. *Second Edition.* 8vo. *cloth,* 2*s*. 6*d*.

The German Manual; a German Grammar, a Reading Book, and a Handbook of German Conversation. 8vo. *cloth,* 7*s*. 6*d*.

A Grammar of the German Language. 8vo. *cloth,* 3*s*. 6*d*.

This 'Grammar' is a reprint of the Grammar contained in 'The German Manual,' and, in this separate form, is intended for the use of students who wish to make themselves acquainted with German Grammar chiefly for the purpose of being able to read German books.

German Composition; Extracts from English and American writers for Translation into German, with Hints for Translation in foot-notes. *In the Press.*

Lessing's Laokoon. With Introduction, English Notes, &c. By A. Hamann, Phil. Doc., M.A., Taylorian Teacher of German in the University of Oxford. Ext. fcap. 8vo. *cloth,* 4*s*. 6*d*.

Wilhelm Tell. By Schiller. Translated into English Verse by Edward Massie, M.A. Ext. fcap. 8vo. *cloth,* 5*s*.

VI. MATHEMATICS, &c.

Figures made Easy: a first Arithmetic Book. (Introductory to 'The Scholar's Arithmetic.') By Lewis Hensley, M.A., formerly Fellow of Trinity College, Cambridge. Crown 8vo. *cloth,* 6*d*.

Answers to the Examples in Figures made Easy. By the same Author. Crown 8vo. *cloth,* 1*s*.

The Scholar's Arithmetic. By the same Author. Crown 8vo. *cloth,* 4*s*. 6*d*.

The Scholar's Algebra. By the same Author. Crown 8vo. *cloth,* 4*s*. 6*d*.

Book-keeping. By R. G. C. Hamilton and John Ball. *New and enlarged Edition.* Ext. fcap. 8vo. *limp cloth,* 2*s*.

Acoustics. By W. F. Donkin, M.A., F.R.S., Savilian Professor of Astronomy, Oxford. Crown 8vo. *cloth,* 7*s*. 6*d*.

A Treatise on Electricity and Magnetism. By J. Clerk Maxwell, M.A., F.R.S. A New Edition, edited by W. D. Niven, M.A., Fellow of Trinity College, Cambridge. *In the Press.*

An Elementary Treatise on the same subject. Edited from the Materials left by Professor Clerk Maxwell, by W. Garnett, M.A., Fellow of St. John's College, Cambridge. *Nearly ready.*

A Treatise on Statics. By G. M. Minchin, M.A. *Second Edition, Revised and Enlarged.* Demy 8vo. *cloth,* 14*s*.

Geodesy. By Colonel Alexander Ross Clarke, R.E. Demy 8vo. *cloth,* 12*s*. 6*d*.

VII. PHYSICAL SCIENCE.

A Handbook of Descriptive Astronomy. By G. F. Chambers, F.R.A.S. *Third Edition.* Demy 8vo. *cloth*, 28*s*.

Chemistry for Students. By A. W. Williamson, Phil. Doc., F.R.S., Professor of Chemistry, University College, London. *A new Edition, with Solutions*, 1873. Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 8*s*. 6*d*.

A Treatise on Heat, with numerous Woodcuts and Diagrams. By Balfour Stewart, LL.D., F.R.S., Professor of Physics, Owens College, Manchester. *Fourth Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth*, 7*s*. 6*d*.

Lessons on Thermodynamics. By R. E. Baynes, M.A. Crown 8vo. *cloth*, 7*s*. 6*d*.

Forms of Animal Life. By G. Rolleston, M.D., F.R.S., Linacre Professor of Physiology, Oxford. Demy 8vo. *cloth*, 16*s*.

Exercises in Practical Chemistry. Vol. I. Elementary Exercises. By A. G. Vernon Harcourt, M.A., F.R.S.; and H. G. Madan, M.A. *Third Edition.* Revised by H. G. Madan, M.A. Crown 8vo. *cloth*, 9*s*.

Geology of Oxford and the Valley of the Thames. By John Phillips, M.A., F.R.S., Professor of Geology, Oxford. 8vo. *cloth*, 1*l*. 1*s*.

Crystallography. By M. H. N. Story-Maskelyne, M.A., Professor of Mineralogy, Oxford. *In the Press.*

VIII. HISTORY.

A Constitutional History of England. By W. Stubbs, D.D., Regius Professor of Modern History, Oxford. *Library Edition.* Three vols. demy 8vo. *cloth*, 2*l*. 8*s*.

Also in Three Volumes, Crown 8vo., price 12*s*. each.

Select Charters and other Illustrations of English Constitutional History from the Earliest Times to the reign of Edward I. By the same Author. *Third Edition.* Crown 8vo. *cloth*, 8*s*. 6*d*.

A Short History of the Norman Conquest. By E. A. Freeman, M.A. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

Genealogical Tables illustrative of Modern History. By H. B. George, M.A. Small 4to. *cloth* 12*s*.

A History of France, down to the year 1793. With numerous Maps, Plans, and Tables. By G. W. Kitchin, M.A. In 3 vols. Crown 8vo. *cloth*, price 10*s*. 6*d*. each.

Selections from the Despatches, Treaties, and other Papers of the Marquess Wellesley, K.G., during his Government of India. Edited by S. J. Owen, M.A. 8vo. *cloth*, 1*l*. 4*s*.

Selections from the Wellington Despatches. By the same Editor. 8vo. *cloth*, 24*s*.

A History of the United States of America. By E. J. Payne, M.A., Fellow of University College, Oxford. *In the Press.*

A Manual of Ancient History. By George Rawlinson, M.A., Camden Professor of Ancient History, Oxford. Demy 8vo. *cloth*, 14*s*.

A History of Greece. By E. A. Freeman, M.A., formerly Fellow of Trinity College, Oxford.

Italy and her Invaders. A.D. 376–476. By T. Hodgkin, Fellow of University College, London. Illustrated with Plates and Maps. 2 vols. demy 8vo. *cloth,* 1*l.* 12*s.*

IX. LAW.

The Elements of Jurisprudence. By Thomas Erskine Holland, D.C.L. Demy 8vo. *cloth,* 10*s.* 6*d.*

The Institutes of Justinian, edited as a Recension of the Institutes of Gaius. By the same Editor. Extra fcap. 8vo. *cloth,* 5*s.*

Gaii Institutionum Juris Civilis Commentarii Quatuor; or, Elements of Roman Law by Gaius. With a Translation and Commentary. By Edward Poste, M.A., Barrister-at-Law. *Second Edition.* 8vo. *cloth,* 18*s.*

Select Titles from the Digest of Justinian. By T. E. Holland, D.C.L., Chichele Professor of International Law and Diplomacy, and C. L. Shadwell, B.C.L., Fellow of Oriel College, Oxford. Demy 8vo. *cloth,* 14*s.*

Also in separate parts:—

Part I. Introductory Titles. 2*s.* 6*d.* Part II. Family Law. 1*s.*
Part III. Property Law. 2*s.* 6*d.*
Part IV. Law of Obligations (No. 1). 3*s.* 6*d.* (No. 2). 4*s.* 6*d.*

Elements of Law considered with reference to Principles of General Jurisprudence. By William Markby, M.A. *Second Edition, with Supplement.* Crown 8vo. *cloth,* 7*s.* 6*d.*

International Law. By W. E. Hall, M.A., Barrister-at-Law. Demy 8vo. *cloth,* 21*s.*

An Introduction to the History of the Law of Real Property, with Original Authorities. By Kenelm E. Digby, M.A. *Second Edition.* Crown 8vo. *cloth,* 7*s.* 6*d.*

Principles of the English Law of Contract. By Sir William R. Anson, Bart., B.C.L. Crown 8vo. *cloth,* 9*s.*

X. MENTAL AND MORAL PHILOSOPHY.

Bacon. Novum Organum. Edited, with Introduction, Notes, etc., by T. Fowler, M.A. 1878. 8vo. *cloth,* 14*s.*

Locke's Conduct of the Understanding. Edited, with Introduction, Notes, etc., by T. Fowler, M.A. Extra fcap. 8vo. *cloth,* 2*s.*

Selections from Berkeley. With an Introduction and Notes. By Alexander Campbell Fraser, LL.D. *Second Edition.* Crown 8vo. *cloth,* 7*s.* 6*d.*

The Elements of Deductive Logic, designed mainly for the use of Junior Students in the Universities. By T. Fowler, M.A. *Seventh Edition,* with a Collection of Examples. Ext. fcap. 8vo. *cloth,* 3*s.* 6*d.*

The Elements of Inductive Logic, designed mainly for the use of Students in the Universities. By the same Author. *Third Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth,* 6*s.*

A Manual of Political Economy, for the use of Schools. By J. E. Thorold Rogers, M.A. *Third Edition.* Ext. fcap. 8vo. *cloth,* 4*s.* 6*d.*

XI. ART, &c.

A Handbook of Pictorial Art. By R. St. J. Tyrwhitt, M.A. *Second Edition.* 8vo. *half morocco*, 18*s*.

A Treatise on Harmony. By Sir F. A. Gore Ouseley, Bart., M.A., Mus. Doc. *Second Edition.* 4to. *cloth*, 10*s*.

A Treatise on Counterpoint, Canon, and Fugue, based upon that of Cherubini. By the same Author. *Second Edition.* 4to. *cloth*, 16*s*.

A Treatise on Musical Form, and General Composition. By the same Author. 4to. *cloth*, 10*s*.

A Music Primer for Schools. By J. Troutbeck, M.A., and R. F. Dale, M.A., B. Mus. *Second Edition.* Crown 8vo. *cloth*, 1*s*. 6*d*.

The Cultivation of the Speaking Voice. By John Hullah. *Second Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

XII. MISCELLANEOUS.

Text-Book of Botany, Morphological and Physiological. By Dr. Julius Sachs, Professor of Botany in the University of Würzburg. Translated by S. H. Vines, M.A. Royal 8vo. *half morocco*, 31*s*. 6*d*. *A New Edition. In the Press.*

A System of Physical Education: Theoretical and Practical. By Archibald Maclaren, The Gymnasium, Oxford. Extra fcap. 8vo. *cloth*. 7*s*. 6*d*.

An Icelandic Prose Reader, with Notes, Grammar, and Glossary. By Dr. Gudbrand Vigfusson and F. York Powell, M.A. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 10*s*. 6*d*.

Dante. Selections from the Inferno. With Introduction and Notes. By H. B. Cotterill, B.A. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.

Tasso. La Gerusalemme Liberata. Cantos I, II. By the same Editor. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 2*s*. 6*d*.

A Treatise on the Use of the Tenses in Hebrew. By S. R. Driver, M.A., Fellow of New College. *New and Enlarged Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 7*s*. 6*d*.

Outlines of Textual Criticism applied to the New Testament. By C. E. Hammond, M.A., Fellow and Tutor of Exeter College, Oxford. *Third Edition.* Extra fcap. 8vo. *cloth*, 3*s*. 6*d*.

A Handbook of Phonetics, including a Popular Exposition of the Principles of Spelling Reform. By Henry Sweet, M.A. Extra fcap. 8vo. *cloth*, 4*s*. 6*d*.

The Delegates of the Press *invite suggestions and advice from all persons interested in education; and will be thankful for hints, &c., addressed to the* Secretary to the Delegates, *Clarendon Press, Oxford.*

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 12 06 04 14 016 1